

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME ve ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDEN KAFKASYA EKONOMİLERİNİN
TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARET OLANAKLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AYŞE CEBECİ

147 984

BURSA - 2004

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME ve ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI**

**GEÇİŞ EKONOMİLERİNDEN KAFKASYA EKONOMİLERİNİN
TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARET OLANAKLARI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN: Prof. Dr. Erol İYİBOZKURT

AYŞE CEBECİ

BURSA - 2004

ÖZET

Dünya ekonomisinde geçmişten günümüze iki uç noktayı teşkil eden planlı ekonomi ve serbest piyasa ekonomileri mevcuttur. Günümüzde genel ekonomik temayül planlı ekonomilerden, karma ekonomik sisteme ve daha sonra da serbest piyasa ekonomilerine geçiş şeklinde oluşmaktadır. Bu geçiş bir süreç gerektirmektedir. İnceleme alanımızı teşkil eden ülkeler 1991 yılında SSCB'nin dağılması sonucu ortaya çıkan Kafkasya ülkeleridir. Bu ülkeler dünya ekonomisinde yaygın olarak benimsenmiş olan serbest piyasa ekonomisine geçme kararı almışlardır. Ancak eski bir düzenden yeni ve çok farklı dinamikleri olan bir düzene geçmenin birçok güçlüğü olmuştur ve bu sorunlar hala devam etmektedir. Bu çalışmada Kafkasya ülkelerinden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın ekonomileri ve yaşamakta oldukları geçiş süreci incelenmektedir. Bu süreçte Türkiye ile ticari ilişkilerine de değinilmiştir.

Birinci bölümde bu ülkelerin konumları, tarihi geçmişleri ve etnik sorunları ile bugünkü ekonomik avantajları ve dezavantajlarının temelleri belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise bu ülkelerin ekonomik yapılarına, birlik öncesi ve birlik sonrası sistemlerindeki değişikliklere, sektörel yapılarına ve dış ticaretlerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise bu ülkelerin bölgelerindeki konumları ve Türkiye ile ilişkilerine değinilmiştir. Geçiş ekonomisi olmanın güçlüklerine ise son bölümde değinilmiştir.

Sonuç olarak belirlenen ülkelerin coğrafi konumlarının, tarihsel gelişimlerinin ekonomik yansımaları, bu ülkelerin ekonomik durumları, dış ticaretlerinin yapısı ve Türkiye ile dış ticaret ilişkileri incelenmiştir. Araştırmalar sonucunda geçiş ekonomisini yaşayan bu ülkelerin model alabilecekleri ve ticari ilişkilerini kuvvetlendirmeleri gereken ideal ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Ülkeler arasındaki işbirliğinin artması bölgenin dünyadaki yerini daha da önemli kılacaktır.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iii
TABLolar	vii
GRAFIKLER ve HARİTALAR	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. KAFKASYA’NIN COĞRAFI, TARİHİ VE ETNİK YAPISI	
1.1. Kafkasya’nın Coğrafi Yapısı	3
1.2. Kafkasya’nın Etnik Yapısı	5
1.3. Kafkasya’nın Tarihi	8
1.4. Kafkasya’daki Etnik Sorunlar	12
1.4.1. Zengezur Bölgesi Sorunu	12
1.4.2. Yukarı Karabağ Sorunu	13
1.4.3. Abhaza Sorunu	15
1.4.4. Çeçenistan Sorunu	15
İKİNCİ BÖLÜM	
2. KAFKASYAÜLKELERİNİN EKONOMİK YAPILARI	
2.1. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Yapısı	18
2.1.1. Vergi Sistemi	21
2.1.2. Enflasyon	22
2.1.3. İstihdam ve Reel Ücretler	23
2.1.4. Ekonomi Politikası	25
2.2. Azerbaycan Ekonomisinin Başlıca Sektörleri	28

2.2.1. Tarım Sektörü	28
2.2.2. Sanayi Sektörü	32
2.2.3. Petrol ve Gaz Sektörü	34
2.3. Azerbaycan'ın Dış Ticareti	39
2.3.1. Dış Ekonomik İlişkilerde Genel Durum	39
2.3.2. İthalat	41
2.3.3. İhracat	47
2.3.4. Dış Ticaret Dengesi ve Ödemeler Bilançosu	52
2.4. Gürcistan Ekonomisinin Genel Yapısı	55
2.4.1. Vergi Sistemi	57
2.4.2. Enflasyon	58
2.4.3. İstihdam ve Reel Ücretler	60
2.4.4. Ekonomi Politikası	62
2.5. Gürcistan Ekonomisinin Başlıca Sektörleri	64
2.5.1. Tarım Sektörü	65
2.5.2. Sanayi Sektörü	69
2.5.3. Enerji Sektörü	70
2.5.4. Hizmet Sektörü	71
2.6. Gürcistan'ın Dış Ticareti	74
2.6.1. Dış Ekonomik İlişkilerde Genel Durum	74
2.6.2. İthalat	75
2.6.3. İhracat	78
2.6.4. Dış Ticaret Dengesi ve Ödemeler Bilançosu	83
2.7. Ermenistan Ekonomisinin Genel Yapısı	87
2.7.1. Vergi Sistemi	90

2.7.2. Enflasyon	90
2.7.3. İstihdam ve Reel Ücretler	92
2.7.4. Ekonomi Politikası	94
2.8. Ermenistan Ekonomisinin başlıca Sektörleri	98
2.8.1. Tarım Sektörü	100
2.8.2. Sanayi Sektörü	101
2.8.3. Hizmet Sektörü	105
2.9. Ermenistan'ın Dış Ticareti	106
2.9.1. Dış Ticaret İlişkilerinde Genel Durum	106
2.9.2. İthalat	107
2.9.3. İhracat	110
2.9.4. Dış Ticaret Dengesi ve Ödemeler Bilançosu	113
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. KAFKASYA ÜLKELERİNİN TÜRKİYE İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ	
3.1. Azerbaycan'ın Türkiye ile İlişkileri	117
3.2. Gürcistan'ın Türkiye ile İlişkileri	120
3.3. Ermenistan'ın Türkiye ile İlişkileri	122
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
4. GEÇİŞ EKONOMİLERİ VE GEÇİŞ EKONOMİLERİNİN GÜÇLÜKLERİ	
4.1. Geçiş Ekonomisi ve SSCB	124
4.2. Geçiş Ekonomisi Olmanın Güçlükleri	127
SONUÇ	131

KAYNAKÇA	134
----------	-----

TABLULAR

Tablo 2.1 : Reel GSYİH Büyüme Hızları	19
Tablo 2.2 : Azerbaycan Ekonomisi Tüketici Fiyatlarındaki % Değişim	23
Tablo 2.3 : Ortalama Aylık Ücretler Tablosu	25
Tablo 2.4 : Bütçe Hedef ve Gerçekleşmeleri	27
Tablo 2.5 : Ticari Değeri Olan Tarımsal Ürünler	31
Tablo 2.6 : Sektörlere Göre Endüstriyel Üretim	33
Tablo 2.7 : Petrol ve Gaz Üretimini Üreticilere Göre Dağılımı	35
Tablo 2.8 : İthalatın Kompozisyonu	43
Tablo 2.9 : Başlıca İthalat Partnerleri ve Toplam İthalat İçindeki Payları	45
Tablo 2.10 : İhracatın Kompozisyonu	49
Tablo 2.11 : Başlıca İhracat Partnerleri ve Toplam İhracat İçindeki Payları	51
Tablo 2.12 : Yıllar İtibariyle Mal Ticareti Tablosu	53
Tablo 2.13 : Azerbaycan'ın Ödemeler Dengesi	54
Tablo 2.14 : Gürcistan Ekonomisinin Son Beş Yıllık Göstergeleri	57
Tablo 2.15 : Gürcistan Ekonomisi Tüketici Fiyatlarındaki % Değişim	59
Tablo 2.16 : Sektörlerin GSYİH'ya Katkı Oranları ve Yıllık Büyüme Oranları	65
Tablo 2.17 : Yıllar İtibariyle Tarımsal Üretim	66
Tablo 2.18 : Hizmet Sektörü Büyüme Verileri	73
Tablo 2.19 : İthalatın Kompozisyonu	76
Tablo 2.20 : Başlıca İthalat Partnerleri ve Toplam İthalat İçindeki Payları	78
Tablo 2.21 : İhracatın Kompozisyonu	80
Tablo 2.22 : İhracat Partnerleri ve Toplam İhracat İçindeki Payları	82

Tablo 2.23 : Dış Ticaret Verileri	84
Tablo 2.24 : Gürcistan'ın Ödemeler Dengesi	86
Tablo 2.25 : Ermenistan Ekonomisinin Genel Göstergeleri	89
Tablo 2.26 : Enflasyon Rakamları Tablosu	91
Tablo 2.27 : Ermenistan Devlet Bütçesi Gelir ve Giderleri	97
Tablo 2.28 : Yerli Üretim Sektörlere Göre Yıllık Değişim Oranları	99
Tablo 2.29 : Endüstriyel Üretimdeki Reel Değişim Oranları	104
Tablo 2.30 : İthalatın Kompozisyonu	108
Tablo 2.31 : İthalat Partnerlerinin Toplam İthalat İçindeki Payları	109
Tablo 2.32 : İhracatın Kompozisyonu	111
Tablo 2.33 : İhracat Partnerlerinin Toplam İhracat İçindeki Payları	112
Tablo 2.34 : Dış Ticaret Verileri	114
Tablo 2.35 : Ödemeler Dengesi Tablosu	115

GRAFİK ve HARİTALAR

Harita 1.1 : Kafkasya Bölgesi Haritası	12
Grafik 2.1 : AIOC Firmasının Profili	37

GİRİŞ

Kafkasya, coğrafyasından ve tarihinden de anlaşılabilirliği üzere çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Tarih boyunca bir geçiş noktası olarak değerlendirilmiş ve bu yüzden sahibi ve sahip olmak isteyen oldukça çok olmuştur. Peki tarih boyunca uğruna bu kadar mücadele edilen bir bölgenin bu kadar kanlı çatışmalara ve mücadelelere sahne olması için gerekli bedel neydi? Bu soruya birçok cevap bulunabilir. Keza bizde tezimizde bu soruya birçok cevap bulduk. Böyle bir soruya cevap aramamızın nedeni sorunun cevabının bir şekilde bizim temel konumuz olan ekonomiye dayanmasıydı. İster jeo politik durumu, ister coğrafyası, ister stratejik konumu neden gösterilsin hepsinin temel hedefi bölgenin avantajlarından ve ekonomisinden faydalanıp ticari çıkar elde etmek isteğidir. Geçmişten günümüze var olan bu silsilede artık kısmen de olsa egemenlik sorunu –bu konudaki farklı ülkelerin farklı çabaları sürmekle birlikte- çözülmüştür. Böyle bir ortamda mücadele daha çok ekonomik sahaya dökülmüştür. Bu tezi yazarken sürmekte olan 2. Körfez savaşı gibi olasılıkları da tamamen sıfır kabul etmesek de biz konunun daha çok var olan siyasi yapı altındaki ekonomik yanını inceleyeceğiz. Ancak bölge gerçekte siyasi yapı olarak da çok karmaşık bir durumda olduğundan çalışmamızın bu kısmını kolaylaştırmak ve daha sağlıklı verilere dayandırabilmek için bağımsız devlet statüsünü kazanmış üç ülkeyi; Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı inceledik. Şunu da söylemek gerekir ki çalışmamızın kesin verilere dayanabilmesi için böyle bir sınırlama yapmış olsak bile bu ülkeler hakkında yapılmış bilimsel çalışmalar ve resmi anlamda veriler oldukça azdır. Çünkü bir devlet için on iki yıllık bir bağımsızlık süreci kısadır. Resmi veriler bu yüzden oldukça yetersiz kalmıştır. Bunun yanı sıra bu ülkelerle ilgili yapılan çalışmaların çoğu politik ve stratejik açıdan hazırlanmıştır. Çalışmamız sırasında faydalanılan kaynaklar arasında askeri tezlerin bulunması da bu şekilde açıklanabilir. Kolaylıkla ulaşılabilen çoğu çalışma ise bu ülkelerden göçmen olarak ülkemize gelen soydaşlar tarafından yapıldığından, daha çok yaşadıkları sürgünleri, eziyetleri ve baskıları içermekte olup kendi kültürlerini yaşatmaya adanmıştır.

Dolayısıyla çalışmanın sağlıklı ve objektif olabilmesi için bilimsel olarak kaynak teşkil edebilecek verilere ulaşmak oldukça güç olmuştur. Ekonomik yapıyı ülkeler bazında sınırlarken böyle köklü bir tarihi olan bölgenin önce tarihini, sonra coğrafyasını –ki bunları bilmek ekonomik nedenli olaylar silsilesini de anlamayı kolaylaştırıcaktır-incelemeye çalıştık. Daha sonra temel konu olan ekonomik yapıyı ülkeler bazında incelendik. Geçiş ekonomisi olarak adlandırılan bu ülke ekonomilerinin sorunlarına ve Türkiye ile olan ilişkilerine değindik. Bu ülkelerin güvenilir istatistiki verileri olmadığı için ve üç ülkenin verileri arasında belirli bir standardizasyon sağlanması için uluslar arası araştırmalardaki ekonomik veriler çalışmamızda esas alınmıştır. Ekonomik verilerle ilgili olarak Economic Intelligence Unit'in ülke raporlarından, Türk Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerinden ve Ticaret Odalarının ülke etütleri ile Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'nın çalışmalarından faydalandık. Bu konuyla ilgili bilimsel kaynakların az olması bizi farklı yöntemler izlemeye yöneltti ve bu ülkelerdeki Türk şirketlerinde yönetici konumunda görev almış kişilerle yaptığımız görüşmelerde o ülkelerle ticaretimiz hakkında uygulamanın içindeki kişilerden bire bir bilgi alma fırsatımız oldu. Bunun yanı sıra basında çıkan haber ve makalelerden de yararlandık.

Sonuç olarak çalışmamızda geçiş sürecini yaşayan Kafkasya ülkelerinin karşılaştıkları güçlükleri ve Türkiye ile dış ticaret ilişkilerini belirlemeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAFKASYANIN COĞRAFI, TARİHİ VE ETNİK YAPISI

1.1. Kafkasya'nın Coğrafi Yapısı

Kafkasya Asya – Avrupa sınırı arasında yer alır. Bir geçiş kapısı konumundadır. Bu geçiş kapısı olma özelliği, coğrafi konumu tarih boyunca stratejik önemini korumasına neden olmuştur.

Coğrafi konumu; doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz, güneyde Türkiye ve İran, kuzeyde ise Kuban ve Kuma nehirleri ile sınırlıdır. Kuzey sınırı hala daha itilafli bir konudur. Birçok araştırmacı kuzeyde bölgenin nerede bittiğini farklı şekilde belirlemiştir. Genel olarak Maniç Çukuru bölgesi ile sınırlandırılır, bu çalışmada kuzey sınırı Rusya Federasyonu ile sınırlandırılmıştır. 450.000 km² yüzölçümü olan bölgenin genel adı batı dillerinde Caucasus yada Caucasia 'dır.¹

Karadeniz ve Hazar Denizi arasında sıkışmış olan bu bölgeyi araştırmacılar -genellikle coğrafyacılar- ikiye ayırmışlardır. Coğrafi kaynaklı bu ayırım diğer kriterlere de yansımış ve Kuzey Kafkasya, Güney Kafkasya ayırımı süregelmiştir. Bu ayırımın temel nedeni bölgede bulunan yüksek dağlardır. Kafkasya'yı bölen bu yüksek dağların güneyi Transkafkasya, Kafkas Ötesi yada Maverayi Kafkasya olarak da adlandırılır. Bu bölge Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ülkelerini içinde bulundurur. Bu ayırımdan da belli olduğu gibi inceleme alanımız Güney Kafkasya'yı (Transkafkasya) içermektedir. Ancak Kuzey Kafkasya hakkında da konu bütünlüğü sağlamak amacıyla gerekli bilgiler vermeye devam edilecektir.

Kuzey ve güney ayırımını yapan bu dağlar Hazar Denizi sahilinde Bakü'den batıda Karadeniz sahiline kadar bir bütünlük arz eder. 1200 km. uzunluğunda bir dağ duvarı oluşturmaktadır ve birçok yüksek zirve bulunmaktadır. En yüksekleri Elbruz (5630-5642mt.), Kazbek (5045-5033mt.),

¹ Yanar, S., *Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 20

Koştantau (5151mt.), Şahara (5068 mt.) 'dir. Varolan yüksek dağlardan ötürü bölgede ulaşım oldukça güçtür.

Bölge coğrafyası birçok sosyolojik, siyasi ve kültürel oluşumun nedenidir. Geçmişten günümüze kadar bölge halkları bu coğrafi zorluklardan ötürü birbirleriyle çok az ilişki kurmuşlardır. Geçit vermeyen dağlardan yol bulabilmek için günümüzde hala kullanılmakta olan birkaç geçit bulunmaktadır. Bu geçitlerin en bilineni ve en kısa olanı Darial geçitidir. Darial geçiti kuzey ve güney kaskasyayı birbirine bağlar. Orta Kaskasya'da yer alan bu geçit " Gürcü Askeri Yolu" olarak da bilinir. 18.yy. sonlarında Rusların bu geçiti genişletme çalışmaları olmuştur. Bunun dışında Mamison, Kluhor, Vantliaşek, Salavat, Kodor ve Çeçenistan'a bağlayan Arkotis geçitleri vardır. Bu küçük yol ve patikalar diğerleri kadar önemli değildir. Büyük Kaskas dağları sahil dışında üç yerden geçit verirler. Bunlar; Darial (daryal) , Derbent, Mamison ve Glohor' dur. Derbent (Demirkapı) 19.yy.'a kadar en önemli geçit olmuştur. Tarih boyunca büyük önem taşımıştır.²

Bölgenin coğrafi yapısı yüksek ve buzullarla kaplı dağlarla sınırlı değildir. Bu dağların eteklerinde sulak vadiler ve ovalar bulunur. Bu ovaları sulayan birçok nehir vardır. Bunlar; Terek (591 km.), Kuban (907 km.), Samur, Cum(Kuma), Sulak ve Aras' tır. Kuma ve Aras nehirlerinin suları kanallarla tarım arazilerinin sulamasında kullanılır. Bölge dağlarla bölünmüş ve parça parçada olsa verimli ve sulak tarım arazilerine ve ovalara sahiptir. Bölge coğrafyası tarımdan ekonomiye, etnik yapıdan güncel hayata kadar birçok şeyi şekillendirmektedir. Bunlara çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde deyinacağız.

Kaskasya'da hüküm süren iklimden bahsedecek olursak, yüksek dağlardan ötürü sert bir iklimi vardır. Yüksek bölgelerde kar, alçak bölgelerde ise yağmur görülür. Bu yağışlar az önce saydığımız büyük ırmakların oluşmasına neden olur. Doğu bölgelerinde (Dağıstan'da) iklim kuraktır.

Coğrafi açıdan birçok engelle dolu olan Kaskasya'nın bu coğrafi yapıya uygun olarak oluşan karmaşık etnik yapısı mutlaka incelenmelidir.

² Yanar, 2002, s. 22

1.2. Kafkasya'nın Etnik Yapısı

Kafkasya etnik yapısı itibariyle dünyanın en karışık bölgelerinden biridir. Bunun açıklaması da ancak coğrafi yapının anlatıldığı bölümde de bahsedildiği gibi zor bir coğrafyaya sahip olmasından kaynaklanır. Çünkü Kafkasya'da yaşayan halklar doğal nedenlerle birbirinden izole edilmiş durumdadırlar. Bunun yanı sıra çok önemli bir geçiş noktası olduğundan göçlerin kesişme noktasıdır ve bazı göçebeler bu bölgede yerleşerek farklı bir renk oluşturmuştur. Diğer önemli neden ise bu bölgenin stratejik ve ekonomik önemi dolayısıyla sık sık istilaya uğraması nedeniyle farklı halkların yerleşmesidir.

Yüksek dağlardaki düzlüklerde, yaylalarda yada vadilerde yaşamını sürdüren halklar birbirinden ayrı ve bağımsızdır. Dolayısıyla gelenek, görenek, kültür, din ve dil farklılıkları Kafkasya'da koruna gelmiştir.

Bölgede yaşayan halkların 50'nin üstünde olduğu bilinir. Bu halkların belirli bir sınıflandırmaya tutulması çok güçtür. Araştırmacılar bu sınıflandırmayı çeşitli kriterlere göre yapabilmektedirler. Bu çalışmada ise büyük devletlerin bölgede nüfuz sahibi olabilmek için uzun zaman koz olarak kullandıkları bir ayırımdan bahsedeceğiz. Bu kriterin seçilmesinin nedeni toplumların hayatında dini yaklaşmanın fazlasıyla önemli olmasıdır. Kafkasya'nın tarihini incelerken de göreceğimiz gibi din; siyasi ve ekonomik birçok bölünmenin temel nedeni olmuştur. Ayrıca Türk kökenli halkları da başka bir unsur olarak almak istedik. Çünkü Türklük birleştirici bir unsur olmanın yanında farklı dinlerdeki Türkleri de toparlamıştır.

1. Türk Kökenliler
2. Hristiyan Milletler
3. Müslüman Olan Kafkas Kavimleri

Hristiyan milletleri; Gürcüler, Ermeniler, Abhazlar, Osetler, Assuriler, Udinler'dir. Türk olmayan müslümanlar; Osetler, Çeçenler, Kabardaylar, Acaralar, Abazalar, Çerkezler, Adigeler, Tatlar, Talişlar, Lezgiler, Darginlar, Laklar, Rutullar, Agullar, Sokurlar, Tabasaranlar'dır. Türk milletler ise; Azerbaycan Türkleri, Kumuk Türkleri, Karaçay Türkleri, Balkar Türkleri, Nogay Türkleri, Kundur Türkleri, Kafkasya Türkleri, Ahıska Türkleri'dir. Kafkasya'nın yerli halkları dağlık kesimlerde yoğunluk gösterir. Türkler ve İranlılar gibi dışardan gelenler ise Güney ve Kuzey Kafkasya'nın dış kesimlerine yerleşmişlerdir.

Kafkasya'nın farklı etnik gruplardan oluşmuş olması bu bölge üzerinde başka devletlerin izledikleri politikalar için bir araç olmuş ve etnik köken farklılıklarını, bir kışkırtma, karışıklık nedeni olarak kullanmışlardır. Kafkasya'nın tarihinden de bahsederken görüleceği gibi bölgede farklı emelleri olan Ruslar bu etnik yapıyı bozmak ve kargaşa çıkartarak bu ortamdan faydalanmak için sürgünler yapmıştır. Ruslar 19.yy.da Kafkasya 'ya tamamen hakim olduklarında Karadeniz sahillerinde yerleşen yaklaşık 1.000.000-1.500.000 Kafkasyalıyı Osmanlı İmparatorluğuna sürmüştü ve yerine Rusları yerleştirmiştir. Yine 19.yy. boyunca Doğu ve Kuzey Rusya'nın Kazan, Orenburg, Ufa ve Kuzey Kuban ile Kazan Tatarları ve Başkırd Türklerinin yaşadığı İdil-Ural bölgesinden de Müslüman Türk toplulukları Osmanlı topraklarına göç etmeye zorlanmışlardır. Sürülenlerin yarısı yolda ölmüş, gitmek istemeyenler ise kılıçtan geçirilmiştir. Kuzey Kafkasya'nın toplam nüfusu göçlerden sonra, Rus ve Kazakların iskan edilmelerine rağmen yarı yarıya azalmıştır.³

Bu etnik kökenli sürgün politikası Gürcistan ve Ermenistan halkları tenzil edilerek 2.Dünya Savaşı sonrasında da sürdürülmüştür. "Stalin'in bu sürgün politikası, demografik yapıya yapılan bu müdahale Kafkasya'nın yerel halkları arasında bir çatışma zemini hazırlamak, gelecekte bağımsızlığın yeniden

³ Bice, Hatice, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 51,52

kazanılması yolunda ortaya çıkabilecek ulusal eğilimlerin gücünü kırmak için bölgesel sorunları tahrik amacıyla yapılmıştır.”⁴

Bu sürgünlerden de anlaşılabilceği üzere bu bölgede bazı çıkarları olan büyük devletler kendilerine yakın hissettikleri ve kullanabilecekleri toplumların bu bölgeye yerleşmesi ve diğer etnik unsurların yok olması için sürgün yolu ile etnik yapıyı bozmuşlardır. Bu kışkırtılmış etnik çatışmalar günümüzde dahi kullanılmakta olup temelinde ekonomik nedenler yatmaktadır. Bununla ilgili olarak Azerbaycan petrolünün batı ülkelerine hangi yoldan taşınması kararının alımı aşamasında Rusların Türkiye üzerinden geçecek Bakü-Ceyhan Boru hattını güvensiz göstermek için PKK’ yı desteklemeleri buna karşılık Çeçenistan sorununun ise Rusya’nın Novarossisk limanı projesini güvensiz konuma düşürmesi ekonomik temelli etnik grupların kullanılmasına en yeni örneklerden biridir. Bu konunun ayrıntılarına Kafkasya ve enerji bölümünde değinilecektir.

Bölgede kullanılan dil yapısından bahsedecek olursak, etnik yapıya paralel olarak birçok farklı dil vardır. Bölgede Semitik, Indo-Germen, Fino-Urgiç, Altaik ve Türk dil gruplarına giren birçok dil konuşulur. Bu kadar farklı dil gruplarının kullanıldığı bir coğrafya olmasına rağmen en çok kullanılan dil, farklı lehçeleri kullanılmakla birlikte, Gürcüce ve Türkçe’dir. Türkçe’den sonra Ermenice ve Osetçe gelir. Ancak Rusya’nın bölge üzerinde izlediği etkin politika sonucu ortak yazı ve konuşma dili Rusça olmuştur. Bölge ülkelerinden Türkiye’ye gelen öğrencilerde gözlemlenen bir durum ise bölgenin neresinden gelmiş olursa olsunlar Rusça yazı ve konuşma diline hakim olmalarıdır. Buda Rusya’nın bu konuda ne kadar başarılı olduğunun bir kanıtıdır. .

Kafkasya’da hakim iki din vardır. Bunlar Hristiyanlık ve İslamiyet’tir. Türk kökenli halklarda genellikle İslam inancı vardır. Ancak bunun yanı sıra çok küçük gruplar halinde yaşayan toplulukların yerel dinleri de bulunmaktadır. Ermenilerde ve Gürcülerde ise Hristiyanlığın Ortodoks mezhebi oldukça yaygındır.

⁴ Taştekin, Fehim, **Bitmeyen Bir Sürgün**, 2001, www.kafkas.org.tr/ajans/bitmeyensurgun.html, 2001

Kafkasya gibi bir bölgede dini inanç açısından birlik sağlamak oldukça güçtür. Gerek dış gerekse iç unsurlar bunun olmasını çok güç kılar. Dış unsurların neler olabileceği tahmin edilebilir. Bunların önemli bir kısmı ortak dini paylaşan diğer ülkelerin kendi çıkarlarına yönelik emelleridir. İç unsurlar ise; aynı dini paylaşıp farklı mezhep ve hareketlere mensup grupların görüşleri doğrultusunda meydana gelen ayrılıktır. Dolayısıyla bölgede dini açıdan da birlik ve düzenin sağlanması oldukça zor bir iş olarak gözükmektedir.

Din bölgedeki halkların bağımsızlık mücadelelerinde motor güç olmuştur. Bu yüzden İslam-i tarikatlar Rusya tarafından sakıncalı görülmüş ve komünist düzen hakimiyetinde camiler yıkılmış, dini liderler öldürülmüş, bir kısmı ise sürgüne gönderilmiştir.

1.3. Kafkasya'nın Tarihi

Kafkasya coğrafi konumunu da incelerken gördüğümüz gibi bir geçiş noktasıdır. Bu gölgede yaşan çok eski dönemlere kadar gider. Tarihinin eski olması yanında önemli bir geçiş noktası olduğu için üzerinde çok durulan ve uğruna büyük ve uzun mücadeleler verilen bir coğrafyadır. Bu yüzden Kafkasya'nın tarihi küçümsenmeyecek kadar uzun ve olaylıdır.

Konumuz itibariyle Kafkasya'nın tarihine genel olarak girdikten sonra ilgilendiğimiz ülkelere geçeceğiz.

M.Ö. 8.yy. da Azerbaycan'a ilk yerleşenler Orta Asya kökenli Saka Türkleridir. Türkler göçebe bir toplum olduklarından göçler sırasında kimi Türk boyları bu coğrafyaya yerleşmiş kimileride sadece geçit olarak kullanmıştır. Kafkasya'da çok çeşitli devletler hüküm sürmüştür. Uzun süren istilalar olmuştur. Selçuklu, İran, Roma, Arap, Moğol, Altınordu, Osmanlı vb. birçok toplum bu bölge için mücadele etmiştir. Bu bölge yüzyıllar boyu istilalara sahne olmuştur. 11.yy. da Selçuklu Türkleri'nin bu bölgeye düzenlediği seferler nedeniyle bu coğrafya çoğunlukla Türklerin yaşadığı bir yer olmuştur. 13.yy.'a kadar Kafkaslar Selçuklu Türklerinin yönetiminde kaldı. 13.yy.da Moğol

istilaları, 15.yy. dan sonra ise Osmanlı'nın bölgeye ilgisi artmış ve bölge üzerindeki iktidar mücadelelerine Osmanlı da katılmıştır. Kafkaslar ve Azerbaycan bölgesi 16.yy.dan sonra daha çok Osmanlı ve İran devletinin iktidar mücadelelerine sahne olmuştur.

Osmanlı sırasıyla Abhazya, Trabzon, Kuzey Kafkasya'da birçok Müslüman topluluk Osmanlı'nın eline geçmiştir. Anapa, Taman, Koba, Kutayış, Tiflis, Gence ve Şirvan Osmanlı egemenliğine girmiştir. Ancak Osmanlı bu fetihleri yaparken bölgede hak iddia eden iki devlet; İran ve Rusya, durumdan rahatsızdılar. Keza bu süreç içerisinde Osmanlı İran ile karşı karşıya gelmiştir. Ruslar ise ancak 16.yy. da bölgede aktif olmaya başlamış ve din birliğini de kullanarak Gürcü Prensi ile işbirliği yapmışlardır.16.yy.'a kadar bölgede aktif bir güç olamayan Ruslar 1552'de Kazan, 1556'da Astrahan Türk hanlıklarını ele geçirerek kararlılığını göstermiştir. Rusya böylece Hazar Denizi kıyılarına ulaşmış ve Osmanlı için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemde İran da boş durmayarak Gürcistan'a saldırmıştı. Ruslar işbirlikçileri Gürcistan'a destek askeri güç gönderirken Tarku, Şetkale ve Terek'te Kafkasya halkınca öldürüldüler. Bu bozgun 17.yy. da Rusya'nın geri çekilmesine neden oldu. 16.yy. sonları 17.yy. başlarında Osmanlı batıda Avusturya ile savaş halindeydi. Bu boşluk İran'ın bölgedeki amaçlarını yerine getirmesi için uygun bir ortam yarattı. Azerbaycan ve Gürcistan topraklarında Osmanlı ve İran arasında mücadeleler yaşandı. İran'ın bu dönemde izlediği yayılma politikası güçlenen Rusya için bir tehlikeydi ve 18.yy.'da Rusya bölge ülkelerindeki baskısını arttırdı. 18.yy.'ın ilk yarısında Ruslar İran ile anlaşarak Bakü'yü ele geçirdiler. Osmanlı devleti bu gelişme karşısında yeni bir hareket düzenledi. Sonuçta Rusya ve Osmanlı arasında 1724 İstanbul Antlaşması imzalandı ve İran'a ait olan topraklar (Gence, Kirmanşah, Hamehan, Revan, Tebriz) Rusya ve Osmanlı arasında paylaşıldı. ⁵

Rus fetihleri Osmanlı'nın yaptıkları kadar masum değildi. Çünkü Rusya fethettiği verimli topraklara Rus göçmenleri yerleştiriyordu. Böylece bölgenin

---

⁵ Yanar, a.g.e., s. 39, 40

etnik yapısını bozmaya başlamıştı. Bu çalışmalar düzenli ve bilinçli bir Ruslaştırma politikasının sonuçlarıydı.

İran ise -1724 İstanbul Antlaşması ile Osmanlı toprağı olan Azerbaycan'a yeni seferler düzenledi ve topraklarını geri aldı. Giderek zayıflayan Osmanlı ise 18.yy.da Rusya ile yaptığı savaş sonucu (1769 – 1774) Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalayarak Kırım'ın bağımsızlığını, Gürcistan'ın ise Rusya 'ya verilmesini kabul etti. Daha sonra Rusya bağımsız kalan Kırım'ı almıştır. 1799'da Gürcüler ve Ruslar anlaşarak 1801'de Gürcistan Rusya'ya ilhak etti. 19.yy.daki Osmanlı – Rus Savaşları da Osmanlı'nın toprak kaybı ile son bulmuş ve bölgede Ruslar tek hakim güç haline gelmiştir. Kırım ve Gürcistan hakimiyeti Rusya' ya geçince Osmanlı'nın hakimiyeti son buldu. Osmanlı ve İran'ın bu şekilde Ruslara yenilmesi ve bölgenin tamamen Rus hakimiyetine girmesi Kafkasya'daki Müslüman halkın bağımsızlık mücadelesine başlamasına neden olmuştur. Kafkas kavimleri ile Rusya arasındaki mücadelelerin sürdüğü bu dönem tarihte Gazavat Dönemi (İmamlar Dönemi) diye adlandırılır. 1783 – 1859 yılları arasını kapsar. Bu dönemde adından bahsedilmesi gereken kişi Şeyh Şamil'dir. Rus istilalarına karşı direnen bu halklara rağmen karşısında büyük bir güç bulamayan Ruslar, Çarlık Dönemi ve Komünist Dönem boyunca Kafkasya'daki egemenliklerini sürdürmüşlerdir.

1917 Bolşevik İhtilali'nden yararlanarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etseler de bu kısa bir süre sürmüş ve Rus egemenliği ile son bulmuştur. Kızılordu bölgedeki hakimiyeti kısa sürede sağlamıştır. Rusya Bakü petrolünün ekonomisi açısından ne kadar önemli olduğunu biliyordu. Ekonomik açıdan böyle önemli bir ülkenin kaybı Rusya'nın işine gelmemekteydi. 14 Mart 1918'de Bolşevikler tarihte Bakü Katliamı olarak anılan harekatı yaptılar. Bu katliam Bolşevik Ermeniler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ermenilerin bölgedeki ideali olan Ermeni İmparatorluğu'nu batılı devletler de destekledi. İhtilal dönemini atlatan Rusya Kızılordu ile Kafkasya'yı işgale başladı ve Azerbaycan ile Gürcistan'ı işgal ederek 1920 Gümrü, 1921 Moskova ve Ankara Antlaşmaları ile bugünkü sınırların çizilmesine sebep oldu. Güney Kafkasya'da bağımsızlığını ilan eden

Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ise 1922'de ‘‘ Güney Kafkasya SSC’’ adı ile birleştirildi. 1936'da ise SSCB'ye bağlandı.

Görüldüğü üzere esas konumuz olan Güney Kafkasya'yı oluşturan üç ülke uzun süre direnmeler olsa dahi Rus hakimiyetinde kalmıştır. Bu hakimiyet 1991 yılında SSCB'nin çöküşüne kadar sürmüştür. Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan 1991'de bağımsız olsalar bile geçmişteki uzun süre bağımlılık ekonomisi sürdürmüşler. Sosyal ve kültürel hayatlarında da Rusya'ya büyük bağımlılıklar göstermişlerdir ve onun izlerini hala taşımaktadırlar.

Bağımsızlık Sonrası Kafkasya Tarihi.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsız birer devlet olarak kurulmuştur. Ancak SSCB dağılmış olsa dahi Rusya bölgede hakkı olduğunu her zaman iddia etmiştir. SSCB'den kalan mirası günümüze de taşımaya çalışmaktadır. Buna yasal bir boyut kazandırmak için ‘‘ Bağımsız Devletler Topluluğu’’ BDT adında siyasi bir birlik kurmuştur. Amaç, bu birliği kullanarak birlik kararları yoluyla kendi iradesini diğer bölge devletlerine dikte ettirmektir. Dolayısıyla bağımsızlığını elde etmiş olan devletler bu durumdan hoşnut olmadı. Gürcistan birliğe girmeye karşı çıktı. Bu direnmeler üzerine Rusya bölgenin etnik farklılığından yararlanmaya başladı. Gürcistan'da Abazha ayaklanmasını teşvik etti ve destekledi. Bu ayaklanma ancak Gürcistan'ın BDT'na girmesi ve Rus parası Ruble Bölgesine katılımıyla son buldu.

Günümüze kadar hala süren 2. sorun ise Ermenilerin Karabağ'da hak iddia ederek 1993 yılında Azerilerle savaşmasıdır. Rusya bu olayları bahane ederek bölgede söz sahibi olmaya çalışmıştır. Ermenilerin Azerbaycan'ın % 25'ini işgali ile son bulan bu savaşın sonucu günümüzde hala çözüm bekleyen bir sorundur. Lenin'in Komünist sistemin ayakta kalması için hakim olunması gereken petrol yataklarına sahip Azerbaycan'ı hedef göstermesi gibi yeni Rusya Federasyonu da günümüz koşullarında bölgeye nüfuz etmeye çalışmaktadır.

Ruslar bölge üzerinde baskı unsuru olabilmek için bu üç ülkeyi savaşlar ve iç karışıklıklara sürüklediler. Sonuç olarak bu savaşlar bahane edilerek Gürcistan'da 4, Ermenistan'da 3 Rus askeri üssü oluşturdular. Bu ülkeler bağımsızlıklarını elde ettikten sonra yakın geçmişteki olayları incelerken bölgede kullanılan etnik sorunları incelememiz gereklidir.

1.4. Kafkasya'daki Etnik Sorunlar

1.4.1. Zengezur Bölgesi Sorunu

Zengezur bölgesi sorununu anlatırken bölgenin yerini anlatmanın en iyi yolunun haritada göstermek olduğunu düşündük. Bunun nedeni yeri görüldüğünde, sorunun neden kaynaklandığını açıkça ortaya koymasıdır.

Harita 1.1: Kafkasya Bölgesi Haritası

Zengezur bölgesi haritadan da görülebileceği gibi Azerbaycan'ın doğal bir bölümü olmalıydı. Kaldı ki bu durum 1918'de, ihtilalden sonra Azerbaycan

Cumhuriyeti kurulduğunda bu şekildeydi. Ancak Rusya'nın bölgede sürdürdüğü etnik politika sonucu Ermeniler bu bölgeye getirilip yerleştirilmiştir. Amaç; Türkiye – Azerbaycan – Türki Cumhuriyetler bağlantısını kesintiye uğratacak bir tampon devlet kurmaktır. Bu amaca yönelik olarak düşünülen plan gerçekleştirilmiş, Azerbaycan toprakları Zengezur bölgesinin Ermenileştirilmesi ve Türklerden arındırılması yolu ile sağlanmıştır.⁶

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile bölgedeki varlığı biten Osmanlı'dan sonra bu bölgede farklı yapılanmalara gitmek için İngilizler devreye girmiştir. İngilizler tarih boyu Ermenistan'ı desteklemiştir. Ermeni kozunu hem Azerbaycan'a hem de Türkiye'ye karşı kullanmışlardır. Karabağ ve Zengezur'da birçok çatışma olmuştur. Çözüm olarak 7 Temmuz 1923'te Karabağ Özerk Bölgesi kurulmuştur. Zengezur'da ise otonom bir Türk yönetimi kurulması kararlaştırıldı. Zengezur Ermeni toprağı olarak kabul edilmiş olsa dahi 1991'de bağımsız devlet olmalarına rağmen bu bölgelerle ilgili olarak 1992'de çok şiddetli Azeri – Ermeni çatışmaları olmuştur. Zengezur sorunu hala çözüm bekleyen büyük bir yaradır.

1.4.2. Yukarı Karabağ Sorunu

Bu sorunun çıkması Zengezur olayında olduğu gibi iki toplumun anlaşmazlığından ötürüdür. Ancak büyük bir sorun haline gelmesinde başka nedenler de vardır. Bu sorunun temeli Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakı için "19 Şubat 1988'de 1 milyona yakın Ermeni gösteri yaparken, öte yandan da çeteleri yerli halk Azeriler'e saldırılar düzenlemiştir."⁷ Bu konudaki ihtilaf uzun süre Ermenistan ve Azerbaycan arasında süregelmiştir. Ancak 1991'de Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını elde etmeleriyle birlikte ihtilaf olan bu konu savaşa dönüşmüştür. Ermeniler bölgedeki Azeri nüfusu bölgeden uzaklaştırarak demografik yapıya zarar vermeye başlamışlardır. Bu noktada kısmen günümüzdeki Irak savaşı sonrası Kelkük'deki kürtlerin bu şehrin yerli halkını

⁶ Yanar, a.g.e., s.174, 175

⁷ Gamsız, Yüksel, Kur. Alb. Türk Tarihi İçinde Azeriler, Harp Akademisi Yayınları, Şubat 1994, S.35

farklı bölgelere gitmeleri için zorlayarak bölgenin demografik yapısını bozmalarına benzetilebilir. Görülüyor ki zaman geçse de bazı yöntem ve taktikler değişmemektedir. Sonuç olarak Yukarı Karabağ Ermeni olmayan etnik unsurlardan temizlenmiştir. Bu çatışmalar ve kaba kuvvet 1994'te ateşkes ile durdurulmuştur. Ancak sorun hala giderilememiştir. Çünkü 1992'de yurtlarından edilen birçok Karabağlı Azeri evlerine dönmeyi beklemektedir. Sorun sadece evlerinden edilen Azeriler değildir. Diğer ülkelerin yanlı tutumları sonucu Azeri ekonomisi de darbe yemiştir. Bu çatışmalardan dolayı ABD, Azerbaycan'a ekonomik ambargo uygulamaktadır. Sorunun temelinde etnik farklılıktan bahsetmiş olsak da bu kadar küçük bir olayın büyüyerek çatışmalara yol açması ve günümüzde bölgenin geleceği açısından önemli bir durum oluşturması, Ermenilerin Rusya ve ABD tarafından desteklenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Yoksa bu kadar az nüfuslu bir Ermeni devletinin böyle bir coğrafyada Azerbaycan'a kafa tutması olası gözükmemektedir. Ülkelerin ekonomik durumları dikkate alındığında bu desteklerin doğru olduğu ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak Karabağ sorunu mutlaka çözülmesi gereken bir olgudur. Varlığı sadece Azerbaycan ve Ermenistan'a değil tüm bölge ülkelerine zarar vermektedir. Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunların ortadan kalkması ve ekonomik işbirliğinin başlaması da bu konunun çözümüne bağlı gözükmektedir. Keza bölgeye yabancı yatırımların gelmesi, bölge ekonomilerine güven duyulması ve bu ekonomilerin canlanması bu tarz sorunların giderilmesiyle mümkün olacaktır. Görüldüğü gibi Karabağ sorunu etnik olmaktan çıkıp uluslar arası ekonomik bir sorun olma yolunda ilerlemektedir. Çözüm şarttır. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ülkeleri arasında bir sinerjinin yaratılması tüm bölgeye faydalı olacaktır. Artık batı dünyası da bu sorunun giderilmesini gerçekten desteklemektedir, çünkü ancak bu şekilde bölgenin doğal kaynaklarından ve petrolünden yararlanma olanakları varolacaktır. Bakü – Ceyhan boru hattının onaylanması da bu konuda ne kadar istekli ve kararlı olduğunun bir göstergesidir.

1.4.3. Abhaza Sorunu

Kafkasya' daki etnik grupların bir kısmı günümüze kadar belirli bir güce sahip olmuş ve bölgedeki bağımsız devletlere sorun teşkil etmeye devam etmektedirler. İşte bu toplumlardan biri de Abhaza'lardır. Abhazların geçmişten beri sürekli bağımsızlık talepleri olmuş ve bunlar 1989 yılında Gürcüler ve Abhazlar arasında silahlı çatışmalara dönüşmüştür. 1991'de SSCB'nin yıkılması bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına meydan vermiştir. Ancak bu coğrafyadaki topraklar sadece tek bir topluma ait değildi. Dolayısıyla bir milletin bağımsızlığını ilan etmesi diğer bir toplumun tepkisi ile karşılaşabilirdi.

Bu tür bir sorun Gürcistan 1991'de bağımsızlığını ilan edince Abhazların bu gelişmeye tepki göstermesiyle ortaya çıkmıştır. Abhazlar bu gelişmeye seyirci kalmayarak 1992'de kendi bağımsızlıklarını ilan ederek "Abhazya Özerk Cumhuriyeti" adını aldılar. Bu gelişmeye Gürcistan'ın tepkisi büyük oldu ve Abhazya'yı işgal ettiler. Bu tarz çatışmalar Abhazya ve Gürcistan arasında uzun süre sürüp gitmiştir. Bu çatışmalara Rusya Federasyonu (RF) da müdahale etmiştir. Ruslar bağımsız Gürcistan üzerindeki etkilerini sürdürürebilmek için Abhazya sorununun çözümü karşılığında gürcü topraklarında Rus askeri üstleri açma izni ve Bağımsız devletler Topluluğu'na (BDT) girmelerini talep etmiştir. Bu gelişmeler bağımsız Gürcistan'ın oluşmasını sekteye uğratmış ve Rusya'nın bölge üzerinde hala etkin olabildiğini göstermiştir.

Abhazya tam bağımsızlık istediğinden hala vazgeçmiş değildir. Gürcistan, Abhazlara sınırlı bir özgürlük karşılığı dış ilişkilerinde ve ticaretle tam olarak kendilerine bağlı kalmalarını istemektedir.

1.4.4. Çeçenistan Sorunu

Çeçenistan olayı, 19.yy.da Ruslar Kafkasya'da tek etkin güç olarak kaldıklarında, Kafkas halklarının direnişi ile başlayan bir sorundur. O dönemde önderliğini Şeyh Şamil'in yaptığı Çeçenler uzun direnişler sonunda Ruslara yenilmişlerdir. Rusya bu dönemden sonra direnişin önderliğini yapan Çeçen

Halkını Sibirya'ya sürmüştür. Ancak Çeçen sorununa bu yolla son verilememiştir. Çeçenler tarihin her döneminde ,bugün de olduğu gibi, Rusya'ya sorun yaratmaya devam etmişlerdir. Almanya 1940'larda Rusya'ya saldırdığında bunu fırsat bilen Çeçenler ayaklanmışlardır. Ruslar başarılı olduklarında Çeçenlerin ayaklanmasına ceza olarak birçok çeçen sivili öldürmüştü ve birçoğunu da Orta Asya'ya sürmüştür. Gönderilen Çeçenlerin topraklarına Rus aileleri yerleştirilmiştir. Tüm bu olaylara rağmen Çeçenler Kafkasya'daki varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

SSCB 1991'de dağıldığında Çeçenistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Hala bağımsız bir ülke olarak Rusya ile mücadelelerini sürdürmektedir. Rusya Çeçenistan'a çok ağır bir ambargo uygulamaktadır. Güney Kafkasya ülkeleri; Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da çeşitli nedenlerden ötürü Çeçenistan'a ambargo uygulamaktadır.

Çeçenistan'ın bugün bile Rusya için neden vazgeçilemez olduğuna değinecek olursak; Rusya'yı Güney Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya bağlayan Gudermes transit yolu ve Rostov-Bakü demiryolu Çeçenistan'da bulunmaktadır. Bundan daha önemli olan bir konu ise, petrol ve petrol boru hattının Çeçenistan'ın durumu ile yakından ilgili olmasıydı. Rusya'nın bölgedeki petrol rezervlerinin büyük kısmı Çeçenistan topraklarındadır. Hazar ve Orta Asya petrolünün Batıya taşınmasında Kafkasya'dan geçecek güzergah üzerinde iki alternatif bulunmaktaydı. Bu alternatiflerden Rusya'nın desteklediği Novarossisk- Bakü hattı Çeçenistan'ın konumundan fazlasıyla etkilenmektedir. Rusya'nın tezi petrolün Kafkasya'dan boru hattı ile Karadeniz sahilindeki Novarossisk limanına taşınması ve buradan da dünya pazarlarına gönderilmesiydi.

Bakü – Novarossisk hattı üzerinde ciddi etnik çatışma ve savaş ihtimallerini Çeçenistan'ın yaratması Rusya nezdinde Çeçenistan'ın önemini bir kat daha arttırmıştır. Bakü'den kuzeye yönelen boru hattı Azerbaycan'ın kuzeyinde bağımsızlık peşinde olan Lezgi bölgesinden geçtikten sonra Dağıstan'a girmektedir.

Çeçenistan ile var olan bu durum uluslar arası petrol çevrelerinde Rusya'nın güvenilirliğinin azalmasına neden olmuştur. Keza Rusya 1994'te Çeçenistan'a karşı bir yenilgi ile karşı karşıya gelmiştir. Çeçenistan'ın durumu Rusya için petrol boru hattının da ötesine geçerek, Kafkas bölgesi halkları için bir örnek teşkil ettiğinden dolayı Rusya bu konuda geri adım atmak istememektedir. Çeçenistan'ın tam bağımsızlığının tanınması Rusya'nın Güney Kafkasya üzerindeki etkisini de kaybetmesine neden olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAFKASYA ÜLKELERİNİN EKONOMİK YAPILARI

2.1. Azerbaycan Ekonomisinin Genel Yapısı

Azerbaycan Kafkasya'daki konumu ve doğal kaynakları dolayısıyla önem arz eden bir ülkedir. Dolayısıyla bu ülkenin ekonomisi Azerbaycan halkı dışında bu ülkenin dünya ekonomisine arz ettiği ihraç malları açısından önem arz etmektedir. Uzun dönem SSCB'ye bağımlı ülkelerden biri olan Azerbaycan 1991'de bağımsızlığını elde ettiğinde ülke ekonomisinin planlı sistemden, devlet hakimiyetinden, serbest piyasa ekonomisine geçişi benimsenmiştir. Ancak burada devlet hakimiyetinden kasıt, Azerbaycan hükümeti değil SSCB' nin merkezi planlama otoritesidir. Bu sistemde mevcut yatırım kararları merkezi otorite tarafından alınarak uygulanmaktaydı. Bu yönlendirme hangi tesisin ne kadar üretimde bulunacağını, ürettiği malı nereye satacağını ve ne kadar gelir ve giderde bulunması gerektiğini belirlemekteydi. Ticari aktörler zarar ettiğinde firmalar bundan sorumlu olmamakta ve merkezi otorite gerekli ödemeleri yapmak durumundaydı. Uzun süre bu sisteme göre yönetilen Azerbaycan ekonomisi, fiyat sinyallerinin hakim olduğu, piyasa aktörlerinin piyasaya giriş çıkışının serbest olduğu, rekabetin hakim olduğu, her konuda etkin ve ussal kullanımın gerektiği serbest piyasa ekonomisine geçiş kararı önemli reformlar gerektirmekteydi. Bu karar doğrultusunda Azerbaycan'da yapılması gereken birçok yapısal ve hukuksal değişiklik vardı. Serbest piyasa ekonomisine geçişin en önemli adımı hukuki altyapının hazırlanmasıydı. Bu adımdan sonra serbest piyasa ekonomisinde temel piyasa aktörlerinin oluşabilmesi için özelleştirme çalışmalarına başlanmış ve tüm sektörlerde özelleştirme çalışmaları yapılmıştır.

Ancak yeni hukuksal altyapının hazırlanması yeterli değildir. Çünkü hukuksal altyapı ile yasal duruma gelmiş olan birçok uygulama fiiliyatta henüz tesis edilememiştir. Bu normal karşılanması gereken bir durumdur ve bir süreç olarak yaşanması gerekmektedir. Rusya'nın hakimiyetindeki bir ekonomik sistemden yeni bir sisteme geçiş daha önceki varolan düzenden dolayı belirli

zorluklarla karşılaşmıştır. Tüm bunların yanında siyasi olarak da zor bir bölgede olması ekonomisini de olumsuz etkileyen bazı olaylar yaşanmasına neden olmuştur. Bağımsızlığının hemen ardından, 1991’de yaşadığı ilk sorunlardan biri Karabağ ile yaptığı savaş sonucu ekonomisinin durağanlaşmasıdır. Savaş ancak 1994’te ateşkes ile son bulmuştur. Bunun ardından ekonominin canlanması için 1995 yılında Azeri hükümeti bazı istikrar kararları almıştır. Bu tedbirler olumlu sonuçlar vermiştir. Sonuçlar reel GSYİH büyüme hızlarından da görülmektedir. Son yıllarda Azerbaycan ekonomisinin kaydettiği reel GSYİH büyüme oranları Tablo 2.1’den görülebilir.

Tablo 2.1: Reel GSYİH Büyüme Hızları

(%) Değişim	1998	1999	2000	2001	2002
Reel GSYİH	10,9	7,4	11,1	9,9	10,6
Büyüme Hızı					

Kaynak: Azerbaycan Ülke Etüdü ve The Economist Intelligence Unit Country Report’tan düzenlenmiştir.

Geçiş ekonomisi yaşayan ülkelerin belirli bir düşüşten sonra yeni yapılanma ve sisteme uyumun giderek artması ile GSYİH büyüme hızları da artmaktadır. Bunu Azerbaycan’ın GSYİH rakamlarında da gözlemlemekteyiz. Reel GSYİH büyüme hızı 1996’da % 1.3 , 1997’de % 5.8 , 1998’de % 10 , 1999’da % 7.4 , 2000’de % 11.1 , 2001’de % 9.9 , 2002’de ise % 10.6 olarak gerçekleşmiştir. Tablodaki GSYİH büyüme rakamları yıllar itibariyle yorumlanacak olursa sürekli artış gösteren GSYİH büyüme hızı 1999 yılında belirgin bir düşüş göstermiştir. Yükseliş trendini bozan bu düşüşün nedeni Rusya’da yaşanan ekonomik krizdir. Azerbaycan ne kadar bağımsız bir ülke olsa da ekonomisi yüksek derecede Rus ekonomisine bağımlıdır. Bunu ülkeler arası ticaretini incelerken daha ayrıntılı olarak göreceğiz. Rusya’ da başlayıp diğer

bölge ülkelerine de yansıyan bu kriz dolayısıyla Azerbaycan'da 1999'da ekonomik durgunluk yaşanmış ve bu durgunluk birçok firmanın küçülmesine yada kapanmasına neden olmuştur. Ancak krizler bir şekilde atlatılabilse de Azerbaycan ekonomisinin sorunlarının başında üretimi olumsuz etkileyen yapısal problemler bulunmaktadır.

SSCB döneminde büyük tesislerin kurulum yerinin seçilmesinde ussallıktan uzak davranılmıştır. Bu şekilde ekonomik açıdan mantıklı olmayan başka bazı hesaplar nedeniyle yapılan yatırımlar Azerbaycan gibi diğer bölge ülkelerine de miras kalmıştır.

Genel olarak, bir tesisin kuruluş yerinin seçiminde hammaddeye yakınlık, pazara yakınlık yada enerji kaynaklarına yakınlık gibi kriterler göz önüne alınır. SSCB ise daha çok siyasi ve etnik kriterleri göz önünde bulundurmıştır. Dolayısıyla Azerbaycan'a SSCB'den kalan ekonomik miras hiçte iyi değildir.

Ülkede varolan büyük ölçekli sanayi tesisleri hantal yapıdır. Bunların işletilmesi ussallıktan çıkmıştır. Çünkü bu tesislerin ürünleri kalite ve fiyat açısından rekabetçi yapıda değildir ve serbest piyasa ekonomisinde yok olmaya mahkumdurlar. Tesislerin kurulumunda sağlıklı fizibilite çalışmaları yapılmadığından enerji ve hammadde sorunu hat safhadadır. Tüm bu nedenlerden ötürü bu tesisler çalıştırılmaz hale gelmiş ve ülkedeki işsizlik sorunu artmıştır. İşsizlik gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biridir. Azerbaycan'da reel ücretler hızlı bir şekilde artış gösterirken istihdam seviyesi istenilen düzeyde değildir.

Ancak tüm bu olumsuzluklara ve sorunlara rağmen Azerbaycan'ın çıkış kapısı olan petrol kaynakları her zaman varolmuştur. Azerbaycan yönetimi de bunun farkındadır ve petrol ticareti ile yakından ilgilenmektedir. Azerbaycan enerji sektöründe çok büyük ekonomik potansiyele sahiptir. Ancak var olan bu potansiyel harekete geçirilmelidir. Bu durumda ilk akla gelen soru; Azerbaycan petrollerinin batılı ülkelere pazarlanabilmesi için gerekli olan petrol boru hattı sorunudur. Azerbaycan'ın petrol ve gaz ihracatını arttırmasının en önemli kriteri

bu boru hatlarının bir an önce tamamlanmasıdır. Konuyla ilgili en önemli adım olan Bakü – Tiflis – Ceyhan boru hattı projesi 2000 yılında Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında imzalanmıştır. Projenin tamamlanması için öngörülen süre 5 yıldır. 12.7 milyar \$.¹

Bu konuyla ilgili ikinci sorun ise Hazar Denizi petrollerinin kullanım hakkıyla ilgilidir. Hazar denizinin statüsüyle ilgili olan bu durum petrolerin kullanımını açısından oldukça önemli bir noktadır. Çünkü Hazar'ın iç deniz olarak yada göl olarak kabul edilmesine bağlı olarak Hazardaki mevcut petrol rezervlerinden hangi paylarda, hangi ülkelerin yararlanacağı yasal bir dayanağa bağlanmış olacaktır.

Genel olarak ülkelerin kalkınma süreçlerinde tarım en büyük payı alan sektör daha sonra sanayi daha sonra da hizmet sektörü olarak yer alması gerekirken Azerbaycan'da enerji sektörünün ayrıcalıklı yeri dolayısıyla tarım ülkenin ikinci önemli sektörü konumundadır. Çünkü tarım işgücünün büyük kısmını istihdam etmektedir.

2.1.1. Vergi Sistemi

Devlet bütçesine bakacak olursak bütçedeki gelirlerin büyük kısmı KDV ve kurumlar vergisi aracılığı ile toplanmaktadır. Ancak Türkiye'de de yaşandığı gibi gelirden alınan verginin toplanmasında güçlük çekilmektedir. Bu yüzden de gelir üzerinden alınan bu verginin oranı düşürülmek istenmektedir. Azerbaycan hükümeti vergi kodunda yeni değişiklikler yapmayı planlamaktadır. 2001'de vergi kodunda değişiklikler yapılmasına rağmen bu konuyla ilgili sorunlar devam etmektedir. Bunun nedeni vergi kanunlarının uygulanmasında başarısız olunmasıdır. Yeni kanunların mükelleflere bildiri ve uygulanması konusunda büyük eksiklikler mevcuttur. Dolayısıyla yasal açıdan gerekli prosedürler yerine getirilse bile alınan kararların sonuçları, vergi gelirlerine ve ekonomiye yansımamaktadır. Hükümetin vergi gelirleri genellikle GSMH'nın % 15'i seviyelerinde gerçekleşmektedir. Bunun nedeni hükümetin vergi tabanını

¹ Duran, Meltem, *Azerbaycan Ülke Etüdü*, İstanbul Ticaret Odası, 2002-28, İstanbul, 2002, s. 16

genişletme hedefini gerçekleştirememiş olmasıdır. Vergi teşvik ve muafiyetlerinin vergi sorumlularına doğru bir biçimde anlatılması ve etkin bir vergi yönetimi sisteminin oluşturulması için çalışılmalıdır. Vergi konusu uluslar arası kredi kurumları tarafından da dikkatle takip edilmekte ve gerekli kredilerin serbest bırakılması konusunda belirleyici bir etken olabilmektedir. Dolayısıyla vergi kodunda yapılacak değişikliklerle ilgili olarak Azeri hükümetine dış aktörlerden de yapılan bazı baskılar mevcuttur. Örneğin, IMF tüzel kişilerin karları üzerinden alınan vergilerin azaltılması için hükümete baskı yapmaktadır. Azerbaycan hükümeti ise ekonomisinin güçlenmesini hedeflediği için geri kalmış bazı bölgelere ve endüstrinin bazı alt sektörlerine yatırım yapmaya istekli firmalar için kardan alınacak vergi üzerinden % 20 ile % 60 oranları arasında indirim yapmayı planlamaktadır. Bu tarz uygulamalar ise IMF tarafından pek desteklenmemektedir.²

Sonuç olarak vergi kodları ıslah edilmeye çalışılsa bile uygulaması hatalı yapılmaktadır. Azerbaycan hükümeti vergi yönetimi reformu yaparak verginin etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır. Vergi ve sosyal güvenlik birimleri arasında sıkı ilişki oluşturarak irtibat ve kontrol sistemini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Ancak bunu yapabilmek için öncelikle vergi prosedürünü ve sistemini modernleştirmeli ve tamamıyla bilgisayar sistemine geçilmesini sağlamalıdır. Bu gelişmeler için mevcut personelin eğitimi yetersiz kalabilecektir. Dolayısıyla personelin eğitimi ve teknik kapasitesinin artırılması gerekmektedir.

2.1.2. Enflasyon

Azerbaycan enflasyon konusunda başarılı bir trend göstermiştir. Enflasyon rakamlarının yıllık seyrine baktığımızda, 1994 yılında % 1663 olan oran, 1996'da % 19.9'a düşerek belirli bir trende oturmuştur. 1997'de % 3.7, 1998'de % -0.8, 1999'da % -8.6 gibi negatif rakamları da görmüştür. 2000'li yıllara gelindiğinde ise, 2000'de % 1.8, 2001'de % 1.6, 2002'de % 2.7 gibi bir artış göstermiştir.

² The Economist Intelligence Unit, **Azerbaijan Country Report**, İngiltere, 2003, s. 9

Tablo 2.2.Enflasyon Rakamları

YILLAR	1994	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003*
Enflasyon (%)	1663	19,9	3,7	-0,8	-8,6	1.8	1,6	2,7	3.2

Tüketici fiyatlarıyla

Kaynak: The Economist Intelligence Unit; Country Report 2002, 2003

* Tahmin edilen değer.

2002'de enflasyondaki bu artış tesadüfi değildir. 2003'te de enflasyon rakamlarında artış beklenmektedir. Bunun temel nedeni reel ücretlerdeki büyük artış olarak görülmektedir. Petrol sektöründeki gelişme dolayısıyla ücretlerin artmasının sonucu olarak 2003' te de tüketici fiyatlarındaki yukarıya doğru oluşan trendin devam edeceği beklenmektedir. 2003 yılı için beklenen yıllık ortalama enflasyon rakamı %3.2 seviyelerindedir.

2.1.3. İstihdam ve Reel Ücretler

Azerbaycan ekonomisi giderek canlanmaktadır. Bunun nedeni ülkenin petrol üretim potansiyelinin ekonominin motor gücü olması ve diğer sektörlerde de bu gelişmelerin canlandırıcı etki yapmasıdır. Yatırımlar arttıkça istihdam edilen kişi sayısı da artmaktadır. Ancak varolan büyüme rakamlarına göre istihdam edilen işgücü sayısı az kalmaktadır. Reel ücretlerin artması işgücüne olan talebin artmış olduğunu işaret etmesi gerekirken Azerbaycan'daki gelişmeler için bu mekanizmanın tam olarak bu şekilde işlediği söylenemez. Bu durumu reel ücret artış hızı ile kişi başına gelir artış hızını kıyaslayarak ulaşabiliriz.

2002'de nominal ortalama aylık ücretler 315,900 manat, yani 65\$'dır. Buda yıllık % 18'lik bir artışa tekabül ediyor. Bir önceki sene bu artış % 15'lerdeydi.

Kişi başına reel ve nominal gelirlerde genel olarak bir toparlanma görülmekle birlikte, yüksek işsizlik ve refah düzeyinin düşüklüğü, kişi başına gelirin ücretlerdeki artışa göre daha yavaş büyümesinden kaynaklanıyor. Son yıllarda kişi başına gelir giderek artmaktadır. 2001'de nominal kişi başına artış %7.4 iken 2002'de %10.5 olmuştur. Reel oranlar ise 2001'de %5.8 iken %7.8 olmuştur. Yüksek reel ücretler işgücüne direk olarak yayılmıyor, bu ancak petrol ve petrole ilgili sektörlerdeki işçiler yoluyla olabiliyordu. Taşımacılık ve iletişim gibi sektörler bu konuda aracı oluyordu.

Hızlı büyümenin ve ücretlerin ekonomiye faydası bu yolla olmaktadır. İşsizlik rakamlarında ise yıldan yıla % 5 'lik artış gözlenmektedir.³ Aslında gerçek işsizlik oranlarının daha yüksek olduğu düşünülebilir, çünkü Azerbaycan'daki birçok firma işçilerin ücretlerini ödemediği için işten çıkartabiliyor ve çok kısa süreli kontratlarla çalıştırıyorlar. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Azerbaycan'daki ücretlerin yüksek seyri, tüm ekonominin de motor gücü olan petrol sektöründeki ücretlerin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

³ T.C. Bakü Bütükelçiliği Ticaret Müşavirliği Bilgi Notu, 2002

Tablo 2.3.Ortalama Aylık Ücretler

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Nominal Ücretler	141,6	168,4	184,4	221,6	260,0	315,9
Yıllık % Değişim	58,5	18,9	9,5	20,2	17,3	21,3
Nominal Ücretler (\$)	35,5	43,5	44,8	49,5	56,0	65,0
Reel Ücretler	71,2	85,4	102,2	120,8	139,4	164,8
Yıllık % Değişim	52,9	19,8	19,8	18,1	15,4	18,2

Kaynak: The Economist Intelligence Unit; Country Report,2003

Tablodan da takip edilebileceği üzere son yıllarda Azerbaycan'daki reel ücretler sürekli artış kaydetmiştir. Ağırlıklı olarak petrol ve bu sektörle ilgili sektörlerden kaynaklanan artış devam ederse diğer sektörlerde de bu artış etkisi yansıtacaktır.

2.1.4. Ekonomi Politikası

Azerbaycan hükümeti sıkı para ve maliye politikası uygulamaktadır. Petrol sektörüyle ilgili olarak yapılan yatırımlara rağmen düşük enflasyon oranının sağlanmasını bu sıkı politikalara bağlayabiliriz.

Maliye politikası 2002'de sıkı tutulmuş ve bütçe açığı 90,7bn manat (18,7 m.\$) yani GSYİH'nın % 0.4'ü olarak gerçekleşmiştir. Hükümetin 2002 yılı bütçe hedefi GSYİH'nın %1,2'si iken gerçekleşen bütçe açığı, hedeflenenden daha az olmuştur. Yinede bu bütçe açığı kriter alınarak mali performansının değerlendirilmesi yanlış olacaktır. Çünkü hükümetin harcamalarının büyük kısmı birikmiş borçların ödenmesi için kullanılmıştır. Dolayısıyla hükümet önemli harcamalarını kısmıştır, ancak bu bütçe açığı rakamına yansımamıştır. 2003 yılı rakamları henüz açıklanmamış olmakla beraber yapılan başkanlık seçimleri dolayısıyla harcamaların artmış olduğu tahmin edilmektedir.

Azerbaycan hükümetinin maliye politikası hakkında daha net bilgiler edinmek için son beş yıldıki bütçe hedeflemelerine ve bu hedeflerin gerçekleşme durumlarına bakmak faydalı olacaktır. Aşağıdaki tabloda Azerbaycan hükümetinin gelir, gider ve denge hedefleri ile bunların gerçekleşen değerleri görülmektedir. Tablonun en sağ sütununda hükümetin öngörülerinin gerçekleşme oranları bulunmaktadır. Bu oranlardan görüleceği üzere hükümet, bütçe hedeflemesinde oldukça başarılıdır. Bütçedeki hedeflenen harcamalara bakıldığında sıkı bir maliye politikasının uygulandığı görülecektir.  nk  hükümet her dönemde hedeflediğinden daha az harcama yaparak kaynaklarını etkin kullanmaya çalışmaktadır.

Ancak gelir rakamlarını incelediğimizde hedeflenen gelirlerin toplanamadığını görmekteyiz. Sadece 2000 yılında hedeflenen gelir tutarının üstüne  ıkılabilmіřtir. Bunun nedeni vergi sisteminin incelendiği bölümde de bahsedildiği gibi gerekli yapısal önlemlerin alınamamasıdır. Etkin olmayan bir vergi yönetimi hükümetin elde etmeyi beklediği gelirlerin toplanamamasına neden olmaktadır. Bu, hükümetin vergi sistemini ekonomik politikaları açısından kullanamadığının en önemli göstergesidir.

Tablo 2.4.Bütçe Hedef ve Gerçekleşmeleri

Manat bn	Beklenen	Gerçekleşen	Gerçekleşme %' si
1998			
Gelir	3,071.7	2,327.2	75.8
Gider	3,796.8	2,641.6	69.6
Denge	-725.1	-314.5	-
1999			
Gelir	3,227.7	2,794.6	86.7
Gider	3,969.0	3,257.2	82.1
Denge	-741.4	-459.6	-
2000			
Gelir	3,561.7	3,573.2	100.3
Gider	4,040.8	3,819.8	94.5
Denge	-479.1	-246.6	-
2001			
Gelir	4,180.0	3,920.0	93.8
Gider	4,600.0	4,003.0	87.7
Denge	-420.0	-113.0	-
2002 ocak-eylül			
Gelir	4,095.9	3,837.9	93.7
Gider	4,419.1	3,928.6	88.9
Denge	-323.2	-90.7	-

Kaynak: The Economist Intelligence Unit; Country Report,2003

Petrol ve gaz sektöründeki direk yabancı yatırımların artacağı beklentisi hükümetin ekonomik büyümenin artarak devam edeceği beklentisi içine girmesine neden olmaktadır. Petrol ve gaz sektörlerindeki gelişmeler, yapı, ulaşım ve telekomünikasyon gibi sektörlerle bazı alt sektörlerin de gelişiminde olumlu etkilerde bulunacaktır. Ancak bunun yanında ülkedeki ekonomik gelişmeler karşısında idari reformlar yavaş ilerlemektedir. Yeniden yapılanma çalışmalarının ve özelleştirmenin yokluğu gelişimi olumsuz etkileyecektir. Ayrıca ekonomik gelişmenin petrol ve gaz sektörüne aşırı bağımlılığı Azerbaycan ekonomisinin iç ve dış dengelerinin petrol fiyatlarındaki hareketlenmelere karşı aşırı hassas olmasına neden olmaktadır. Hükümet petrol ve gaz sektöründeki yabancı yatırımların artmasından etkilenerek, IMF gibi

uluslar arası kuruluşların yapısal reformların gerçekleştirilmesine bağlı olarak ülkelerin kullanımına sunduğu kredilere ihtiyacı olmadığını düşünmeye başlamıştır. Bu tarz eğilimlerden dolayı hükümet yapısal reformları gerçekleştirmede geri kalmaktadır.

2.2. Azerbaycan Ekonomisinin Başlıca Sektörleri

2.2.1. Tarım Sektörü

Tarım sektörü özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemlidir. Gelişmelerinin ilk safhalarında sanayi sektöründe yapılacak yatırımlar için kaynak teşkil etmektedir. Böylece ülke yabancı sermayeye ihtiyacı olmadan kendi endüstrisini kendisi finanse edebilmektedir. Bunun yanında tarım işgücü istihdamı için önemli bir sektördür. Dolayısıyla gelişmiş veya gelişmemiş hiçbir ülkenin tarımı göz ardı edebileceğini düşünemeyiz.

Bu kadar önemli bir sektörün Azerbaycan ekonomisi açısından önemi daha da büyük olmalıdır. Bunun nedeni; Azerbaycan, topraklarının yapısı ve iklimi itibariyle tarım sektörünün başarılı olabileceği bir ülkedir. İyi bir tarımsal bilinçlenme ile tarımı yapılacak ürünler doğru seçildiğinde yıl içinde birden fazla hasat dönemi yaşanabilmektedir. Bu, bölgede çok farklı çeşitte bitki yetişebilmesinin sağladığı doğal bir avantajdır. Sulama ile tarım yapılabilecek 6,5 milyon hektar ekilebilir alana sahiptir.

Ülkenin tarım sektörünün yapısına bakacak olursak, geçiş ekonomisi olmanın güçlüklerini bu konuda da yaşamaktadır. Bağımsızlık öncesi var olan tarım sistemi oldukça değişik bir sistemdir. Büyük kollektif çiftlikler (Sovhoz ve Kolhozlar), merkezi otoritenin belirlediği ürünleri üretip, belirlenen yerlere göndermek zorundadır. Toprak üzerinde hiçbir şekilde özel mülkiyetin söz konusu olmadığı bu sistemde devlet adına üretim yapılmaktaydı. Birliğin ihtiyaçları göz önüne alınarak belirlenen üretim miktarları, bazı ülkelerin belirli tarımsal ürünlerin üretiminde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ancak birlik döneminden Azerbaycan tarımına miras kalan 40.000 km. uzunlukta sulama

kanal ve boruları vardır. Bu kanalların bakımı son 10 yıldır yapılamadığı için önemli tadilata ihtiyacı vardır.

Yeni sistemin temelinde özel mülkiyet ve serbest piyasa koşulları vardır. dolayısıyla önemli bir tarım reformu gerçekleştirilmiştir. Ancak reform sürecinin tamamlandığı söylenemez. Çünkü hala serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin sorunları devam etmektedir.

Toprak reformu hakkında ilk kanun 1996 yılının Haziran ayında kabul edilmiştir. Bu kanun ile tarıma elverişli toprakların özelleştirilmesi imkanı yaratılmıştır. Cumhuriyet döneminde 8.6 milyon hektarın 3.8 milyon hektarının (%44.2) devletin mülkiyetinde kalması, 2.7 milyon hektarının (%31.4) belediyelerin mülkiyetine verilmesi, 2.1 milyon hektarının (%24.4) özelleştirilmesi göz önünde bulundurulmuştur. Özelleştirme programı çerçevesinde özel mülkiyete verilecek 1.391,6 bin hektar sahanın 1.351,5 bin hektarı özelleştirilmiş, toprak sahibi olacak ailelerin %97.1'i bu haktan yararlanmış ortalama bir aileye 1.6 hektar toprak verilmiştir.⁴

Azerbaycan'ın GSMH'sında en çok payı olan sektör; tarım sektörüdür. Doğal olarak bir ülke için tarım sektörünü bir yıllık performansa göre değerlendirilemez. Bunun nedeni; tarımın, özellikle ilkel şartlarda yapıldığında, doğa olaylarından oldukça fazla etkilenmekte olmasıdır. Nitekim Azerbaycan için de bu durum geçerlidir. Azerbaycan'ın tarım sektörünün 2002 yılındaki performansına bakacak olursak %6.4'lük bir değişim olduğunu görmekteyiz. Bir önceki yıl ile kıyasladığımızda büyüme rakamı oldukça düşük kalmıştır. Bu bilgi Azerbaycan tarımı için gerçekçi bir rakam değildir. Bunun nedeni 2002 yılının hasat döneminde kötü hava şartlarının etkili olmasıdır. Bu olumsuz şartlara rağmen %6.4'lük bir büyüme olumlu karşılanmalıdır. Bu daralmanın nedenlerinden biri de ülkedeki pamuk üretiminin azalmaya devam etmesidir. 2001'de 83.700 ton üretilen pamuk miktarı 2002 yılında 79.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Yıllık %5.6'lık bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu düşüşün nedeni, 2002'de pamuk ekimi için ayrılan toprakların azalmış olmasıdır. Bir önceki sene

⁴ Duran, a.g.e., s.21

83.400 ha (hektar) toprak pamuk ekimine ayrılırken 2002'de 61.000 ha toprak pamuk ekimine ayrılmıştır. Bu durum ülke geneline dağıtıldığında hektar başına %25'lik bir ürün kaybı mevcuttur. SSCB döneminde birliğin pamuk ihtiyacını karşıladığı ülke Azerbaycan'dı. O dönemde yıllık pamuk üretimi 1 milyon tona ulaşmaktaydı. Ancak yerel pamuk fiyatlarının ve ihracat fiyatlarının düşük kalması sonucu çiftçiler pamuk ekimi için ayırdıkları toprakları, hektar başına daha yüksek ürün veren ve daha geniş pazarı olan tahıl ve hububat ekimine ayırmaya başlamışlardır. Görüldüğü üzere çiftçiler piyasa sinyallerini dikkate alarak ekimini yapacakları ürüne karar vermektedirler.⁵

Azerbaycan topraklarının tarıma elverişli olduğundan bahsetmiştik. Bu topraklarda yetiştirilebilecek ürün yelpazesi oldukça geniştir. Ancak yoğunlaşan ürünler Birliğin politikasına göre belirlendiği için bazı ürünlerin ekimi yasaklanmıştı. Örneğin; SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinde fazlasıyla pirinç üretildiği düşünülerek Azerbaycan'da pirinç üretimi durdurulmuştur. Birlik döneminde üzüm üretimi ise pirincin aksine desteklenmiştir. Bu SSCB'nin şarap sektörüne yaptığı yatırımların doğal bir sonucu olarak meydana çıkmıştır. Azerbaycan'ın meyve ve sebze yetiştirilmesi konusunda da önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmüştür. Ülkenin güneyinde sebze üretimine uygun topraklar bulunmaktadır. Birlik döneminde, birliğin sebze ihtiyacının büyük kısmı bu topraklardan karşılanmaktaydı. 1980'lerde önemli bir ürün olan pamuk ise dünya piyasalarındaki fiyatı düştüğü için yerini tahıl ürünlerine bırakmıştır. Ancak buna rağmen ülkenin yıllık tahıl açığı 500.000 tona ulaşmıştır. Bu açığı Rusya, Kazakistan ve Ukrayna'dan tahıl ithal ederek kapatmaya çalışmaktadır.

Azerbaycan'da hayvancılığın durumu da yine SSCB dönemindeki akılcı olmayan politikalar nedeniyle yetersiz seviyelerde kalmıştır. Bunun nedeni kendi ihtiyacı olan hayvanı yetiştirmek için gerekli yem üretimi izninin SSCB tarafından verilmemesidir. Dolayısıyla Azerbaycan'daki et ve süt üretimi diğer Cumhuriyetlerle kıyaslandığında düşük kalmıştır.

⁵ web:<http://www.statcom.baku-az.com>, 2002

Ticari açıdan önemli olan tarımsal ürün üretimine bakalım.

Tablo 2.5. Ticari Değeri Olan Tarımsal Ürünler

Milyon ton	1997	1998	1999	2000	2001	2002
BUĞDAY	935,2	819,6	865,7	1.150,3	1.500,0	1.860,0
PAMUK	124,6	112,6	96,8	91,5	83,7	79,0
PATATES	223,4	312,5	394,1	469,0	605,3	600,0
ÜZÜM	145,3	144,2	112,5	76,8	63,1	64,0
ET	90,5	99,9	104,5	108,9	113,9	118,9
SÜT	881,2	946,5	993,4	1.031,1	1.073,4	1.115,0
YUMURTA	491,6	509,0	526,3	542,6	554,0	-
(milyon)						
YÜN	9,5	10,3	10,5	10,9	11,1	-
Toplam Tarımsal	-6,9	6,2	11,6	12,6	11,1	6,4
Üretim% değişim						

Kaynak: web:<http://www.statcom.baku-az.com>

Tablodan da görüleceği üzere pamuk üretimi giderek azalmaktadır. 2002 yılındaki olumsuz hava koşulları nedeniyle son yılın tarımsal üretimi düşüktür. Hayvansal ürünlerin üretimi ise SSCB dönemindeki kısıtlamanın kalkmış olduğu bir ortamda yükselerek artmaya devam etmektedir.

2.2.2. Sanayi Sektörü

Sanayi sektörü yüksek derecede sermaye birikimi ve teknoloji gerektiren bir sektördür. Dolayısıyla gelişmiş bir sanayi için ileri teknoloji ile donatılmış verimlilik düzeyi yüksek sanayi tesisleri kurulması gerekmektedir. Eğer bu yatırımlar yapılamazsa sektörün ürettiği mallar rekabet gücüne sahip olamayacaktır. Globalleşen dünyada ekonomiler birbirlerine entegre olmaktadır. Bu kadar hızlı sermaye ve mal akışının olduğu bir dünya pazarında bir ülkenin sanayi ürünleri ile var olabilmesi için rekabet edebilir, ileri teknoloji ürünü ve ucuz mallar üretebilmesi gerekmektedir. Teşvikler ve korumalarla sanayi sektörü korunabilir, ancak bu koruma sürekli olursa sektörü zayıflatacak ve ülkenin kaynaklarının etkinsiz kullanılmasına neden olacaktır.

Bu açıklamalardan sonra Azerbaycan ekonomisinin sanayi sektörünün yapısına bakalım. Azerbaycan sanayi sektörünün gelişmesi için gerekli olan sermayeyi elde etme açısından oldukça şanslı bir ülkedir. Bunun nedeni enerji ve petrol doğal kaynaklarına sahip olmasıdır. Dolayısıyla Azerbaycan hükümetinin de öngördüğü gibi petrol kaynaklarının ülkenin sanayileşmesinde ve gelişmesinde büyük etkisi olacaktır. Ancak Azerbaycan henüz bu potansiyelini etkin bir şekilde kullanamamaktadır. Dolayısıyla sanayi sektörü için de çok gerekli olan enerji konusunda sıkıntı çekmektedir.

Sanayi sektörü son yıllarda yoğun olarak petrol çıkarımı ve rafineri inşası üzerine gelişmiştir. Ancak bunun yanında petrol çıkarımı ve işlenmesi ile ilgili makine ve alet üretimi de Azerbaycan sanayisinde giderek büyüyen bir dal olmuştur. Petrol arama ve çıkarma ile ilgili makine ve teçhizatın %70'i Azerbaycan'da imal edilmekte ve bu ürünlerin ihracatı da yapılmaktadır. Ayrıca petro-kimya sanayi, gemi inşaat sanayi de önemli gelişmeler olmaktadır.

Tablo 2.6. Sektörlere Göre Endüstriyel Üretim

Yıllık Büyüme Oranları (%)	2001	2002
Geleneksel Endüstri	5.9	2.5
Elektrik,Gaz ve Su	0.6	7.8
İmalat	2.8	5.5
*Gıda Endüstrisi ve Sigara	13.6	-7.0
*Petrol Rafinesi	-24.7	1.0
*Kimyasallar	-13.9	39.9
Toplam Endüstriyel Üretimdeki Paylar(%) (parasal değerlerle)	2001	2002
Geleneksel Endüstri	54.2	48.5
Elektrik,Gaz ve Su	10.8	5.4
İmalat	35.0	42.0
*Gıda Endüstrisi ve Sigara	13.4	20.4
*Petrol Rafinesi	13.3	11.9
*Kimyasallar	3.3	2.7
Kamu ve Özel Sektör Payları (%)	2001	2002
Kamu Sektörü		
*GSYİH'daki % payı	51.7	46.3
*Yıllık Reel Değişim Oranı	-5.6	-1.3
Özel Sektör		
*GSYİH'daki % payı	48.3	53.7
*Yıllık Reel Değişim Oranı	16.5	7.8

Kaynak: The Economist Intelligence Unit; Country Report,2003

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Azerbaycan sanayisinde devlet hala etkin bir konumdadır. Bunun nedeni; ülkenin sanayisinde önemli bir rol üstlenen petrol sektörünün stratejik bir konumda olması dolayısıyla özelleştirme programına dahil etmemesi olabilir. Ancak son iki yıl kıyaslandığında devletin sanayideki payı giderek azalırken, özel sektörün payı giderek artmaktadır.

Daha önce de bahsedildiği gibi, ülkenin en büyük doğal kaynağı olan petrol, ekonomik yapısının şekillenmesinde büyük etkiye sahip olması yanında, sanayide de petrol sanayi büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan'daki petrol ve gaz sektörünü daha yakından inceleyelim.

2.2.3. Petrol ve Gaz Sektörü

Azerbaycan'ın en önemli ihraç ürünü petroldür. Bu açıdan petrol ülke geleceğinde büyük rol oynayacaktır. Petrolün Azerbaycan'daki durumunu bir inceleyelim. Azerbaycan çok büyük bir hızla olmasa da istikrarlı bir şekilde yıldan yıla petrol üretimini arttırmaktadır. Sadece 2002 yılını 308.000 varil / gün üretim performansı ile tamamlamıştır. Bu performans yıllık petrol üretim hızının % 3 gibi bir oranla arttığını göstermektedir. Ülkenin üretimden elde ettiği kazanç mütevazı sayılabilecek boyutlardadır. Bunun nedeni ülkenin sadece bir tane ortak teşebbüs olan petrol üretim firmasının bulunmasıdır. Bahsettiğimiz teşebbüs Azerbaijan International Operating Company (AIOC)'dir. Henüz gelişiminin erken safhalarında bulunduğu için büyük kazançlar elde ettiği söylenemez. En büyük petrol üretim firması ise bir devlet girişimi olan SOCAR'dır. Ancak SOCAR gelecek vaat etmemektedir. Bunun nedeni olarak petrol üretiminin sürekli düşmesi gösterilebilir. Elde edilen verilere göre 1990'dan beri petrol üretiminde yıldan yıla %1.1 gibi belirgin bir düşüş gözlenmektedir. Buda 2002 yılında 8,9 m tona tekabül etmektedir. SOCAR'ın üretimindeki bu düşüşe rağmen ulusal petrol üretiminin yıldan yıla artması 2002'de çıktısı 6,4 tonu aşan AIOC 'a bağlanabilir.⁶

Azerbaycan'ın en büyük ihraç kalemi petroldür ve dolayısıyla üretiminin büyük kısmını ihraç eden AIOC Azerbaycan'ın en büyük ihracatçı firması konumundadır. 2002'deki verilere göre ihraç ettiği petrol 8.923 m tonu aşmıştır.

Ülkenin iki petrol üreten firmasının üretim paylarını görelim.

---

⁶ The Economist Intelligence Unit, Azerbaijan Country Report, 2003, s.27

Tablo 2.7. Petrol ve Gaz Üretiminin Üreticilere Göre Dağılımı

Petrol ve Gaz Üretimi	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Petrol (m ton)	11.7	11.1	10.3	9.6	9.2	9.1	9.1	11.4	13.8	14.0	14.9	15.3
SOCAR	11.7	11.2	10.3	9.6	9.2	9.1	9.1	9.1	9.0	9.0	9.0	8.9
AIOC	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	1.4	4.8	5.0	5.9	6.4
Gas (bn cu metre)	8.6	7.9	6.8	6.4	6.6	6.3	6.0	5.6	6.0	5.7	5.6	5.2
SOCAR	8.6	7.8	6.8	6.4	6.6	6.3	6.0	5.2	5.8	....	4.7	4.2
AIOC	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.4	0.2	....	0.9	1.0

Kaynak: SOCAR Turan Haber Ajansı

Tablodan da görülebileceği üzere petrol üretim rakamları, 1998'e kadar tüm üretimin SOCAR şirketi tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. 1998'e kadar tek üretici firma olan SOCAR iken ülkenin toplam petrol üretim rakamları giderek düşmektedir. Ancak 1998'de AIOC firması faaliyete geçtikten sonra ülkenin toplam petrol üretimi giderek artmaktadır. Ancak bu artışta etkili olan AIOC firması olduğu açık olarak görülmektedir. Nitekim SOCAR firmasının üretim rakamları tek başına incelendiğinde, 1998'den sonra da çıktı rakamları giderek düşmüş ve en son 2002' de 8.9 m tona kadar düşmüştür. AIOC'un üretim performansına baktığımızda ise faaliyete geçtiği 1998 yılından itibaren her yıl üretim miktarı giderek artmış ve daha da iyileşmektedir. Mevcut duruma baktıktan sonra 2003 yılı hedeflerini inceleyelim.

2003 yılında hedeflenen petrol üretim miktarı 15.25 m tondur. 2003 yılında SOCAR'ın hedeflediği ihracat miktarı ise 2.5 m tondur. AIOC ise 2003 de ürettiği tüm petrolü ihraç etmeyi hedeflemektedir. Görüldüğü üzere ihracatta petrolün çok önemli bir paya sahip olması sektörü ülke piyasasında yaşanan

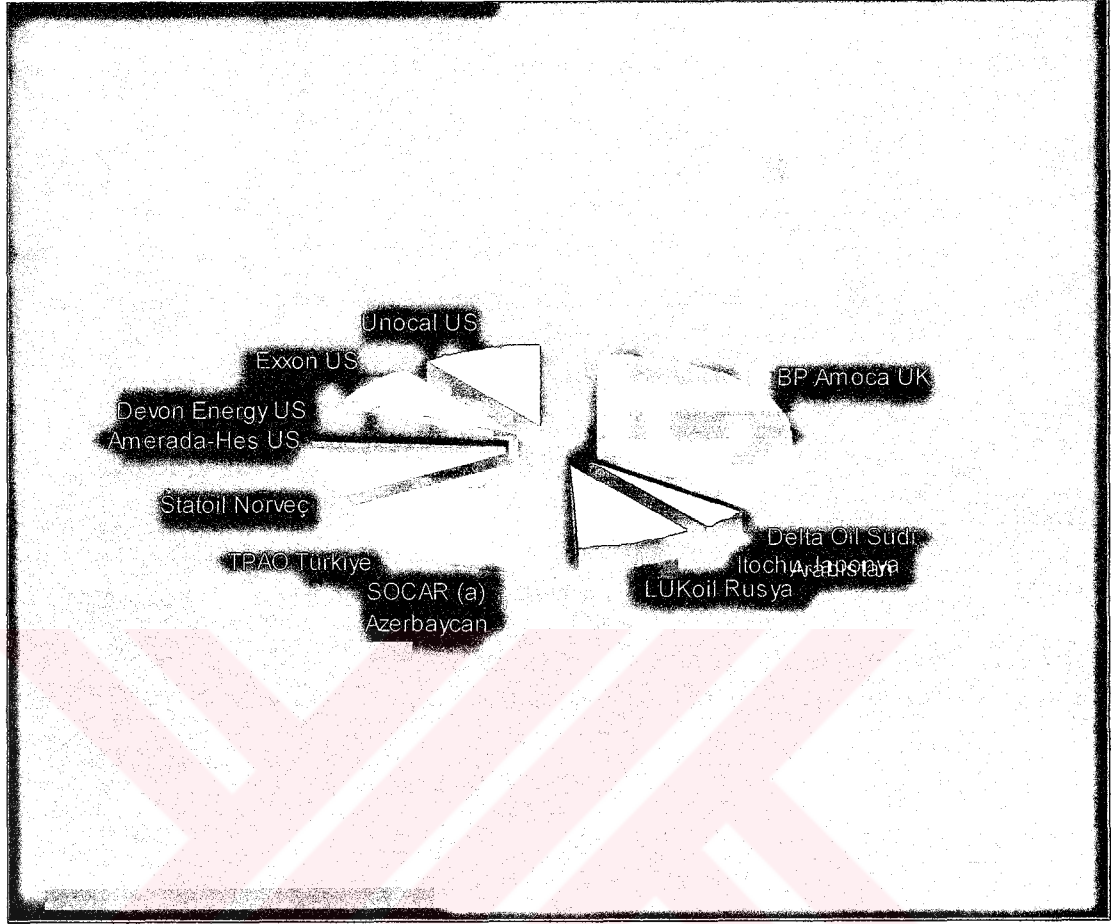
güçlüklerden tamamen soyutlamaktadır. Üretilen petrolün satılamaması gibi bir durum söz konusu değildir. Bu sektörün ve ülkenin en büyük sorunu üretilen petrolü yurt dışına pazarlayacak uygun ve yeterli bir boru hattının olmayışıdır.

Şu anda Azerbaycan'ın petrol ihracatının büyük kısmı Bakü – Supsa petrol boru hattı ile gerçekleştirilmektedir. Bu boru hattı ilk olarak 110.000 b/d kapasite ile inşa edilmiş ancak bu kapasite 2002 yılında 145.000 b/d olarak genişletilmiştir. 2003 için kapasitenin 160.000 b/d'ye çıkartılması hedeflenmiştir ve bunun için çalışmalar sürmektedir. Bu hat en çok kullanılan hat durumundadır ve üretiminin tümünü ihraç etmeyi planlayan AIOC 2002'de üretiminin 6.2 m tonunu Bakü – Supsa hattıyla ihraç etmiştir. Azerbaycan'ın diğer petrol boru hattı Bakü – Novorossisk'in ise esas kullanıcısı SOCAR şirkettir. SOCAR bu hat ile 2002'de 2.5 m ton petrol ihraç etmiştir. Rusya petrol boru hatlarıyla ilgili olarak Bakü – Novorossisk üzerinden petrol ihracatını desteklemesine rağmen Azerbaycan bu konuda tek yola ve ülkeye bağımlı kalmak istememektedir. Rusya'nın amacı petrol ihraç eden bu ülkeler üzerinde monopol gücü oluşturmaktır. Petrol üreticisi olan ülkeler ise bundan kaçınmak için alternatif petrol boru hatlarına daha sıcak bakmaktadır. Alternatif olarak görülen Türkiye bu durumda tercih edilen ülke konumuna gelmektedir.⁷

Petrol stratejik bir ürün olması nedeniyle AIOC firması Azerbaycan devletinin de katılımının olduğu uluslar arası bir konsorsiyum şirkettir. Dolayısıyla alınan kararlar sadece Azerbaycan hükümetinin değil diğer birçok ülkenin de etkisi altında kalabilir. Bu şirketin yapısı aşağıdaki gibidir.

Grafik 2.1: AIOC Firmasının Profili

⁷ EBRD Country Promotion, *Azerbaijan Investment Profile*, 2002, s. 12

Kaynak: The Economist Intelligence Unit; Country Report

Rusya'nın Azerbaycan'da faaliyet gösteren ana petrol şirketi LUKoil AIOC'deki %10 hissesini satacağını açıklamıştır. Bu hareketi ile Rus hükümeti Azerbaycan'daki petrol rezervleri üzerindeki etkisini kaybetmiş değildir. Aksine bu durum AIOC'nin büyüme ve gelişme safhasında satışı ile tatmin edici bir kar elde etmeyi planlamaktadırlar. Bunun yanı sıra LUKoil bu satış ile 2002'de başlamış olan ve hala sürmekte olan genişleme planındaki maliyetten de kurtulmayı hedeflemektedir. Bu satış hakkında dünya petrol piyasasında farklı spekülasyonlar yapılmıştır. Japon firması bu hisseyi almaya talip olmuştur. Aslında bu satış bazı yönleri ile realist gözükmesine de genişlemekte olan bir firmadan çekilmenin arkasında alınan bazı kararlara tepkilerde bulunabilir. Bu tepkilerden biri şudur; LUKoil Bakü petrollerini Gürcistan üzerinden Ceyhan'a

taşıyacak olan Bakü-Tiflis- Ceyhan (BTC) petrol boru hattının finansmanından geri çekilmiştir. LUKoil her zaman bu petrol boru hattının yapılmasına karşı olumsuz bir tavır almıştır. ⁸

Gaz üretimine bakacak olursak, Azerbaycan'ın gaz üretimi yıldan yıla giderek düşmektedir. Azerbaycan'ın gaz rezervleri ticari bir ürün olarak kullanmak için yeterli değildir. Yerel tüketim konusunda da kendi ayakları üzerinde durabilecek bir konuma sahip değildir. Buradan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan gaz ithal etmek konumunda olan bir ülkedir. Bu konuda ülkede faaliyet gösteren yabancı yatırımcılar gaz ihracatı konusunda Rusya ve Türkmenistan gazının Azerbaycan tarafından ithal edilmesi için çalışmaktadırlar. Bu çalışmalar sonucunda da yerli üretim ve yerli gaz piyasasındaki üretim düşmektedir. 2002'de Azerbaycan'da üretilen gaz yıllık olarak %7 gerileme kaydetmiştir. Azerbaycan'daki gaz üretiminin büyük bölümünden SOCAR firması sorumludur. SOCAR'ın gaz üretiminde yıldan yıla % 10'luk bir düşüş gözlenmektedir. AIOC ise 2002'de 958 m cu metre üretmiştir ve bu yıllık % 7.7'lik bir artışa tekabül etmektedir. 2003 yılı için hükümetin öngördüğü üretim miktarı 5.04 bn cu metre gibi düşük bir seviyede olacaktır ve bu üretimin tümü yerel piyasada tüketilecektir. SOCAR, Rus gaz firması Itera'dan 3.89 bn cu metre gaz ithal etmektedir ve bu ithalat gaz ithalatında yıllık olarak %22.5'lik bir artışa tekabül etmektedir. 2003 yılı için Itera'dan ithal edilecek gaz miktarı 5.5 bn cu metreyi aşacağı öngörülmektedir ki bu miktar Azerbaycan'ın 2003 yılı yerel üretiminin tamamından daha fazladır.

Sonuç olarak dünyada giderek önemi artan enerji sektöründe Azerbaycan petrol konusunda oldukça şanslı bir bölgede bulunmaktadır. Bu konumundan faydalanmakta olan ülke dünya ticaretinde potansiyel petrol ihracatçısı konumundadır. Ancak ayrıntılı olarak petrol üreten firmalarının durumunu ortaya koyduğumuz gibi çok uluslu bir konsorsiyumun işlettiği kaynaklardan ötürü bu ihracat gelirlerinden birçok ülke faydalanmaktadır. Diğer önemli enerji kaynağı

---

⁸ The Economist Intelligence Unit, a.g.e., 2003, s. 29

olan gaz sektöründe ise dünyada potansiyel ithalatçı konumundadır. Dolayısıyla bu kaynakların marjinal maliyetlerini iyi hesaplamalı ve bunların üreticisi olamasa bile bir tampon ülke görevi görerek bu malların ticaretini yapmalıdır.

2.3. Azerbaycan'ın Dış Ticareti

2.3.1. Dış Ekonomik İlişkilerde Genel Durum

Azerbaycan'ın hem doğudan hem batıdan birçok ticari partneri bulunmaktadır. Ticari ilişkilerinin bu kadar çeşitli olmasının nedeni bağımsızlığını ilan ettikten sonra birçok ticari anlaşma yapmasıdır. Örneğin; ilk olarak bağımsızlığının hemen ardından Rusya Federasyonu ile 1992'de, daha sonra 1995'de Moldova, 1996'da Türkmenistan, Özbekistan ve Gürcistan ile 1997'de Kazakistan ile ticari anlaşmalar yapmıştır.⁹

Azerbaycan dış ekonomik ilişkilere üst düzeyde önem vermektedir. Bu yüzden 1997'de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ABD'ye giderek 4 ayrı petrol anlaşması, yatırımların teşviki ve korunması anlaşması ve Azerbaycan Kelbecer altın yataklarının işletilmesi anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşmalar Azerbaycan ekonomisinin, dünya ekonomisi ile entegrasyonunda önemli adımlar olarak nitelendirilmektedir. Anlaşmaların yanı sıra sağlanan siyasi ve ekonomik istikrar sayesinde ülkeye yabancı sermaye akışı gerçekleşmiştir. 1997 yılında 1.223 milyon \$ değerinde yabancı sermaye ülkeye girmiştir. Bu sermayenin ülke ekonomisinin gidişini önemli ölçüde etkilediğini 1990-1995 yılları arasındaki 5 yıllık dönemde ortalama olarak yıllık %20 küçülen Azerbaycan ekonomisi 1997 yılında %5.3 büyüme kaydetmiştir.

⁹ Uludağ, İ., *Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye İle İlişkileri*, TOBB, 1992

Diğer ülkelerle ilişkilerine dikkat eden Azerbaycan hükümeti uluslar arası finans kurumlarıyla da önemli işbirliği yapmıştır. İktisadi reformlar ve makro ekonomik istikrarı sağlayabilmek için IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslararası kuruluşlardan 520 milyon \$ kredi kullanmıştır.

Azerbaycan'ın bölgesindeki konumuna bakacak olursak Ermenistan ile Karabağ savaşından beri ekonomik ambargo uygulaması devam etmektedir. Bunun dışındaki ülkelerle ticari ilişkilerini olumlu yönde geliştirmeye çalışmaktadır.

Dünya ile entegrasyonu kuvvetlendirici bazı adımlar atılırken dış ticaretini olumsuz yönde etkileyen bazı kararlar da alınmıştır. Azerbaycan'ın dış ticaretini olumsuz yönde etkileyen faktörlere bir bakalım:

Bağımsızlık sonrası alınan olumlu kararlar gerekli reformların tamamlandığı anlamına gelmemektedir. Aksine alınan bazı kararlar ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Bunlardan biri 1997 Temmuz ayında Azerbaycan Milli Meclisi'nde Devlet Yol Fonu Kanunu'nda yapılan değişikliktir. Bu yeni düzenleme ile Azerbaycan'la ticaret yapan yabancı ülkelerin ödemeleri gereken navlun maliyetleri önemli ölçüde artmıştır. Kara nakil vasıtalarının Azerbaycan'da kalış süresine, yükün niteliğine, ağırlığına ve aracın dingil sayısına bağlı olarak belirlenen vergileri Azerbaycan devletine ödeme yükümlülüğü getirilmiştir. Bundan daha da ağır bir karar; Azerbaycan'a giriş yapan aracın deposunda 200 litreden fazla yakıt bulunması durumunda, 200 litrenin üstündeki her litre yakıt için ilave vergi ödemek zorunda bırakılması durumudur. Bu tarz kararlar bir yandan vergi gelirlerini arttırmak isteyen Azerbaycan'ın dış ticaretini vurmasına neden olmaktadır. Bu tarz kararlar hem uygulama açısından güç olduğu için hem de yabancıları Azerbaycan ile ticaret konusunda caydırıcı bir unsur olduğundan kazançtan çok gelir kaybına neden olmaktadır. Bu vergiler Azerbaycan topraklarından transit geçiş yapan araçlardan da alındığı için yabancılar için maliyetleri oldukça yükseltmektedir.¹⁰

¹⁰ Ersun C., - Palacıoğlu T., *Azerbaycan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimciler*, İstanbul Ticaret Odası., İstanbul, 1997, s.20

Azerbaycan dış ticaret potansiyeli yüksek bir ülkedir. Elinde var olan petrol kaynakları ve bunların ihracatı sonucu ithalat potansiyeli de giderek yükselen bir ülkedir. Birçok lke ile ticari ilişkisi olduğu gibi yeni dış ticaret bağlantılarının kurulmasını da desteklemektedir. BDT lkeleri ile ticari ilişkilerin gelişmesini de destekleme kararı almıştır. Azerbaycan'ın BDT ülkelerinden yaptığı ithalat işlemlerinden KDV alınmamaktadır. Diğer ülkelerden yapılan ithalata ise mal gruplarına göre %0, %5 ve %20 civarında KDV uygulanmaktadır.

2.3.2. İthalat

şimdi ülkenin ithal ettiği malları ve ithalatının yapısını ayrıntısıyla inceleyelim.

İthal ettiği mallar; Sığır eti, tavuk eti, balık eşitleri, tereyağı, margarin, bitkisel yağlar, peynir, yumurta, çay, buğday, pirinç, un, konserveler, toz ve küp şeker, makarna ürünleri, alkollü içecekler, sigara, mineral gübreler, elektrik enerjisi, tıbbi ilaçlar, kimyasal maddeler, orman ürünleri, kağıt, trikotaj ürünleri, inşaat demirleri, petrol ve doğal gaz boruları, inşaat malzemeleri, matbaa makineleri, değirmen, sondaj boruları, adi metalden eşyalar, dokuma makineleri, asansör, alüminyum profiller, fırınlar, çeşitli klimalar, beyaz eşya, hesap makineleri, diğer makine ve teizatlar, elektrik transformatörleri, akümülatörler, telekomünikasyon teizatı, kablo, televizyon, otobüs, traktör, kamyon, binek otomobiller, otomobil lastiği, mobilya, çeşitli kırtasiye malzemeleri ve oyuncaklar.¹¹

¹¹ Ersun, C., - Palacıoğlu, T., a.g.e., s. 22

Yukarıda ayrıntısıyla saydığımız malları Azerbaycan ekonomisi ithal etmektedir. Ancak ihraç ettiği malları da ayrıntısı ile incelediğimizde, aynı sınıftaki malları hem ithal hem de ihraç ettiğini göreceğiz. Dolayısıyla bazı mallar ülke tarafından üretilmekle birlikte yurtiçi talebi karşılayamadığı için ithal edilirken, bazı mallar ise yurtdışındaki benzerleri ile aynı kalite ve nitelikte üretilmediği için ithal edilmektedir. Yerli üretimin yurtiçi talebe karşılık veremediği için ithal edilen mallardan bir kısmı et ve süt ürünleri, pirinç ve tahıl gibi gıdasal ürünlerdir. Doğal olarak ithalatın belirlenmesinde ölçek ekonomileri ve rekabetçi fiyatlar devreye girmektedir. Fiyat ve kalite yabancı malların tercih edilme nedeni olabilir. Ancak bazı mallar ise yurtiçinde üretilmediği için zorunlu olarak yurtdışından ithal edilmektedir.

Görüldüğü üzere ithalatın farklı nedenleri olabilmektedir. Birçok ithalatı yapılan üründen de bahsettik, ancak ithalatı yapılan bazı ürünler dış ticarete çok önemli bir kalem olarak yer tutmaktadır. Bu yüzden tutar olarak büyük boyutlara ulaşan ithalat kalemlerini sıralayalım.

- 1- Makineler, mekanik cihaz ve yedek parçaları
- 2- Mineral yakıtlar, petrol ve türevleri
- 3- Hava taşıtları ve bunların aksamaları
- 4- Elektrikli makine, cihazlar ve yedek parçaları
- 5- Demir ve çelikten eşya
- 6- Hububat
- 7- Motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları
- 8- Optik alet ve cihazlar ve aksamaları
- 9- Demir ve çelik
- 10- Şeker ve şeker mamulleri

En çok ithal edilen ürünlerin sıralamasına bakıldığında Azerbaycan'ın kalkınmakta olan bir ülke olduğu açık olarak görülmektedir. İthalat mallarını sınıflandırarak ekonomik büyüklüklerini ve ülke ekonomisindeki payını görelim.

Tablo 2.8. İthalatın Kompozisyonu

(milyon \$)	1998	1999	2000	2001	2001	2002
					ocak-kasım	ocak-kasım
Makine ve Teçhizat	348,3	342,2	362,8	353,8	189,8	349,2
Toplamdaki %'si	32,3	33,1	31,0	24,7	14,6	23,3
Gıda Ürünleri	175,3	207,5	221,8	234,0	208,7	209,9
Toplamdaki %'si	16,3	20,1	18,9	16,4	16,1	14,0
Metaller	129,7	111,1	123,4	132,1	122,5	263,0
Toplamdaki %'si	12,0	10,8	10,5	9,2	9,4	17,6
Kimyasallar	79,4	57,6	84,1	68,7	60,8	75,5
Toplamdaki %'si	7,4	5,6	7,2	4,8	4,7	5,0
Petrol Ürünleri	27,9	20,8	21,9	216,3	189,8	256,7
Toplamdaki %'si	2,6	2,0	1,9	15,1	14,6	17,2
Ulaşım Aletleri	87,1	90,4	100,0	198,6	194,2	113,0
Toplamdaki %'si	8,1	8,7	8,5	13,9	15,0	7,6
Toplam	1.077,2	1.033,5	1.172,1	1.430,9	1.298,6	1.496,3

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Enstitüsü

Tablodan da görüldüğü üzere Azerbaycan'ın kapital ithalatı giderek artmaktadır. En geniş ithalat kategorisini kapital malları oluşturmaktadır. Kapital malları toplam ithalat giderlerinin %25'ini oluşturmaktadır. Tablodaki rakamlar en önemli ithalat kalemini makine ve teçhizatın oluşturduğunu göstermektedir. İthal edilen makineler genellikle AIOC tarafından kullanılmaktadır. AIOC yoğun

bir yatırım programı hazırlamıştır ve bu program çerçevesinde 2007 yılına kadar kapasite artırım yatırımları yapacaktır. Buradan da anlaşılacağı üzere makine ve ekipman ithalatı devam edecektir.

Dikkat çeken diğer bir ürün ise petrol ve gaz ürünlerinin 2002 de oldukça yüksek bir ithalat kalemi oluşturmasıdır. Son yıldaki bu artış %35 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bunun nedeni Azerbaycan petrol sektörünün henüz gerekli ölçek ekonomisini yakalayamamış olması olabilir. Çünkü Rusya daha düşük maliyetle bu ürünleri uluslar arası piyasalara sunabilmektedir. Bu konuda Azerbaycan'ın arıtma sektörünün Rusya ile fiyat rekabeti yapabilecek seviyeye gelmediği düşünülebilir. Gıda ithalat rakamlarını kıyasladığımızda ise genel olarak belirli bir trende oturduğunu görebiliyoruz. Toplam ithalat giderleri içindeki payı % 16'larda değişmektedir.

İthalat yaptığı ülkeleri ve bunlarla olan ithalatının yapısını inceleyelim.

Azerbaycan birçok ülke ile dış ticaret ilişkisi kurmuştur. İthalatında en önemli payı alan partnerlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz:

ABD, Rusya Federasyonu, Türkiye, Türkmenistan, Kazakistan, Almanya, Japonya, İran, İngiltere, Çin.

Son yıllarda gerçekleştirdiği ithalatın hangi ülkelere ve ne oranda yapıldığını görmek için toplam ithalattan aldıkları payları görelim.

Tablo 2.9. Başlıca İthalat Partnerleri ve Toplam İthalat İçindeki Payları

	1998	1999	2000	2001	2001	2002
					Ocak-kasım	Ocak-kasım
BDT	37,6	31,4	32,0	31,1	30,8	38,9
Rusya	18,0	21,9	21,3	10,7	10,7	16,6
Ukrayna	8,6	3,7	3,1	2,7	2,7	4,7
Türkmenistan	2,4	1,2	0,8	9,4	9,0	7,4
Kazakistan	4,1	2,4	4,9	7,0	7,1	9,0
BDT Dışındakiler	62,4	68,6	68,0	68,9	69,2	61,1
Türkiye	20,4	13,8	11,0	10,4	10,4	9,0
İran	4,0	4,6	4,8	3,9	3,7	3,4
ABD	3,7	8,0	10,0	16,1	16,8	5,8
Almanya	4,3	4,5	5,8	5,1	5,2	5,1
İngiltere	6,4	6,5	5,0	3,8	3,6	5,2
Fransa	1,8	2,4	1,6	1,8	1,8	7,8

Kaynak: The Economist Intelligence Unit; Country Report

Tablodan da görüldüğü üzere en önemli ithalat partneri Rusya'dır. 2002 yılında toplam ithalatının %38,9'unu bu ülkeden karşılamıştır. Bu ülkeden ithal ettiği ürünlerin yapısına bakalım.

Rusya Federasyonu'ndan ithal ettiği ürünler:

Tavuk eti, buğday, un, elektrik enerjisi, orman ürünleri, çimento, alçı, boya, inşaat demiri, lastikler, deri, parke, kağıt, tuğla, demir-çelik mamulleri, eczacılık ürünleri, diğer kimyasal ürünler, deri, sondaj borusu, kamyon, otomobil yedek parçası, mobilya vb.

İran'dan ithal ettiği ürünler:

Narenciye, meyve ve sebze, un, yağ, şeker, makarna ürünleri, temizlik maddeleri, ambalaj malzemeleri, elektrik enerjisi, ayakkabı, mermer, inşaat malzemeleri, tekstil makineleri, akümülatör, binek otomobil, otomobil yedek parçaları, otobüs, mobilya vb.

Birleşik Arap Emirliklerinden İthal Ettiği Başlıca Ürünler:

Sığır eti, tavuk eti, tereyağı, peynir, pirinç, un, şeker, madeni yağ, boya, otomobil lastiği, klima ve yedek parçaları, televizyon, tekstil ürünleri, akümülatör, otobüs, binek otomobil ve yedek parçaları, mobilya, kırtasiye ürünleri vb.

Ukrayna'dan ithal ettiği ürünler:

Un, şeker, hayvansal yağ, ilaç, çimento, otomobil lastiği, demir- çelik mamulleri, sondaj borusu, traktör, kamyon, inşaat malzemeleri, elektrik motoru vb.

Almanya'dan ithal ettiği mallar:

Hayvansal ve bitkisel yağlar, tıbbi ilaçlar, sondaj pompaları, klima ve yedek parçaları, çeşitli makine ve ekipmanlar, tekstil makineleri, telefon cihazları, mobilya, kaplama çelik, tuğla vb.

İngiltere'den ithal ettiği mallar:

Çay, sigara, ilaç, matbaa makineleri, elektrik motorları, madeni yağ, telekomünikasyon malzemeleri, binek otobiller vb.

ABD'den ithal ettiği mallar:

Tavuk eti, konserveler, klima ve yedek parçaları, telekomünikasyon malzemeleri, uydu cihazları, tıbbi ilaç ve malzemeler, kamyonlar vb.

Türkiye'den ithal ettiği mallar:

Tavuk eti, peynir, yumurta, sebzeler, makarna ürünleri, şekerlemeler, çikolata ve şeker, konsantre meyve suları, mineral su, bira, elektrik enerjisi, boya, temizlik malzemeleri, işlenmiş deri ürünleri, trikotaj ürünleri, kağıt, mermer, ilaçlar, inşaat malzemeleri, ambalaj malzemeleri, ayakkabı, çeşitli borular, alüminyum eşyalar, alüminyum tel, buzdolabı, televizyon ve yedek parçaları, yiyecek sanayi için teçhizat, kablo, telekomünikasyon malzemeleri, traktör, otobüs, binek otomobil ve yedek parçaları, kamyonet, kırtasiye malzemeleri, oyuncak, mobilya vb.¹²

Elde ettiğimiz bilgiler altında Azerbaycan'ın ithalatını yaptığı ürünleri ve bunları hangi ülkelerden temin ettiğini inceledik. Türkiye ile olan dış ticaret ilişkisine ise daha ayrıntılı bir şekilde ilgili bölümde değineceğiz. Şimdi ihracat ürünlerini ve bunların hangi ülkelere ihraç edildiğini inceleyelim.

2.3.3. İhracat

Azerbaycan'ın ihraç ettiği malları daha önce genel olarak saymıştık, şimdi ise ülkenin ihraç ettiği malları ve ihracatının yapısını ayrıntılı olarak inceleyelim.

İhraç ettiği mallar: Pamuk elyafı, kablo, muhtelif madenler, inşaat ve yol baskım makinesi, yün ve muhtelif kumaş, alüminyum profiller, domates salçası, şarap, tütün, otomobil benzini, petrol ve petrol ürünleri (gazyağı, fuel-oil, madeni yağlar, motorin, petrol koku), elektrik enerjisi, alkollü içecekler, polietilen, deri, pamuk, iplik, metal hurdaları, petrol-doğal gaz boruları, halı, tekstil, klima cihazları, elektrik motorları, petrol sanayi teçhizatı, ev aletleri vb.

Bu kadar çeşitli ürün saymamıza rağmen bazı ürünler toplam ihracatı içinde diğerlerine göre çok daha önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan nispi olarak daha avantajlı olduğu bu malların ihracatında yoğunlaşmalıdır.

¹² Ersun, C., - Palacıoğlu, T., a.g.e, s. 25

T.C. Bakü Büyük Elçiliği Ticaret Müşavirliği bilgi notuna göre ülkenin en çok ihraç ettiği ilk on ürün arasında Őunlar bulunmaktadır;

- 1- Mineral yakıtları, petrol ve türevleri
- 2- Makineler ve mekanik cihazlar ve yedek parça
- 3- Tütün ve tütün rnleri
- 4- Pamuk
- 5- Plastikler ve mamulleri
- 6- Meyve ve sert kabuklu meyveler
- 7- Organik kimyasallar, kıymetli metaller
- 8- Elektrikli makine ve cihazlar
- 9- Optik alet ve cihazları ve aksamları
- 10- Alüminyum ve alüminyum eşya

Görüldüğü zere Azerbaycan'ın ihraç ettiği ürünler çok çeŐitlidir. Ancak bunların içinde ihracatta ilk sırayı alan ve ihracat gelirlerinin %90 gibi bir oranının petrol ve türevlerinden sağlamış olması dikkat çekicidir. Bu rnlerin toplam ihracat içindeki paylarını rakamlarla görelim.

Tablo 2.10. İhracatın Kompozisyonu

(milyon \$)	1998	1999	2000	2001	2001	2002
					ocak-kasım	ocak-kasım
Petrol Ürünleri	392,9	704,4	1.465,5	2.113,6	1.826,9	1.562,7
Toplamdaki %'si	64,8	75,9	84,0	91,3	91,2	87,9
Kimyasallar	11,3	22,8	36,2	11,6	19,7	30,6
Toplamdaki %'si	1,9	2,5	2,1	0,5	1,0	1,7
Gıda Ürünleri	46,7	60,2	56,7	55,5	48,4	60,1
Toplamdaki %'si	7,7	6,5	3,2	2,4	2,4	3,4
Metaller	13,4	24,7	32,0	19,0	17,7	19,1
Toplamdaki %'si	2,2	2,7	1,8	0,8	0,9	1,1
Makine ve Ekipman	33,4	34,7	30,7	38,1	35,4	26,8
Toplamdaki %'si	5,5	3,7	1,8	1,6	1,8	1,5
Tekstil	56,0	26,6	40,8	18,7	15,0	24,3
Toplamdaki %'si	9,2	2,9	2,3	0,8	0,8	1,4
Toplam	606,1	928,6	1.744,9	2.314,3	2.003,7	1.777,5

Kaynak: The Economist Intelligence Unit; Country Report

Petrol ürünlerinden sonra Azerbaycan'ın ihraç ettiği en önemli ürünü gıda mallarıdır. Tarım potansiyelinin yüksek olması bu kalemin ilerde giderek büyüebileceğine işaret etmektedir. Gıda mallarından sonra ise ihracatta en önemli paya sahip olan kalem makine ve ekipmanlardır. Daha erken dönemlerde petrol sektöründe ciddi yapısal ve yönetsel reformların yapılamaması nedeniyle ihracat gelirlerinin önemli bir kısmı hidrokarbon ihracatından elde edilmekteydi. 2002'nin ilk 11 ayında ise petrol ve artırılmış ürünlerden elde edilen ihracat geliri, 1.562,7 m.\$, GSYİH'nin %30,6'sına tekabül etmektedir. Görüldüğü üzere sadece 2002'nin 11 ayında petrol ürünleri ihracatından elde

edilen gelir ülke ekonomisine bu kadar büyük bir katkıda bulunmaktadır. Ancak sektörün ihracat performansını değerlendirmek için bir önceki yıl aynı dönemdeki ihracat geliri ile kıyasladığımızda % 14,5'luk bir düşüşe tekabül etmektedir.

İhracatta önemli pay sahibi olan tarım sektörünün 2002'deki ihracat gelirleri ise GSYİH'nin % 1,2'sini oluşturmaktadır. Bir önceki yıl ile kıyaslandığında ortalama yıllık artış oranı %25'tir. Hava koşulları açısından olumsuz bir hasat dönemi geçiren tarım sektörü buna rağmen olumlu bir ihracat rakamı elde etmiştir.

Kimyasalların ihracat gelirlerine bakıldığında son yıllarda belirgin bir düzelme ve iyiye gidiş gözlenmektedir. 2002 yılında ihracat kalemleri içinde en önemli üçüncü sektör olmuştur.

İthalatta da gördüğümüz üzere bazı ürünler hem ithal edilmekte hem de ihraç edilmektedir. Tarımsal ve kimyasal ürünlerin ithalat ve ihracatlarına bakarsak; gıda malları ithalat gideri, gıda malları ihracat kazançlarının sadece % 3,5'ine karşılık gelmektedir. Kimyasal malların ithalat gideri ise kimyasal malların ihracat gelirinin %1.7'si kadardır. Dolayısıyla bu karşılaştırmadan da görülebileceği üzere bu iki ürün grubunda da Azerbaycan uluslar arası pazarlarda avantaj sahibi olan taraftır.

Azerbaycan'ın ihracatında önemli pazar oluşturan ülkeleri inceleyelim. Azerbaycan birçok ülke ile dış ticaret ilişkisi kurmuştur. İhracatında en önemli payı alan partnerlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz.

İhracatta ilk on ülke sıralaması:

İtalya, İsrail, Gürcistan, İspanya, Rusya Federasyonu, Türkiye, Fransa, Yunanistan, İngiltere.¹³

¹³ T.C. Bakü Bütükelçiliği Ticaret Müşavirliği Bilgi Notu, 2001

Tablo 2.11. Başlıca İhracat Partnerleri ve Toplam İhracat İçindeki Payları

	1998	1999	2000	2001	2001	2002
					Ocak-kasım	Ocak-kasım
BDT	38,3	22,7	13,5	9,6	10,1	12,5
Rusya	17,5	8,9	5,6	3,4	3,3	5,0
Gürcistan	12,7	7,7	4,3	4,5	4,9	4,1
Kazakistan	1,7	0,4	0,4	-	-	0,6
BDT Dışındakiler	61,7	77,3	86,5	90,4	89,9	87,5
Türkiye	22,4	7,4	6,0	2,9	3,2	4,5
İsrail	0,1	6,1	7,7	7,1	8,2	6,5
İtalya	7,4	33,7	43,7	57,2	54,6	47,1
Fransa	1,9	6,3	11,8	2,9	3,3	7,7
İngiltere	6,7	1,2	1,1	1,5	1,7	0,4
Almanya	0,9	0,8	0,5	-	-	1,6
ABD	2,3	3,2	0,5	0,6	0,7	2,9

Azerbaycan'ın en önemli ihracat partneri İtalya'dır. Son yılda İtalya ile yapılan ihracat kapasitesi düşmesine rağmen İtalya %47 pay ile Azerbaycan'ın en geniş ihracat pazarı olmuştur. BDT ülkelerine yapılan ihracatta %4'lük bir artış gözlenmektedir. Bunu Azerbaycan'ın bu ülkelere sağladığı ayrıcalıklara bağlayabiliriz. Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan için en büyük ihracat pazarı konumunda olan Rusya ise bu payı giderek azaltmaktadır. 2002 yılında Rusya'nın Pazar payı %5 civarlarındadır.

Türkiye'nin ise Azerbaycan'ın ihracatında özel bir yeri vardır. Çünkü Azerbaycan ve Türkiye arasında takas ticareti de yapılmaktadır. Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği malları temel olarak görelim.

Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği ürünler;

Pamuk, kereste, ham deri, demir, torna tezgahı, soğutucu ve ev aletleri, petro kimyasal ürünler.

Azerbaycan'ın Türkiye'ye ithal ve ihraç ettiği ürünlere çok kısa olarak bu bölümlerde yer verdik. Bunun nedeni Azerbaycan'ın Türkiye ile dış ticaret ilişkileri bölümünde, ticaretlerini daha ayrıntılı inceleyecek olmamızdır.

2.3.4. Dış Ticaret Dengesi ve Ödemeler Bilançosu

Azerbaycan ekonomisinin ihracat ve ithalatını inceledikten sonra dış ticaret dengesini ve ödemeler bilançosunu bu bölümde inceleyeceğiz. Bunun için kullanılabilir iki tür veri bulunmaktadır. Bunlardan biri tüketici dataları diğeri ise Azerbaycan Ulusal Bankası datalarıdır. Tüketici tabanlı veriler ithalatı düşme eğiliminde göstermektedir. Bunun nedeni kaçakçılığın yaygınlaşması ve tüketicilerin bildirim konusunda yozlaşmış bakış açılarıdır. Farklı verilere göre ithalat rakamlarının farklı olması uygulamada bazı aksaklıkların olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla tüketici servisinden elde edilen bilgilere göre dış ticaret fazlası daha az hesaplanmaktadır. Bu yüzden Azerbaycan Ulusal Bankası'nın verilerini daha sağlam veriler olarak kabul etmekteyiz. Mal ticaretinin yıllar itibariyle rakamlarını inceleyelim.

Tablo 2.12. Yıllar İtibariyle Mal Ticareti Tablosu

Dış Ticaret	1997	1998	1999	2000	2001	2001	2002
(milyon \$)						ock-ksm	ock-ksm
İhracat (fob)	781,3	606,1	928,6	1.774,9	2.314,3	2.003,7	1.777,5
İthalat (cif)	-794,3	-1.077,2	-1.033,5	-1.172,1	-1.430,9	-1,298,6	-1.496,3
Dış Tic.Dengesi	-13,0	-471,0	-104,8	572,8	883,4	705,1	281,2

Tablodan da görüldüğü üzere Azerbaycan'ın dünya ekonomisiyle entegrasyonu giderek artmaktadır. Azerbaycan'ın hem ithalatı hem ihracatı artış göstermektedir. Ancak denge rakamlarına baktığımızda son yıllarda Azerbaycan'ın ihracatının ithalatından daha olumlu bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Gelecek yıllarda dış ticaret rakamlarının daha da olumlu gelişmesi beklenmektedir. Yapımı devam etmekte olan Bakü-Tiflis- Ceyhan boru hattı dolayısıyla ithalat rakamlarında ve inşaat sektöründeki girdilerin artması beklenmektedir. Uzun dönemde ise ülkenin ihracatının artacağı beklenmektedir. Son olarak Azerbaycan'ın ödemeler dengesine bakalım.

Tablo 2.13. Azerbaycan'ın Ödemeler Dengesi

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
						İlk 12 ay
Hizmet Dengesi	-384,2	-369,1	-228,3	-224,7	-375,1	-626,6
Gelir Dengesi	-9,5	-13,3	-45,0	-335,5	-367,2	-263,4
Nakit Transfer Den.	44,8	64,1	81,7	73,0	76,6	60,8
Nakit Hesap Den.	-915,8	-1.364,4	-559,8	-164,9	-51,9	-519,1
Net Direk Yatırım	1.114,8		510,3	129,9	226,5	746,2
Net Portföy Yatırımı	1,1	-	-	-	-	-8,1
Diğer Net Kapital Hareketleri	-34,0	302,7	179,9	364,2	120,0	-19,6
Kapital ve Finansal Hesap Dengesi	1.081,9	1.325,3	690,2	493,4	346,6	718,5
Net Hatalar	-27,0	-20,1	42,4	0,0	0,0	-35,1
Genel Denge	139,2	-59,2	132,9	325,6	294,8	164,3

Kaynak: Azerbaycan Ülke Etüdü ve The Economist Intelligence Unit'ten derlenmiştir.

Tablodan da görüleceği üzere Azerbaycan ekonomisinde hizmet sektörü açık vermektedir. Bunun nedeni petrol boru hattı inşası nedeniyle inşaat sektörüne bağlı olarak gereken hizmetlerin ithal edilmek zorunda kalınmasıdır. Ayrıca hizmet sektöründe kaliteli ve ucuz hizmet verilmesi için büyük çaplı yatırım harcamaları yapılmak zorundadır. Ülkeye yurtdışından yapılan nakit transferler ve direk yatırımlar her yıl artmaktadır. Yeni petrol işleme tesisleri yapılmakta ve bu konuyla ilgili birçok yabancı firma ile anlaşma imzalanmıştır. Bu, ülkeye yapılacak direk yatırımların ilerdeki yıllarda artarak devam edeceği anlamına gelmektedir. Azerbaycan'ın gerek mal ticareti gerekse yatırımlar ve

transferlerin toplamında genel dengesi pozitifdir. Bu ülke açısından olumlu bir gelişmedir. Böylece ülkenin yatırım sermayesi artacaktır.

2.4. Gürcistan Ekonomisinin Genel Yapısı:

Diğer Kafkasya ülkelerinde de gözlendiği gibi Gürcistan da SSCB dağıldıktan sonra zor bir dönem yaşamıştır. Mevcut yasal sistemi çökmüş, ticaret kanalları kopmuş, mali kaynakları ortadan kalkmıştır. Bağımsızlık sonrası ekonomik sistemini tamamen değiştiren ve serbest piyasa ekonomisine geçişi ilke edinen Gürcistan bu sistemin işlemesi için gerekli yapısal ve yasal olanaklardan yoksundu. Sovyetler Birliğine bağlı Cumhuriyetler ile ekonomik ve ticari bağların ortadan kalkması Gürcistan'ın endüstrisine olumsuz etkide bulunmuştur. Birlik döneminde Birlik bütçesinden işletmelere önemli miktarlarda fon akıtılmaktaydı, bu fonların ortadan kalkması verimsiz çalışan işletmelerin kendi giderlerini karşılayamamasına ve bu firmaların iflasına neden olmuştur. İşletmeciler yeni düzende, serbest piyasa sisteminde, gerekli yönetsel kararları alabilecek bilgiye ve deneyime sahip değillerdir.

Gürcistan birlik döneminde diğer Türk Cumhuriyetlerine göre SSCB merkezi otoritesi tarafından daha yakın görüldüğünden bu ülkeye önemli yatırımlar yapılmıştı. Bu dönemde Tiflis Kafkasya'nın en önemli ticari merkezlerinden biri olmuştur. Bunda birliğin birçok yerine ulaşımda kullanılan demiryollarının büyük kısmının Gürcistan üzerinden geçmesi etkili olmuştur. Birlik döneminde Gürcistan'a önemli yatırımlar yapılmıştır. Enerji alanında ciddi yatırımlar olmuş ve hidro elektrik santralleri kurulmuştur. Gürcistan'da atıl olarak bekleyen kömür yataklarının işletilmeye başlanması ekonomisini canlandırmıştı. Bu dönemde Gürcistan'da kurulan ağır sanayi kompleksi Gürcistan'ı birliğin tüm demir ve çelik ihtiyacını karşılayan önemli bir ülke haline getirmişti. Büyük makine, uçak ve lokomotif fabrikaları kurulmuştu. Birlik dağıldıktan sonra bu yatırımlar tamamlayıcı girdi- hammadde- tüketim ağının kaybolması dolayısıyla atıl hale gelmiştir. Dolayısıyla bağımsızlık sonrası

Gürcistan ekonomisi Birlik dönemindeki gelişmesini uzun süre yakalayamamıştır.

Sosyalist sistemin yıkılması sonucu, yetkili kurumlar ortadan kalkmış politik bir istikrarsızlık doğmuştur. Yeni yapılanma için yatırım sermayesinin yokluğu ise ekonominin düze çıkmasını daha da geciktirmiştir. Bağımsızlık sonrasında yaşanan bu ekonomik krizin en önemli nedenlerinden biri de enerji üretimindeki aksamalardır. Enerji üretiminin aksaması endüstriyel üretimin de sıkıntıya girmesini ve maliyetlerinin artmasına neden olmuştur. 1991'den 1995'e kadar GSYİH'sı giderek azalmıştır. Bağımsızlık sonrası 1993'te Gürcistan ekonomisi %-10,0 küçülmüştür. Birlik döneminde kişi başına gelir 2314\$ seviyelerindeyken 1993'te 850\$'a gerilemiştir.¹⁴

Tüm bu olumsuzluklardan çıkış yolu olarak Gürcistan hükümeti özelleştirmeye önem vererek, yabancı sermayeyi ülkeye çekerek gerekli yatırımları sağlayabileceğini düşünmüştür. Bu yatırımların ekonomide canlandırıcı etki yapması beklentisi ile birçok yapısal reform ve özelleştirmeye hız vermişlerdir. Alınan kararlar 1996'da etkisini göstermeye başlayarak GSYİH'sında %11'lik bir artış sağlanabilmiştir. Ülkenin gelecekte ekonomik açıdan olumlu gelişmeler sağlaması muhtemeldir. Bunun nedeni; yer altı kaynaklarının zenginliği, konumu dolayısıyla taşımacılık ve ticaretin gelişme imkanlarının yüksek olması, Rusya Federasyonu ve çevre ülkeler için turizm konusunda önemli avantajlarının olması, işgücünün iyi eğitilmiş ve işçi ücretlerinin düşük olması vb. birçok unsur olabilir. Burada önemli olan hükümetin gerekli altyapı yatırımlarını ve yapısal reformları tamamlayabilmesi ve istikrarlı bir ortam yaratabilmesidir. Bu koşullar yaratılabilirse yabancı sermaye ülkeye çekilebilecektir.

Gürcistan ekonomisinin son beş yıldaki verilerine bakalım.

¹⁴ Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, *Gürcistan Ülke Raporu*, Ankara, 1998, s.23

Tablo 2.14. Gürcistan Ekonomisinin Son Beş Yıllık Göstergeleri

Yıllık Göstergeler	1998	1999	2000	2001	2002
GSMH (tük.Fiy.ile m.Lari)	5.041	5.665	5.955	6,510	7.157
GSMH (bin \$)	3,6	2,8	3,0	3,1	3,3
Reel GSMH Artışı(%)	2,9	3,0	1,9	4,5	4,0
Tüketici Fiyat Enflasyonu	3,6	19,2	4,1	4,6	5,7
(ortalama veriler%)					
Nüfus (milyon)	5,06	5,01	4,97	4,95	4,93
İhracat(fob) (milyon \$)	299,9	329,5	459,0	496,1	515,4
İthalat(cif) (milyon \$)	-884,3	-601,9	-650,7	684,1	740,0
Cari Hs.Dengesi (milyon \$)	-275,7	-198,4	-269,0	-211,7	-235,2
Toplam Dış Borç (m.\$)	1,6	1,7	1,6	1,6	1,7
Döviz Kuru (Lari:\$)	1,39	2,02	1,98	2,07	2,20

Kaynak: Gürcistan Ülke Etüdü ve The Economist Intelligence Unit'ten derlenmiştir.

2.4.1. Vergi Sistemi

Gürcistan bağımsızlık sonrası vergi politikasında önemli değişiklikler yapmıştır. Daha önce var olmayan Katma Değer Vergisini yürürlüğe koymuştur ve tüketimden de vergi almaya başlamıştır. Gürcistan hükümeti vergiyi ekonomi politikasının bir aleti olarak kullanmış ve ihracatı desteklemek için bazı düzenlemelere gitmiştir. Örneğin; ihraç edilecek mallardan alınacak vergilerin tümünü kaldırmıştır. Bazı malların KDV oranını %20 gibi yüksek bir orana çekerek belirli düzenlemeler yapmıştır. Sanayi işletmelerini desteklemek için bu işletmelerden alınan vergi oranlarını %10 ile sınırlamıştır. Bankacılık ve sigortacılık işlemleri için ise %35 gibi çok yüksek bir vergi oranı belirlenmiştir.¹⁵

¹⁵ Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Gürcistan Ülke Raporu, Ankara,1998, s. 21

Vergi kodunda gerekli düzenlemeler hükümetin ekonomik hedefleri doğrultusunda yapılmış olsa bile Gürcistan'da da vergi uygulamaları kısmen yetersiz kalmaktadır. En garanti şekilde alınan vergi çalışanların kazançları üzerinden kesinti yoluyla alınan vergidir. Her türlü şahsi gelir üzerinden Gürcistan hükümeti vergi almaktadır. Ancak bu durum Birlik sonrası zaten yoksullaşmış olan Gürcistan halkı için olumsuz bir durum yaratmaktadır. Düşük ücretler ve bu tarz uygulamalar yüzünden bazı işçiler bildirimsiz çalışmayı tercih ederken, fırsat bulabilenler ise yurtdışında işçi olarak çalışmayı yeğlemektedirler.

2.4.2. Enflasyon

Bağımsızlık sonrasında enflasyon da ülkenin başlıca sorunlarından biri olmuştur. Enflasyondaki bu patlamanın nedeni bağımsızlık sonrasında mevcut ekonomik yapıların altüst olması sonucu temel gıda mallarının birçoğunun fiyatında büyük artışlar oluşmuştur. Mevcut mallar talebe cevap verememekte ve ülkede birçok ürünün sıkıntısı çekilmektedir. Yeni sistemde de malların fiyatlarının serbest bırakılması sonucu enflasyon çok yüksek seviyelere çıkmıştır. Çünkü hükümet en geç 1992 sonunda piyasadaki tüm malların fiyatlarının tamamen serbest bırakılmasını hedeflemişti. Malların fiyatlarının artması ücretlerde de artış beklentilerini doğurmuştur. Ücretlere yapılan artışlar enflasyonla aynı seviyelerde değildir. Dolayısıyla ücretleri arttırmak yerine anti enflasyonist politikalar tercih edilmiştir.

Hükümet 1996 yılı başında enflasyonu %2 seviyelerine çekmeyi hedefleyerek 1995 yılında yeni para birimi olan Lari'ye geçmiştir. Ancak yeni para birimi Lari mali istikrarın oluşmasına yardımcı olamamıştır.

Hükümet uluslar arası kredi temini yoluna gitmiştir. Bu kuruluşlardan en önemlisi IMF'tir. Ancak bilindiği üzere IMF ülkelere sağladığı kredileri serbest bırakmak için belirli ekonomik kriterlerin sağlanmasını koşul olarak ileri sürmektedir. 1995 yılında IMF Gürcistan için hazırladığı program doğrultusunda ülke ekonomisine yok vermeye başlamıştır.

Son yıllardaki enflasyonun gidiş hattını ve tüketici fiyatlarına yansımalarını rakamlarla görelim.

Tablo 2.15. Gürcistan Ekonomisi Tüketici Fiyatlarındaki % Değişim

	1.ay	2.ay	3.ay	4.ay	5.ay	6.ay	7.ay	8.ay	9.ay	10.ay	11.ay	12.ay	Ort.
2000													
Aylık	0,4	-0,2	-1,0	-0,2	-1,0	-0,3	-0,3	1,2	1,8	1,2	0,6	5,0	-
Yıllık	8,6	3,2	1,2	-0,3	1,3	2,4	4,4	5,6	6,5	7,2	5,4	4,6	4,1
2001													
Aylık	0,7	0,6	0,0	1,0	-1,0	-0,4	-0,7	0,3	0,6	0,7	1,4	1,4	-
Yıllık	4,9	5,7	5,8	7,1	6,1	6,0	5,6	4,7	2,2	1,7	2,5	3,4	4,6
2002													
Aylık	2,0	1,2	0,4	1,8	0,0	-2,3	-1,1	-0,1	0,4	0,4	1,1	1,7	-
Yıllık	4,8	5,4	5,8	6,6	7,7	5,7	5,2	4,8	4,9	5,6	5,2	5,5	5,7

Tablodaki rakamları inceleyecek olursak son yıllarda tüketici fiyatlarındaki enflasyonun giderek arttığını gözlemlemekteyiz. 1999 yılından sonra % 5 civarlarındaki enflasyon rakamlarına ilk kez geçtiğimiz sene ulaşılmıştır.¹⁶

Bu artışın en büyük kaynağı gıda mallarının fiyatlarındaki artış olmuştur. Tüketici fiyat indeksine giren mallar içinde en çok fiyatı artan ürünler gıda ürünleri olmuştur. Bu ürünlerin fiyatlarındaki olumsuz artışın nedeni 2002 yılının hasat döneminin bu bölge için kötü geçmesidir. Tarım sektörünün incelendiği bölümde de görüleceği üzere Gürcistan tahıl tarımı konusunda zaten şanssız bir

¹⁶ The Economist Intelligence Unit, *Georgia Country Report*, 2003, s. 26

ülkedir. Ancak 2002’de tüm Kafkasya bölgesi için hava şartlarından ötürü kötü bir hasat döneminin yaşanması bu gıda ürünlerinin ithalatını da pahalı hale getirmiştir. Enflasyonist baskının diğer bir nedeni ise Gürcistan’da hala üretim maliyetlerinin çok yüksek olmasıdır. Enerji kıtlığı sürdüğü müddetçe maliyetler yükselecek buda enflasyonun yükselmesine neden olacaktır.

Bunun yanında bir de mevsimsel olarak enflasyonu arttırıcı bir neden daha vardır. Bu, kış aylarında enerji tüketiminin artmasıdır. Bu durum da yine aynı mekanizma ile enflasyonist baskı oluşturmaktadır. Enerji kıtlığı maliyetleri arttırmaya devam etmektedir. Bu sorun Gürcistan’ın önemli ve uzun zamandır süre giden bir sorunudur. Ancak bazen olağan dışı, beklenmedik gelişmeler de enflasyonu etkilemektedir. Bunlardan biri de 2002 yılında gerçekleşmiştir. Petrol fiyatları bu yıl içinde artış göstermiş ve maliyetlere yansımıştır. Petrol fiyatlarındaki artış Irak savaşına bağlanmaktadır. Tüm bu nedenler 2002’de tüketici fiyatlarına ve enflasyon oranlarına yansımıştır. 2003’te yapılan başkanlık seçimleri dolayısıyla 2003 enflasyon rakamlarının da yüksek çıkmasını bekleyebiliriz.

2.4.3. İstihdam ve Reel Ücretler:

Birlik dönemi ile birlik sonrası işgücünün durumunu kıyaslırsak durumun ne kadar olumsuz olduğu görülebilecektir. Diğer Cumhuriyetlerle olan ekonomik bağların kopması, mevcut yapısal sistemin çökmesi, birlik içinde iken rahatlıkla temin edilebilen elektrik ve gaz gibi enerji maddelerinde kıtlık yaşanması hem istihdam alanlarının daralmasına hem de sosyal yaşamın olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Memur ve işçi maaşları 1\$’ın altındadır. Birlik döneminde kişi başına gelir 2314\$ seviyelerindeyken 1993’te 850\$’a gerilemiştir. Halk temel gıda ihtiyaçlarının karşılayabilecek seviyede gelire sahip değildir. Bu yüzden sosyal patlama tehdidinin doğabileceği bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmiş olsa dahi bunun SSCB döneminde halkın yüksek derecede eğitim sahibi olmasından dolayı gerçekleşmediği öne sürülmektedir.

İşsizlikle ilgili bazı rakamsal verilere bakarsak durum daha iyi anlaşılacaktır. 1998 bu anlamda önemli bir yıldır. Çünkü 1998 öncesi Gürcistan'da belirlenen asgari ücret 40,7 Lari olmasına rağmen devlet kendi dairelerinde çalışan personele 15 Lari maaş verebilmekteydi. Bu rakam hükümetin belirlediği asgari ücretin %36,9'una tekabül etmektedir. 1998'de devlet maaşlarda iyileştirme kararı alarak 1,5 kat artış sağlayarak 58,8 Lari'ye çıkartmıştır. Burada önemli olan ücretler artarken aynı zamanda işsizlik rakamlarının da giderek azalmasıdır. Görüldüğü üzere hükümetin aldığı yapısal kararlar ekonomide sonuçlarını vermeye başlamış ve daha çok işçi istihdam edilmeye başlanmıştır.¹⁷

Daha önceki yıllardaki işsizlik rakamları ile ilgili verilerin belirli bir metodolojiye göre hazırlanmadığı görülmüş ve birçok farklı veriye ulaşılmıştır. Gürcistan'ın son yıllardaki işsizlik rakamlarını Gürcistan hükümetinin 2001'de ILO (International Labor Organisation) metodolojisine göre hazırlattığı anket sonuçlarını esas almaktayız. Bu ankete göre ülke genelindeki işsizlik oranı %15 açıklanmıştır. Ancak bu oranın daha da yukarılarda olduğu tahmin edilmektedir. Bunun nedeni hükümet tarafından işsizlere ödenmesi için belirlenen yardım 14 Lari'dir. Yaklaşık olarak 6\$ dır. Bu miktarın çok düşük olması insanların bu parayı alabilmek için resmi kurumlara kendilerini kayıt ettirerek kayıtlı işsiz olmalarını sağlamamaktadır. İşsizliğin en yoğun olduğu yer Tiflis'tir. Gene bu ankete göre açıklanan 2001 yılı ortalama aylık tutarı 95 Lari'dir. Bu gelir geçinebilmek için yapılması gereken minimum tüketim harcamasının %75'ini karşılamaktadır.

---

¹⁷ Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, **Gürcistan Ülke Raporu**, Ankara, 1998, s.71

2.4.4. Ekonomi Politikası

Gürcistan'da da diğer geçiş sürecini yaşayan ekonomiler gibi hükümete ve ekonomi politikasını yönlendiren otoriteye önemli görevler düşmektedir. Ancak etkin bir ekonomi politikası ile ekonomi yönetimi sağlamak için ekonomi politikası araçlarının piyasada etkin olabilmesi gerekmektedir.

İlk yıllarda Gürcistan'da para politikası araçlarının kullanılması oldukça güçtü. Bunun nedeni, finansal piyasaların henüz oluşmamış olması ve bankacılık sisteminin yeterince güçlü olmamasıdır. Bunun yanı sıra Gürcistan ekonomisi Rusya ekonomisinden oldukça fazla etkilenmektedir. Örneğin; Gürcistan'daki faiz oranları Rusya'daki faiz oranlarından çok fazla etkilenmektedir.

Daha ilk yıllarda devlet bütçesi borçlu olan Gürcistan, serbest piyasa sistemine göre yönetilmekten uzak olan birçok firmanın 2 milyar Ruble'yi bulan zararlarını Gürcistan Ulusal Bankası kredileri ile finanse ederek devlet bütçesine ağır bir borç yükü bindirmiştir. Bu kredileri Gürcistan'ın finanse etmesi çok güçtür. Hükümetin Ruble basma yetkisi de olmadığından para arzını kontrol etme gücü de bulunmamaktadır. Dolayısıyla üzerinde söz sahibi olabileceği bir ulusal para birimi oluşturulması gerekmektedir. Bu hedefine 1995'te ulusal para birimi olan Lari'yi oluşturarak ulaşmıştır.

1991'de kurulan Gürcistan Ulusal Bankası, merkez bankası konumunda çalışmaktadır. Ulusal Banka otonomiden yoksundu ve ekonomiyi yönlendirebilecek yetki ve otoriteye sahip değildi. Piyasadaki bir çok banka devlete aitti. Bu kurumlar ve araçlarla ekonomi politikasının yönlendirilmesi düşünülemezdi. Dolayısıyla bankacılık sektöründe yeni düzenlemeler yapılmış ve 1995'te Ulusal Bankanın denetleme yetkisi artırılarak belirli standartlar oluşturulmuştur.¹⁸

Otorite boşluğu ve yapısal eksiklikler dolayısıyla birçok kurum gereken görevleri yapamamıştır. Dolayısıyla Gürcistan ekonomi politikası uzun süre etkin olamamıştır. Günümüzdeki ekonomi politikası yönetimine bakacak olursak.

¹⁸ Akgür, Muhsin, *Gürcistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri*, İ.T.O., İstanbul, 1999

Para politikası, günümüzde de enflasyonist baskıları önlemeye ve döviz kurunu baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Bu amaçlara dayalı bir para politikası sıkı bir politika olacaktır. Daha önce de enflasyondan bahsederken açıkladığımız gibi anti enflasyonis politikalar takip edilmeye çalışılmaktadır. Malların fiyatlarının artması ücretlerde de artış beklentilerini doğurmuştur. Ücretlere yapılan artışlar enflasyonla aynı seviyelerde değildir. Dolayısıyla ücretleri arttırmak yerine anti enflasyonist politikalar tercih edilmiştir.

Hükümet 1996 yılı başında enflasyonu %2 seviyelerine çekmeyi hedefleyerek 1995 yılında yeni para birimi olan Lari'ye geçmiştir. Ancak yeni para birimi Lari mali istikrarın oluşmasına yardımcı olamamıştır.

Hükümet uluslar arası kredi temini yoluna gitmiştir. Bu kuruluşlardan en önemlisi IMF'tir. Ancak bilindiği üzere IMF ülkelere sağladığı kredileri serbest bırakmak için belirli ekonomik kriterlerin sağlanmasını koşul olarak ileri sürmektedir. 1995 yılında IMF Gürcistan için hazırladığı program doğrultusunda ülke ekonomisine yol vermeye başlamıştır. Sıkı para ve maliye politikaları izlenmiştir. Devlet kadrosundaki ücretli çalışanların sayısı azaltılmış, temel gıda ürünleri ve enerji gibi önemli alanlarda devlet sübvansiyosu IMF'in istekleri doğrultusunda kaldırılmıştır.

Görüldüğü üzere Gürcistan'ın ekonomi politikası artık sadece hükümet tarafından değil IMF tarafından belirlenmektedir. Gürcistan'ın bu şekilde yüksek oranda borca sahip olması ve ekonomisinin bölgesel gelişmelere karşı hassas olması –ki bölgesel anlamda ekonomik durağanlık devam etmektedir- faiz oranları üzerinde olumsuz etkiler doğurabilir. Bu durum enflasyon üzerinde sarmal bir etki yaratarak enflasyonist baskıyı arttırabilecektir.

Gürcistan'ın yüksek bütçe açıkları süreklilik arz etmeye başlamıştır. Bu durum makro ekonomik istikrarı tehlikeye atmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak hükümet sıkı bir maliye politikası uygulayarak vergi gelirlerini arttırmayı bütçe giderlerini ise azaltarak daha iyi bir bütçe performansı sağlamayı hedefleyerek, buna uygun kararlar almaktadır.

Bunun için yeni bir vergi düzenlemesi ve vergi yönetimi reformu yapılması gündemdedir. Vergi memurlarının eğitimine önem verilmektedir. Çok yönlü vergi reformları yapılsa dahi nüfuz sahibi insanların bu uygulamaları kendi çıkarları doğrultusunda etkilemesi engellenmelidir. Bu şekilde baskıların sürmesi reformları başarısız kılacaktır. İdari yozlaşma, yasa ve tüzüklerin keyfi uygulanması ekonomi politikalarının başarısız olmasına neden olacaktır.

Hükümet bir yandan bütçe açığını azaltmaya çalışırken diğer taraftan da borç ödemelerini daha ileri tarihe atacak anlaşmalar yapmaya çalışmaktadır.

2.5. Gürcistan Ekonomisinin Başlıca Sektörleri

Gürcistan ekonomisi SSCB döneminde yapılan yatırımlardan ötürü güçlü bir ekonomi potansiyeline sahiptir. Savaş sanayi gibi marjinal sektörler de dahi faaliyet göstermiş bir ekonomidir. Ancak değişen sistemle birlikte sektörlerin önem dereceleri de değişmiştir. Öncelikle bağımsızlık sonrası sektörlerin Gürcistan ekonomisindeki paylarını görelim. Daha sonra ayrı ayrı sektörleri ve eksikliklerini inceleyelim.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Gürcistan ekonomisinde en büyük paya sahip olan sektör tarım sektörüdür. Yıllar itibariyle bakıldığında bu pay giderek azalsa bile 2002 yılında da bu gelişme aynı şekilde gerçekleşmiştir. GSYİH'da en yüksek paya sahip olan ikinci sektör ise hizmet sektörüdür. Tabloda bu sektörü temsil edenler ulaşım ve iletişim hizmetleridir. Ticaret ve endüstri ise üçüncü sırayı paylaşmaktadırlar.

Tablo 2.16. Sektörlerin GSYİH'ya Katkı Oranları ve Yıllık Büyüme Oranları

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
GSYİH'daki						
Paylar						
Endüstri	13,3	12,3	13,0	14,0	12,5	12,6
Tarım	29,0	26,7	24,7	20,0	19,2	19,5
İnşaat	3,5	4,6	3,7	3,8	3,9	3,7
Hizmet(ulaşım, iletişim)	7,6	10,9	11,9	14,4	14,3	14,7
Ticaret	10,9	10,4	11,5	12,7	12,8	12,8
Sektörel Büyüme						
Endüstri	2,5	-2,6	3,4	3,2	-4,2	3,1
Tarım	3,9	-6,6	6,9	-12,6	5,6	1,5
İnşaat	51,3	35,2	-21,5	4,0	8,1	15,8
Hizmet(ulaşım, iletişim)	16,3	28,1	2,1	9,4	14,9	9,0
Ticaret	2,2	1,6	3,8	11,7	3,5	3,4
GSYİHDeğişim%'si	10,6	2,9	3,0	1,9	4,5	4,1

2.5.1. Tarım Sektörü

Gürcistan küçük bir ülkedir ve topraklarının büyük bir kısmı dağlık olduğu için tarıma elverişli toprakları %40'luk bir paya sahiptir. Bu alanın da ancak %20 si tarım yapılmak için kullanılmaktadır. Bu olumsuz koşullara rağmen SSCB döneminde 1000'in üzerinde devlet çiftliği kurularak tarım sektörü geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemdeki gelişmeler Gürcistan tarımında

olumlu gelişmeler sağlamıştır. Ancak SSCB dağıldıktan sonra bu sistem işlemez hale gelmiştir. Tarımda özel girişimin artırılması için yeni reformlara gerek duyulmuştur. Reform süreciyle birlikte ekilebilir arazilerin %25'lik kısmı devlet elinde kalmak şartıyla geri kalan %75'lik kısım uzun vadeli kiralama yöntemi ile özel teşebbüse devredilmiştir. Toprak reformu dışında mülkiyeti devlete ait olan 500'e yakın tarım ve gıda işletmesi özelleştirilmiştir.¹⁹

Gürcistan'ın ülke ekonomisi açısından önemli tarımsal ürünlerinin yıllar itibariyle üretim miktarlarını görelim.

Tablo 2.17. Yıllar İtibariyle Tarımsal Üretim Tablosu (bin ton)

Tarımsal Üretim	1998	1999	2000	2001	2002
Tahıl	589	773	407	700	569
Buğday	145	226	89	306	249
Mısır	420	490	296	289	235
Soya Fasulyesi	9	9	3	10	8
Ayçiçeği	23	41	3	3	16
Patates	350	433	302	415	400
Sebzeler	380	417	354	400	-
Meyveler	279	296	250	200	-
Üzüm	238	220	210	180	150
Çay	47	60	24	30	25
Turunçgiller	85	56	40	32	30

Tablodan da görüldüğü üzere Gürcistan'da üretilen çok çeşitli tarım ürünleri bulunmaktadır. Tarımsal topraklarının az olduğu düşünüldüğünde oldukça verimli bir toprağa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁹ Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Gürcistan Ülke Raporu, İstanbul, 1997, s.26

Tarım sektörü doğal koşullara çok bağlı bir sektördür, bundan dolayı sektörün yıllık verimi hava koşullarına bağlı olarak değişmektedir. Bu yüzden rakamlar tarımsal işletmelerin başarısı yada başarısızlığı şeklinde değerlendirilmemelidir. Örneğin 2002 yılı hasat döneminin yağışlı geçmesi özellikle hasat dönemini kurak isteyen taneli bitkiler (hububat) için olumsuz geçmiştir ve elde edilen ürün düşük olmuştur. Tarım GSYİH'ya en yüksek katkıyı yapan sektördür. 2001 yılında GSYİH'ya katkısı %19,2 olmuştur. Tarım sektörünün performansı ekonominin tümü için önemli bir etkiye sahiptir. Tarım sektörünün çıktısının düşük olması gıdasal ürünlerin fiyatlarını arttırmakta bu etki, ekonominin tümü üzerinde enflasyonist baskı oluşturmaktadır. Bu mekanizma ile tarım sektöründeki gelişmeler ekonominin tümüne yansımaktadır. Üretimdeki bu düşüş ülkenin dış ticaret bilançosuna da yansımaktadır. Gürcistan'ın ihraç ettiği mallar arasında tarım ürünleri de önemli bir yer tutmaktadır. Düşük üretim dolayısıyla artan tarımsal ürün fiyatları, ülkenin dış pazarlarda malını satmasını güçleştirmekte böylece ihracat gelirleri de düşmektedir. İhracattaki bu düşüşün yanında yerli üretimin iç talebi karşılayamaması dolayısıyla ithalatı da artmakta ve bu durum dış ticaret bilançosuna ikinci olumsuz etkiyi yapmaktadır.

Tarım ürünleri Gürcistan'ın hem ihracatına hem de ithalatına konu olmaktadır. Gürcistan'ın en çok ürettiği tarım ürünü tahıl olmasına rağmen temel gıda maddesi olduğu için iç talebini karşılayamamaktadır. Ukrayna ve Kazakistan'dan tahıl ürünleri ithal etmektedir. Ancak tarımsal ürün ihracatı, ülke ihracatının yarısını karşılamaktadır. Tarım kökenli ihraç ürünleri arasında en önemlileri; meyve ve konsantre meyve suları, çay, sebze, meyve konserveleri ve şarap bulunmaktadır. SSCB döneminden kalma şarap üretimi dolayısıyla üzüm üretimi de tarım sektöründe önemli bir yer tutmaktadır. 2002 yılında üzüm üretimi %16'lık bir düşüş kaydetmiştir. Bu düşüş şarap üretimini olumsuz etkileyerek gelecek yıllarda şarap ihracatını olumsuz etkileyebilecektir. SSCB döneminde birliğin çay ve limon ihtiyacının %95'i Gürcistan'dan sağlanmaktaydı. Bugün de narenciye ve çay üretimi devam etmektedir.

Tarım sektörü kapsamında hayvancılığa da değinecek olursak. Gürcistan'da hayvancılık kırsal kesimde önemli bir geçim kaynağıdır. Ülkede büyükbaş hayvan, koyun, keçi, domuz ve tavuk yetiştirilmektedir. Hayvancılıkla ilgili son yıllara ait veriler bulunmamakla birlikte, 1995 yılından sonra, önceki yıllara kıyasla ülkedeki hayvancılık sektöründe ürün ve hayvan sayısında ciddi azalma görülmüştü. Gürcistan Sosyo Ekonomik Enformasyon Dairesi'nin verilerine göre 1995'te 31.600 olan domuz sayısı, 1996'da 15.800'e düşmüş, koyun ve keçi sayısı 197.800'den, 149,300'e düşmüş, tavuk sayısı ise 632.200'den 64.400'e düşmüştür.

Sektörün önemli miktarda yeni yatırıma ihtiyacı vardır. mevcut koşulların iyileştirilmesi ve yeni yatırımların yapılması ihracatta önemli bir yer tutan bu sektörü daha da güçlendirecektir. Ancak yetersiz kredi olanakları ve imkansızlıklar, gerekli modern tarımsal makinelerin kullanımını ve yüksek kaliteli gübre kullanımını engellemektedir. BDT içinde toprak reformunu en başarılı uygulayan ülke Gürcistan olmasına rağmen kolektif çiftliklerin dağıtılması bazı sorunlara neden olmuştur. Sermaye yetersizliği dolayısıyla topraklar çok küçük parçalara bölünmüştür. Küçük çiftlikler büyük çiftliklere göre ölçek ekonomisi oluşturamadıklarından daha avantajlı hale gelmişlerdir. Bu nedenle küçük çiftliklerden alınan ürünler ekonomik olmamaktadır. Çünkü mevcut altyapı (sulama sistemi) vb. yapılar büyük çiftlikler için hazırlanmıştır ve bu sisteme uygun değildir. Bu soruna çözüm bulabilmek için bazı çiftçiler ortaklık kurarak orta ölçekli çiftlikler oluşturmaktadırlar. Böylece kısmen de olsa bir ölçek ekonomisi yaratarak küçük çiftlik olmanın dezavantajlarını bertaraf etmeye çalışmaktadırlar. Bu sektördeki yetersiz yatırımlar nedeniyle varolan işgücü fazlası, sektörün prodüktivitesinin düşmesini sağlamaktadır.

2.5.2. Sanayi Sektörü

Sanayi sektörü bir ülkenin gelişimi ve kalkınması için çok önemli bir sektördür. Bir ülkenin sanayi dallarının gelişmesinde; ülkenin doğal kaynakları, sermaye birikimi, eğitilmiş işgücü, teknolojisi vb. birçok etken rol oynamaktadır. Ancak en önemli etken, yüksek derecede sermaye ve teknoloji gerektirmesidir.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Gürcistan, birlik döneminde diğer Cumhuriyetlere göre şanslı bir ülke olmuştur. Bunun nedeni hem önemli ticari yolların üstünde olması hem ağır sanayi yatırımlarında bulunmuş olması hem de mevcut olan yer altı kaynaklarının sanayisinin gelişmesi için önemli bir kaynak oluşturmasıdır. Gürcistan'ın önemli petrol, kömür ve manganez kaynakları bulunmaktadır.

Gürcistan Azerbaycan'ın petrolünü işlemekte ve en yüksek kaliteli manganezi üretmektedir. Birlik döneminden kalma Tiflis'teki savaş uçağı fabrikası günümüzde sivil uçak imalatı yapmaktadır. Uçak sanayi, otomobil sanayi, gıda işleme sanayi, kimyasal sanayi, ferroalyanj üretim sanayi, kimyasal gübre sanayi, petrol boruları sanayi, demir-çelik sanayi, metal işleme sanayi, takım tezgahları sanayi, maden kömürü sanayi, içki ve sigara üretim sanayi, yağ işleme sanayi ve tekstil sanayi gibi çok çeşitli dallarda sanayisini geliştirme çabaları devam etmektedir. Bu sanayi dallarının birçoğu birlik döneminde temeli atılan devlet girişimleridir.²⁰

Bağımsızlık sonrasında bu sanayi tesislerinin özelleştirilmesi gerekliydi. Bu işlemler Gürcistan hükümeti tarafından hızlandırılmış ve birçok işletme özelleştirilmiştir. Gürcistan hükümetinin ülke genelinde özelleştirileceğini belirlediği 10.656 işletmeden 1998 sonu itibarıyla 10.515 adetinin özelleştirilmesi tamamlanmıştır.

Tarıma dayalı sanayi tesisleri çay, yağ, tütün işleme üzerine kurulmuştur. Bunun yanında tekstil ve alkollü içki üretimini de bu sınıfa sokabiliriz.

²⁰ Çakmak, Haydar, 1989'dan Günümüze Gürcistan, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1998 / 2, Trabzon, 1998, s. 49

Özelleştirme işlemleri yapılmasına rağmen birlik döneminde cumhuriyetlerin sanayileri gerek hammadde, gerek yan sanayi, gerekse pazar açısından birbirine bağlı bir sistemde oluşturulmuştu. Dolayısıyla özelleştirme işlemlerinden sonra sanayi politikası uluslar arası ekonomiye entegrasyonu hızlandırıcı ve diğer cumhuriyetlerle ekonomik bağlantıların yeniden kurulmasını sağlamalıdır.

Sanayi sektörünün son yıllardaki gelişimine bakacak olursak 2002 yılında endüstriyel üretimin reel GSYİH'ya %3,1 katkıda bulunduğu görülmüştür. Ancak bu gelişmeye rağmen endüstriyel büyüme yeterince geniş tabanlı değildir. En hızlı gelişen sanayi sektörleri; Metalurji, madencilik ve gübre sanayidir. Bunlar Gürcistan'ın ihracatında önemli kalemleri oluşturan sanayilerdir.²¹

2.5.3. Enerji Sektörü

Gürcistan'ın elektrik üretimi ve dağıtımını düşen bir seyir izlemektedir. Gürcistan'ın işletilmekte olan iki doğal gaz yatağı bulunmaktadır. Gaz sektöründe faaliyet gösteren üç kuruluş mevcuttur. Bunlar; bir kamu kuruluşu olan Saktransgazmetsvi, Gürcistan Uluslararası Gaz Korparasyonu ve Saktkhevadgazi A.Ş.'dir. Ülke mevcut sisteminden ve boru hatlarından tam kapasite ile yararlanamamaktadır. Bunun için 2010 yılına kadar tamamlanması beklenen rehabilitasyon çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmaların tamamlanabilmesi için de yüksek miktarda krediye ihtiyaç vardır.²²

Her yıl %5 oranında elektrik üretimi azalmaktadır. Ülkede hidroelektrik santralleri varolmasına karşın bu santrallerden elde edilen elektrik enerjisi ancak iç talebin %50'sini karşılayabilmektedir. Elektrik, gaz ve enerji üretimindeki bu düşüş endüstriyel sektörün en önemli sorunlarından biridir. Bu her türlü sanayinin gelişmesini olumsuz yönde etkileyecek bir gelişmedir. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için Rusya, Azerbaycan ve Türkmenistan'dan önemli boyutta elektrik enerjisi ithal edilmektedir. Kış aylarında artan enerji

²¹ The Economist Intelligence Unit, **Georgia Country Report**, 2003, s. 24

²² Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, **Gürcistan Ülke Raporu**, Ankara,1998, s. 29

sıkıntısı Rusya'dan ithal edilen doğal gaz ile karşılanmaktadır. Bunun yanında kış aylarındaki artan bu talebi karşılamak için Türkiye'den elektrik enerjisi alıp, yaz aylarında geri vermektedir. Petrol ve doğal gaz ihtiyacı için de yüksek derecede dış ülkelere bağımlı durumdadır. Bu koşullar altında sanayi sektörünün maliyetleri yükselmekte ve dış ticaret bilançosunu olumsuz etkilemektedir.

2.5.4. Hizmet Sektörü

Hizmet sektörü gelişmenin ilerleyen aşamalarında daha da önemli bir konuma sahip olmaktadır. Ekonomik gelişme için ulaşım ve iletişim gibi hizmetler çok önemlidir. Bu sektörün gelişmesi hizmetlerin kaliteli ve daha ucuz olması anlamına gelmektedir, ki bu durum diğer sektörler için maliyetler açısından önemli katkılar yapacaktır.

Gürcistan özellikle ulaşım ile ilgili hizmetlerde coğrafi yapısının da avantajlı olmasından dolayı önemli avantajlara sahiptir. Kuzey-güney, doğu-batı istikametindeki ticari yolların kesişim noktasında konuşlanmaktadır. Türkiye'den diğer Türk Cumhuriyetlerine ulaşmanın en kısa yolu Gürcistan üzerinden geçmektedir. Bu, genel anlamda Avrupa ve Asya, özelden ise Türkiye, İran ve Rusya arasındaki bağı sağlayarak ticari açıdan Gürcistan'ın önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu özelliği dolayısıyla Gürcistan'a ulaşım ile ilgili yatırımlar yapılmıştır. Örneğin; sadece başkent Tiflis'te diğer ülkelere gidilebilecek 10 tane otoban bulunmaktadır.

Bir ülkenin ulaşım ağının güçlendirilmesi sadece karayolları ile yapılamaz. Günümüzde, özellikle ticari amaçlı taşımacılıkta hız çok önemlidir. Bu yüzden Gürcistan'da hava yolu ve raylı sistem taşımacılığının da geliştirilmesi gerekmektedir. Aslında ülkede birlik döneminden kalma birçok hava alanı bulunmakla birlikte, var olan yakıt kıtlığı ve bunun getirdiği yüksek taşıma fiyatları havayollarının yeteri kadar kullanılamamasına neden olmaktadır. Demir yolları konusunda da yetersiz sayılabilecek ama bağladığı merkezler dolayısıyla önemli sayılan hatlar bulunmaktadır. Örneğin; Rusya'dan Gürcistan'a, Tiflis'ten Karadeniz'deki Batum limanına, Yerevan'dan Bakü'ye

demir yolları bulunmaktadır. Gürcistan Karadeniz'e kıyısı bulunduğu için deniz taşımacılığında da gelir elde etmektedir. Ticari anlamda önem taşıyan limanları Poti, Batum ve Sohum'dur. Deniz yoluyla yapılan taşımacılık hız açısından daha yavaş ve buna bağlı olarak daha ucuz olduğundan bu yolla taşınan mallar genellikle; gübre, inşaat malzemeleri, petrol ürünleri, demir- çelik, kömür, çimentodur.

Sektörlerin GSYİH'ya katkılarının gördüğümüz tabloya baktığımızda ulaşım sektörünün GSYİH'ya katkısının 1997'den 2002'ye kadar sürekli arttığı görülmektedir.

Hizmet sektörü içinde diğer önemli bir hizmet dalı iletişimdir. İletişim sektörünün gelişmesi de ekonomik gelişme için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu yüzden önemli altyapı yatırımları yapılması gerekmektedir. Birlik döneminde yapılan yatırımlar birliğe bağlı cumhuriyetlerin tüm iletişim ağının Rusya merkezli olmasını amaçlayan yatırımlardır. Örneğin; Gürcistan'ın uluslar arası görüşme yapabilmesi için Moskova üzerinden görüşme yapması gerekiyordu. Rusya birlik üyesi cumhuriyetlerin kendi aralarındaki görüşmeleri için bir transit hat sağlamış ancak uluslar arası görüşmelerde ülkeleri kendine bağımlı tutmuştur. Dolayısıyla ülkeler bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, iletişim sektöründe önemli yatırımların yapılması gerekmektedir ancak bunlar için ciddi anlamda sermaye gerekmektedir. Gürcistan'ın kabul ettiği serbest piyasa ekonomisinin sağlıklı bir şekilde işlemesi için iletişim hizmetlerinin çok güçlü olması gerekmektedir. Çünkü serbest piyasada bilgi akışı ve simetrik enformasyon çok önemlidir. Bunun yanı sıra farklı piyasaların oluşabilmesi için de gereklidir. İletişim ne kadar güçlü olursa ülkede finansal piyasalar o kadar rahat oluşumunu tamamlayıp faaliyet gösterebilecektir. Biz ileri derecedeki bu hizmetlerden bahsederken Gürcistan'ın birçok bölgesinde telefon hizmetleri bile yeterli değildir. Bu konuyla ilgili olarak bazı Amerikan firmalarıyla projeler yapılmıştır. Ülkedeki iletişim ağlarının gelişmesi hem ekonomik gelişmeyi ve özel sektör için gerekli altyapıyı sağlarken diğer taraftan hükümetin elde ettiği gelirleri de arttıracaktır.

Son beş yıl içinde en fazla gelişim gösteren hizmet sektörleri inşaat, ulaşım, telekomünikasyon ve yiyecek sektörüne hizmet veren firmalardır. Son yıllarda hizmet sektöründe gözlenen büyüme rakamlarını tablodan görelim.

Tablo 2.18. Hizmet Sektörü Büyüme Verileri Tablosu

Kategoriler	Yıllık% değişim 2001	Ocak-Eylül 2002	GSYİH'daki %’si 2001	Ocak-Eylül 2002
Ticaret	3,5	3,4	12,8	12,8
Otel ve Restoranlar	34,4	5,3	3,1	3,0
Ulaşım	3,1	9,9	11,0	11,2
Telekomünikasyon	114,9	4,8	3,3	3,5
Finansal Aracılık	36,0	22,3	1,8	1,7
Ülke Yönetimi ve Savunma	-1,7	-0,5	3,5	3,9
Eğitim	3,0	-0,3	3,8	4,5
Diğer	6,6	4,9	54,2	54,7

Kaynak: The Economist Intelligence Unit; Georgia Country Report, 2003

Tablodaki yıllık değişme rakamlarından görüleceği üzere, son yıllarda hizmet sektöründe güçlü bir büyüme görülmektedir. Bu gelişme, ulaşım ve telekomünikasyondaki hızlı gelişmeye bağlanabilir. 2001 yılında telekomünikasyon sektöründe çok önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Deniz ve tren yollarındaki taşımacılığın gelişmesi sonucu ulaşım sektöründe yıllık %9,9 artış kaydedilmiştir. Bu artış yolcu taşınmasından çok kargo ile mal taşıma işleminden kaynaklanmaktadır, dolayısıyla ticaretteki artışında kaynağı olmaktadır. Sadece trenle kargo taşımacılığında yıllık %12,5 artış kaydedilirken Batumi ve Poti limanlarında, kargo ile taşınan mal miktarında %13,5 artış

kaydedilmiştir. Bu bilgiler ülkedeki ticaretin artması için altyapının giderek tamamlandığını da göstermektedir.

2.6. Gürcistan'ın Dış Ticareti

2.6.1. Dış Ekonomik İlişkilerde Genel Durum

Gürcistan konumu dolayısıyla çevre ülkelerle yüksek derecede bağımlılığı olan bir ülkedir. Sadece diğer cumhuriyetlerle bile birlik döneminden kalma güçlü ekonomik bağları bulunmaktadır. Dolayısıyla birliğin çökmesi Gürcistan ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bu yüzden bağımsızlık sonrası Gürcistan bu cumhuriyetlerle olan ekonomik bağlarını ithalat ve ihracat bağlantıları kurarak yeniden sağlama yoluna gitmiştir.

Özellikle enerji konusunda diğer ülkelere bağımlı durumdadır. Petrol işleyebilmesi için Azerbaycan'dan petrol ihraç etmek zorundadır. Gerek ham madde gerekse tamamlayıcı sektörler açısından diğer ülkelerle işbirliği yoluna gitmektedir. BDT ülkeleri ile dış ticareti oldukça gelişmiştir. Son zamanlarda bu bağ BDT dışındakilerle yaptığı ticaretin artması ile azalmıştır. Ancak Gürcistan'ın dış ekonomik ilişkileri sadece ekonomik temelli değil aynı zamanda Rusya'nın baskıları sonucu da yönlendirilmektedir. Rusya Gürcistan üzerinde siyasi baskı kurmak için enerji kozunu kullanmaktadır. Bölgede istikrarlı bir düzen sağlanamadığı için ülkenin dış ticareti de olumsuz etkilenmektedir.²³

Gürcistan hükümeti dış ticareti canlandırmak için vergi kodlarında düzenlemeler yaparak bazı malları gümrük vergisi dışına çıkarmıştır. Böylece bu malların ülkeye giriş ve çıkışını kolaylaştırarak ticaretinin yapılmasını teşvik etmektedir. Örneğin; buğday, çocuk gıdası, diyabet gıda maddeleri, Sağlık Bakanlığı'nca belirlenen 16 farmakoloji ürün, uluslar arası hava taşımacılığında kullanılan uçak yakıtları ve teknik araçlardan gümrük vergisi alınmamaktadır. Bunun yanı sıra ülke topraklarından transit geçen mallardan herhangi bir vergi

²³ Yanar, S., a.g.e., s.141

talebinde bulunulmamaktadır. Diğer mallara uygulanan gümrük vergisi %5 ve %12 olarak değişmektedir.²⁴

Gürcistan dış ticaretinin bir diğer özelliği de takas usulü ile ticaret yapılmasıdır. Bu durumda ülkenin uygulayacağı gümrük vergisi oranı, takas yoluyla yapılan işlemin anlaşma üzerinde belirtilen tutarının %20'si olarak belirlenmiştir.

Gürcistan devlet başkanı Eduard Şevardnadze birçok ülke ile dış ticaret anlaşmaları yapmıştır. Gürcistan'ın yaklaşık 95 ülke ile dış ticaret ilişkileri bulunmaktadır. Bu ülkelerden en önemlilerinden biri de Türkiye'dir. Son seçimlerin olaylı geçmesi sonucu devlet başkanlığından indirilen Şevardnadze dış ilişkilerde serbest bir tutum izlemekteydi, yeni iktidarın nasıl davranacağı henüz belli olmamakla birlikte bu durum Gürcistan'ın dış ticaretini şu aşamada olumsuz etkileyecektir. Çünkü iktidar değişimi seçimle değil sivil darbe ile gerçekleşmiştir. Bu şekildeki güç kullanımı yabancı yatırımcıların ülkeye olan güvenini ve istikrar beklentilerini olumsuz yönde etkileyecektir.

2.6.2. İthalat

Gürcistan'ın ithal ettiği mallar ve ithalatının yapısını inceleyelim.

İthal ettiği mallar: Elektrik enerjisi, petrol, doğal gaz, mineral ürünler, sebzeler, işlenmiş gıda ve içecek, sigara, buğday, şeker, makine ve mekanik aksamlar, kimyasal ürünler, canlı hayvan ve hayvansal mamullerdir.

İthal ettiği malların toplam ithalatı içindeki oransal durumlarına bakarak ülkenin ithalatını değerlendirelim.

²⁴ Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Gürcistan Ülke Raporu, Ankara,1998, s. 112

Tablo 2.19. İthalatın Kompozisyonu

(milyon \$)	1998	1999	2000	2001	2002
					ocak-kasım
Petrol ve Gaz	188,8	120,1	120,5	134,8	100,9
Toplamdaki %'si	21,4	20,0	18,5	19,7	19,3
Elektrik	25,7	14,6	15,1	15,6	11,5
Toplamdaki %'si	2,9	2,4	2,3	2,3	2,2
Buğday ve Un	26,5	14,8	20,3	11,2	12,0
Toplamdaki %'si	3,0	2,5	3,1	1,6	2,3
İlaçlar	36,9	41,7	34,1	38,3	33,9
Toplamdaki %'si	4,2	6,9	5,2	5,6	6,5
Sigara	120,0	35,2	29,4	28,8	13,4
Toplamdaki %'si	13,6	5,8	4,5	4,2	2,6
Otomobil	65,2	37,7	15,2	16,5	15,7
Toplamdaki %'si	7,4	6,3	2,3	2,4	3,0
Diğer	884,3	601,9	650,7	684,1	523,8

Son yıllardaki ithalatta önem arz eden mallara baktığımızda enerji ürünleri temel ithalat maddesi olmuştur. Petrol, gaz ve türevi ürünlerin ithalatı toplam ithalatta %20'lik bir pay almıştır. Bu durum Gürcistan'ın en büyük ithalat partnerinin Rusya olmasını sağlamıştır. SSCB döneminde Gürcistan'da hidroelektrik santrallerine yatırım yapıyordu ve bu santraller ülkeyi elektrik enerjisi ihraç edebilecek hale getirmekteydi. Ancak şu an Gürcistan hala elektrik ithal etmektedir ve elektrik ithalatının ülkeye maliyeti oldukça fazladır. Bu hidro elektrik santralleri uzun bir süre kendi hallerine bırakıldığı ve işletilemediği için bazı bölümlerinin tekrar faaliyete geçebilmesi için önemli miktarda yenileme

yatırımına ihtiyaca vardır. Gürcistan şu anda bu santrallerden %10 ile % 20 kapasite ile yararlanabilmektedir. Hidroelektrik santrallerinin üretiminin ülkenin ihtiyacının %50 sini karşıladığını düşünürsek bu santraller tam kapasite ile faaliyete geçtiklerinde Gürcistan elektrik ihraç etme konumuna gelebilecektir.²⁵

Önemli ithalat kalemlerinden biri de gıda maddeleridir. Görüldüğü üzere 2002 yılında buğday ve tahıl gibi tarımsal ürünlerin ithalatı artmıştır. Bu artışı tarımın doğa koşullarına bağlı bir sektör olması dolayısıyla 2002 hasat döneminde kötü hava koşullarında düşük ürün alınması gösterilebilir. Ancak sadece mevsimsel etkenler gıda ürünlerinin ithalatında rol oynamamaktadır. Gürcistan bazı tarımsal ürünlerde iç talebi karşılayamadığı için hükümet bazı tarım ürünlerinin ihracatını yasaklamıştır.

Gürcistan'ın çok çeşitli ithalat kalemlerinin yanında birçok ülkeyle de ticaret ilişkisi bulunmaktadır.

Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye ülkelerden: Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Türkmenistan, Moldova, Ermenistan, Ukrayna, Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ile ithalat yapmaktadır.

BDT dışındaki ithalat partnerleri; Avusturya, Birleşik Arap Emirlikleri, Amerika, Almanya, Bulgaristan, Belçika, İngiltere, Danimarka, Virjinya Adaları, Türkiye, İran, İsrail, İtalya, İsviçre, Lübnan, Yunanistan, Fransa.²⁶

Görüldüğü üzere birçok ülke ile ticaret ilişkisi kurmuştur. Ancak bunların bazıları ile Gürcistan önemli boyutlarda ticaret yapmaktadır. İthalat açısından son yıllarda önemli boyutlara ulaşan ülkeleri tablodan inceleyelim.

²⁵ The Economist Intelligence Unit, **Georgia Country Report**, 2003, s.

²⁶ Gürcistan Devlet İstatistik Komitesi

Tablo 2.20. Başlıca İthalat Partnerleri ve Toplam İthalat İçindeki Payları

	1998	1999	2000	2001	2002
	Ocak-kasım				
Türkiye	11,1	12,2	16,0	15,3	12,6
Rusya	14,8	19,2	14,1	13,3	17,0
Azerbaycan	8,3	6,9	8,5	10,7	10,2
Ukrayna	3,5	4,5	5,4	7,2	7,4
Almanya	9,3	7,3	7,7	10,1	8,1
İngiltere	7,7	3,5	3,5	3,7	3,2
Amerika	8,6	11,9	5,5	4,1	4,9
İtalya	3,3	2,9	2,7	3,8	4,5

Görüldüğü üzere 2000 yılından sonra Türkiye Gürcistan'a mal satan ülkeler arasında en çok payı alan ülke olmuştur. Geleneksel olarak Rusya Federasyonu Gürcistan'ın en önemli ithalat partneri iken Türkiye ile yapılan işbirliği çerçevesinde Türkiye'den alınan mallar artmıştır. Bunun yanında Türkiye Gürcistan'a yaptığı yatırımları da arttırarak Gürcistan ekonomisi için giderek daha önemli bir partner olmaya başlamıştır. Bakü, Ceyhan, Tiflis petrol boru hattı dolayısıyla ülkeye inşaat malzemesi girişi de artmıştır.

2.6.3. İhracat

Gürcistan coğrafi konumu itibariyle ihracat konusunda şanslı bir ülke konumundadır. İhracat yapabileceği birden çok pazar mevcuttur ve ulaşım ağlarının birleştiği bir noktada bulunduğu için ürettiği malların pazarlara

iletilmesinde diğer cumhuriyetlere göre daha az sorun yaşamaktadır. Bununla birlikte SSCB döneminden diğer cumhuriyetlerle kurulmuş olan ekonomik bağlarını bağımsızlık sonrasında da kurmuştur. Merkezi planlama otoritesinin Gürcistan'da üretilmesini sağlayıp diğer cumhuriyetlerde kullanımını öngördüğü malları bağımsızlık sonrasında da bu ülkelere ihraç etmeye devam etmiştir.

Eski SSCB ülkelerine ihracatta fazla zorlanmasa bile diğer ülkelere ihracat konusunda şanssız bir durum söz konusudur. Ancak bu durum geçiş sürecini yaşayan tüm ekonomiler için geçerlidir. SSCB döneminde birlik içine satış yapıldığı için üretim düşük kaliteli ve ucuzdur. Üretilen ürünlerin pazarlanması gibi bir durum söz konusu değildir. Üretilen her türlü ürünün nereye gönderileceği önceden bellidir. Dolayısıyla bu ortamda kalite ve düşük maliyetli üretim hedeflenmemiş ve serbest piyasa sistemine geçildiğinde Gürcistan'ın ürettiği mallar uluslararası pazarlarda hem kalitesiz hem de pahalı kalarak diğer ürünlerle rekabet edememiştir. Bu durumu, birlik sonrası dönemde ülkenin ihracatının aniden düşmesine neden olmuştur. GSYİH'sının %40'ını ihracattan sağlarken SSCB'nin dağılmasından sonra 1991'de ihracatı GSYİH'sının %26'sına düşmüştür.

İhraç ettiği mallar: Mineral ürünler, sebzeler, narenciyeler, adi metaller ve adi metalden eşyalar, makine ve mekanik aksamlar, hurda alüminyum, bakır cevheri, demir, araçlar ve uçaklar, tekstil, işlenmiş gıda, şarap, çay, mineral sular, tütün, kimyasal ürünler, gübre, kağıt, odun ve mangal kömürü.

Gürcistan'ın ihracatı içinde en önemli payı alan ürünleri inceleyelim.

Tablo 2.21. İhracatın Kompozisyonu

(milyon \$)	1998	1999	2000	2001	2002
					ocak-ekim
Hurda Metal	1,0	23,5	37,8	32,9	-
Toplamdaki %'si	0,5	9,9	11,5	10,3	-
Hurda Alüminyum	0,1	1,5	12,7	18,1	7,4
Toplamdaki %'si	0,1	0,6	3,8	5,7	3,1
Demir	22,3	20,1	13,6	17,5	36,3
Toplamdaki %'si	11,6	8,4	4,1	5,5	15,1
Şarap	15,4	14,6	29,1	32,2	19,6
Toplamdaki %'si	8,0	6,1	8,8	10,1	8,2
Gübre	10,6	11,4	16,2	4,9	10,5
Toplamdaki %'si	5,5	4,8	4,9	1,5	4,4
Çay	8,9	11,4	6,1	5,9	-
Toplamdaki %'si	4,6	4,8	1,8	1,8	-
Mineral Sular	7,2	2,6	9,5	15,2	13,8
Toplamdaki %'si	3,7	1,1	2,9	4,7	5,7
Bakır Cevheri	15,1	1,0	9,8	14,2	6,2
Toplamdaki %'si	7,9	0,4	3,0	4,4	2,6
Diğer	192,3	238,2	329,9	320,0	240,2

Kaynak: The Economist Intelligence Unit; Georgia Country Report,2003

Gürcistan'ın ihracatının yapısına baktığımızda, toplam ihracatının içinde en yüksek paya hurda metal ve şarap sahiptir. Son yıllarda global ekonomideki büyümenin yavaşlaması, uluslararası pazarlardaki metal fiyatlarını düşürmüştür, buda ülkenin ihracat miktarı azalmasa bile ihracat gelirlerinin azalmasına neden

olmaktadır. Gürcistan'ın ihraç ettiği ürünler genellikle katma değeri düşük ürünlerdir ve bunların fiyatları sık ve büyük dalgalanmalar göstermektedir.

Gürcistan'ın ihracatla ilgili sorunlarından biri de kaçakçılığı engelleyememiş olmasıdır. Özellikle hurda metal kaçakçılığı yapılmaktadır. Hükümet, ihracatının önemli bir kalemi olan hurda metalin ticaretini denetim altına alabilmek için bu ürünlerin ihracatına 2001 yıl sonunda geçici vergi koymuştur. İhracata getirilen vergi 2002'de hurda metal ihracatında keskin bir düşüş olmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerden sonra 2002'nin 6. ayında hurda metal ihracatı üzerine koyulan vergi kaldırılmıştır, böylece 2002'nin yıl sonuna doğru ihracat gelirleri artmıştır. Demir alaşım ve hurda metaller 2002'nin ilk 9 ayında ihracatın en geniş kategorisini oluşturmuşlardır. Bu ürünlerin başlıca ihracat pazarı Türkiye'dir. İhraç ettiği ürünlerin hangi ülke pazarlarında satıldığını görelim.

Tablo 2.22. İhracat Partnerleri ve Toplam İhracat İçindeki Payları

	1998	1999	2000	2001	2002
					Ocak-Ekim
Rusya	28,7	18,7	21,1	23,0	16,4
Türkiye	10,5	15,8	22,7	21,5	15,8
Azerbaycan	9,6	8,1	6,4	3,3	11,6
İngiltere	-	-	-	7,2	10,5
Ermenistan	9,3	6,3	4,1	-	-
İtalya	4,7	4,5	3,8	2,7	2,0
Amerika	5,8	4,2	2,2	3,0	3,6
Almanya	6,9	10,3	10,4	2,5	1,5

Kaynak: TİKA, Gürcistan Ülke Raporu ve The Economist Intelligence Unit; Georgia Country Report'tan derlenmiştir.

Gürcistan'ın da birçok ihracat yaptığı ülke bulunmaktadır. Ancak bu ülkelerden sürekli ve pazar payı büyük olanlar birkaç tanedir. Gürcistan'ın en önemli ihracat pazarı Türkiye ve Rusya Federasyonu'dur. Bunları Azerbaycan takip etmektedir. Aslında Gürcistan'ın BDT ülkeleri ile ihracat ilişkileri de mevcuttur. Ancak bağımsızlığın ilk yıllarında bu ülkelerle ihracatı fazla iken, bu ülkelerin Gürcistan dış ticaretindeki payı giderek azalmıştır.

İhraç ettiği ürünlerin uluslararası piyasalarda fiyatlarının düşmesi Gürcistan'ın ihracat rakamlarının düşmesine neden olmaktadır. Gürcistan'ın ihracat partnerleri arasında Türkiye giderek yükselen bir ihraç pazarı görünümü çizmektedir. Bunun nedeni Gürcistan'ın en büyük ihracat kalemi olan hurda metallerin %90 gibi büyük bir oranını Türkiye'nin satın almasıdır. İhracat

ürünleri içinde en yüksek ikinci yüzdelik dilimine sahip olan şarap ve soda gibi içkilerin en çok Rusya'ya ihraç edilmektedir.

2.6.4. Dış Ticaret Bilançosu ve Ödemeler Dengesi

Daha önceki bölümlerde Gürcistan'ın ithalat ve ihracatının durumunu inceledik. İthalat ve ihracatın gelişimine bağlı olarak dış ticaret dengesinin nasıl oluştuğunu ve gelecekte neler beklendiğine bir bakalım.

Birlik döneminde Gürcistan'ın dış ticareti dengeli sayılabilecek kadar iyi bir performans göstermekteydi. Ancak bu durumun planlı ekonominin gereklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Diğer cumhuriyetlerle daha çok takas ekonomisi söz konusu olduğu için dış ticaret açığı yada fazlası gibi durumlar büyük boyuttaki miktarlarda yaşanmamaktaydı. Ancak birlik sonrası dönemde bu bağların ortadan kalkması ve serbest piyasa ekonomisine geçilmesi sonucu birlik içindeki ülkeler daha kaliteli ve ucuz olan diğer ülkelerin mallarına talep gösterdiler. Bu durum karşısında düşük kaliteli birlik malları eski pazarlarını kaybetmiş olduklarından dış ticaret açıkları hızla arttı. 1997 yılına gelindiğinde Gürcistan'ın ticaret yaptığı 81 ülkeye dış ticaret açığı vardı. Buna karşılık dış ticaret fazlası olan 12 ülke mevcuttu. Görüldüğü üzere ithalat hızla artarken ihracatı gerilemiştir. Dış ticaret açığının kaynaklandığı ülkelerin çoğu BDT üyesi olmayan ülkelerden kaynaklanmaktadır. Çünkü Gürcistan'ın bu ülkelere ihraç edebildiği malların katma değeri düşüktür. Dolayısıyla o ülkelere ihraç ettiği mallarla, bu ülkelere ithal ettiği mallar değer olarak birbirini karşılayamamaktadır.

Dış ticaret bilançosunun sürekli artarak büyüyen açıklar vermesinin bir diğer nedeni de enerji ihtiyacının giderek artmasıdır. Gürcistan'ın birlik sonrasında ekonomik kriz yaşamasının en önemli nedenlerinden biri olan enerji yetersizliği hala ülkenin en önemli sorunlarından biridir. Gelişmekte olan bir ekonominin endüstriyel faaliyetlerini arttırabilmesi için enerji sıkıntısının olmaması gerekmektedir. Ancak Gürcistan endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılamayı bırakın, kış aylarında halkın tüketim amaçlı enerji ihtiyacını bile

karşılayamamaktadır. Bu yüzden kış aylarında Türkiye’den elektrik ithal ederek bu açığını yaz aylarında enerji ihraç ederek kapatmaya çalışmaktadır.

Ülkenin dış ticaret bilançosunun sürekli açık vermesi dış borçlarının da giderek artması anlamına gelmektedir. Gürcistan birçok kaynaktan kredi sağlayarak ekonomisini finanse etmeye çalışmaktadır. Eski birlik üyesi ülkelerle ticari ilişkileri sonucu oluşan borçlar, teknik krediler adıyla adlandırılmaktadır.

Gürcistan’ın mal alımı karşılığı oluşan borçları, ürün kredisi olarak adlandırılmaktadır. Bu kredilerin Gürcistan’a açılan krediler arasında oldukça yüksek bir payı vardır. Bunun nedeni bu kredilerin kapsamına Gürcistan’ın ithalatında önemli payı bulunan doğal gaz gibi ürünlerin girmesidir.

Gürcistan’ın kullandığı diğer bir kredi türü ise, ekonomisinin gelişmesi için gerekli olan altyapı yatırımlarını finanse etmek için kullanılanlardır. Bu kredilere rehabilitasyon kredisi denilmektedir. Bu krediler ekonomik gelişme için çok önemlidir. Son dönemde Bakü-Tiflis- Ceyhan boru hattının inşası için de önemli miktarda kredi kullanılacaktır. Dolayısıyla ülkenin dış ticaret bilançosu açığının giderek artması beklenmektedir.

Tablo 2.23. Dış Ticaret Verileri

Dış Ticaret	1997	1998	1999	2000	2001	2001	2002
(milyon \$)						ock-	ock-
						Ekim	Ekim
İhracat (fob)	239,8	192,3	238,2	329,9	320,0	255,2	240,2
İthalat (cif)	-941,7	-884,3	-601,9	-650,7	-684,1	-512,9	-523,8
Dış	-701,9	-692,0	-363,7	-320,8	-364,1	-257,7	-283,6
Tic.Dengesi							

2002'de dış ticaret açığı artış göstermiştir. Endüstri sektörü büyümesi devam etmesine rağmen dış ticaret açığı artmıştır. Bunu tarımsal ürünlerin ithalatının artmasına bağlayabiliriz. Çünkü 2002'de kötü geçen hasat dönemi nedeniyle bu tür malların ithalatı artmıştır. 2002'nin ilk 11 ayında dış ticaret açığı 283,6 milyon\$'a yükselmiştir. Bu rakam yıllık %10'luk oransal bir artışa tekabül etmektedir. Tarımsal ürünlerin ithalatının artması yanında global ekonomideki büyümenin yavaşlaması ve buna bağlı olarak metal fiyatlarının düşmesi bu ürünün ihracatından elde edilen gelirlerin düşmesine neden olarak dış ticaret açığının artmasına etkisi olmuştur. Bunun yanı sıra 2001'in Kasım ayında hurda metal ihracatındaki kaçakçılığı önlemek için hükümetin sınırlama getirmesi ve bir süre yasaklaması Türkiye'ye yaptığı ihracatın düşmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler dış ticaret açığına negatif etki yapmaktadır. Hükümet bu kararının olumsuz etkilerini fark ederek 2002'nin Temmuz ayında kararını geri almış olsa da yılın ilk yarısındaki ihracat gelirlerinin önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Yılın ilk üç çeyreğinde ithalat gelirleri 240,2 milyon\$ olarak gerçekleşmiş ve bir önceki seneye kıyaslandığında, yıllık %6 oranında bir düşüş oluşmuştur. İhracat gelirlerinde %6'lık bir artışa karşın ithalat giderleri bir önceki yıla kıyasla %2 oranında artmıştır. İthalat giderlerinin artmasında tarımsal ürünlerin ithalatının artması yanında son yıllarda yükselen enerji fiyatlarının da etkisi bulunmaktadır. Gürcistan'ın ithalatında önemli bir yer tutan enerji fiyatlarının artması ithalat giderlerinin artmasına neden olmuştur.²⁷

Enerji Gürcistan ekonomisi için çok önemli bir girdi durumundadır. Fiyatların artmasının yanında Gürcistan ekonomisinin gelişmesine bağlı olarak enerji ihtiyacı geçtiğimiz yıllara kıyasla olarak daha da artmıştır. Bırakın sanayinin enerji ihtiyacını karşılamayı Gürcistan kış aylarında halkın artan enerji taleplerini bile karşılayamayacak durumdadır. Bu yüzden kış aylarında Türkiye'den enerji ithal ederek bu eksikliğini kapatmaya çalışmaktadır.

²⁷ The Economist Intelligence Unit, *Georgia Country Report*, 2003, s.28, 29

Diğer yandan Bakü- Tiflis- Ceyhan petrol boru inşaatının tamamlanması için Gürcistan'ın yüksek miktarda ithalat yapması gerekmektedir, bu gereksinimler dış ticaret açığının artacağı beklentisini doğurmaktadır.

Tablo 2.24. Gürcistan'ın Ödemeler Dengesi

	1998	1999	2000	2001	2001	2002
					İlk 12 ay	İlk 12 ay
Hizmet Dengesi	20,1	-7,1	-9,9	77,1	61,6	67,8
Gelir Dengesi	190,7	146,9	117,5	32,4	21,3	-34,2
Nakit Transfer Den.	208,1	195,7	134,9	228,5	168,1	130,3
Nakit Hesap Den.	-275,7	-198,4	-269,0	-211,4	-154,0	-178,7
Net Direk Yatırım	265,3	82,3	131,1	109,9	80,7	103,9
Net Portföy Yatırımı	0,0	6,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Diğer Net Kapital Hareketleri	83,5	48,0	-41,5	99,9	46,2	30,0
Kapital ve Finansal Hesap Dengesi	342,7	128,4	88,0	204,5	122,0	183,4

2.7. Ermenistan'ın Genel Ekonomik Durumu

Ermenistan; Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve İran arasında kurulmuş küçük bir ülke konumundadır. Siyasi açıdan birçok komşusu ile sorunlar yaşamaktadır. Hatta bu anlaşmazlıklar , özellikle Azerbaycan ile arasındaki anlaşmazlıklar geçtiğimiz senelerde savaş boyutuna taşınmıştı. Bu tarz siyasi gelişmeler yada siyasi amaçlar nedeniyle Ermenistan'ın ekonomisinin pekte ekonomik ussallık çerçevesinde yönetildiğini söyleyemeyiz.

Ülkede serbest piyasa ekonomisinin benimsenmiş olmasına rağmen Ermenistan komşularıyla serbest ticaret yapamamaktadır. Ermenistan'ın çevre ülkelere karşı saldırgan tutumu dolayısıyla uluslararası çevreler bu ülkeyi istikrar vaat eden bir ülke olarak görmemektedirler. Ermenistan ekonomisi, ekonomik kriterlerden çok bazı ülkeler için siyasi ve askeri anlamda önemli bir yer teşkil ettiği için desteklenmektedir. Özellikle Rusya Ermenistan ekonomisine önemli boyutlarda katkıda bulunmaktadır. Rusya, Türkiye'nin Kafkaslardaki büyüyen ekonomik ve politik etkisinden rahatsız olmaktadır. Türkiye Kafkasya ülkeleri için ekonomik açıdan önemli bir partnerdir. Gerek Azerbaycan gerekse Gürcistan için vazgeçilemez bir konumda bulunan Türkiye'nin mevcut durumunu tehdit etmek için Rusya'nın bölgede önemli bir partnere ihtiyacı vardır bu ülkede Ermenistan'dır. Dolayısıyla Ermenistan'la ekonomik ve askeri boyutta ciddi işbirliği kurulmuştur.²⁸

Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan'a ciddi anlamda ekonomik ambargo uygulamaktadır. Bu ambargo nedeniyle Ermenistan İran'la ekonomik ilişkiler kurmaya başlamıştır.

Diğer yandan Ermenistan ekonomisi için önemli bir finans kaynağı olan Amerika, Ermenistan'ın İran'la ekonomik yakınlaşmasından hoşlanmamaktadır. Ermenistan Amerika'nın ekonomik desteğini kaybetmemek için dengeci bir politika izlemeye çalışmaktadır.

²⁸ Yanar, S., a.g.e., s. 210

Görüldüğü üzere Ermenistan'ın ekonomisinden bahsederken daha çok uluslar arası ilişkilerinden bahsetmek durumunda kaldık. Bunun nedeni ülke ekonomisinin dışa çok fazla bağımlı olmasıdır. Ermenistan ekonomisi boyutları itibariyle oldukça küçük bir ekonomidir ve ayakta kalması için ülke siyasetini destekleyen yabancılara ihtiyacı vardır. Bunun yanı sıra yabancı ülkelerde yaşayan ve ekonomik kazanç elde eden Ermeni vatandaşlarının ülke ekonomisine katkıları önemli boyutlardadır. Birçok ülkede ciddi ekonomik güçleri olan Ermeni lobileri bu vatandaşlarca oluşturulmuştur. Ermenistan hükümeti bu yüzden sosyal harcamalarını ve diğer giderlerini karşılayabilmek için ucuz kredilere ve yabancı yardımlara güvenmektedir.

Bu desteğin yanında, Ermenistan geleneksel ihracat ürünleri olan kıymetli taş ve maden ihracatına güvenmektedir ve nispi olarak şanslı olduğu bu sektörlerde uzmanlaşmaya devam etmeyi planlamaktadır. Ermenistan'ın ihracat ürünleri sınırlı olmasına rağmen yabancı yatırımcılar tekstil ve bilişim teknolojileri gibi yeni sanayi dallarında ülkeye yatırım yaparak bu sektörlerdeki ihracatın artmasına neden olmaktadır.

Ermenistan'da özel tüketim oldukça yüksektir. Yerli üretimin %95 gibi yüksek bir oranını özel tüketim kullanırken, %12 gibi bir oranı ise kamu tüketimi kullanmaktadır.²⁹

Yerel ekonomisinde en önemli sektör tarım sektörüdür, bunun hemen ardından GSYİH'dan hemen hemen aynı payı alan endüstri gelmektedir, onun ardından ise inşaat sektörü önemli bir katma değer yaratmaktadır. Görüldüğü üzere Ermenistan'da da diğer Kafkasya ülkelerinde olduğu gibi en önemli gelir kaynağı tarımdır.

Ermenistan ekonomisinin son beş yıldaki verilerine bakalım;

---

²⁹ The Economist Intelligence Unit; *Armenia Country Report*, 2003, s. 5

Tablo 2.25. Ermenistan Ekonomisinin Genel Göstergeleri

Yıllık Göstergeler	1998	1999	2000	2001	2002
GSMH(tük.Fiy.ilebn.Dram)	955,4	987,4	1.033,3	1.177,2	1.339,0
GSMH (bin \$)	1,9	1,8	1,9	2,1	2,3
Reel GSMH Artışı(%)	7,3	3,3	6,0	9,6	12,5
Tüketici Fiyat Enflasyonu	8,7	0,8	-0,7	3,1	1,1
(ortalama veriler%)					
Nüfus	3,8	3,8	3,8	3,0	3,0
İhracat(fob) (milyon \$)	229	247	310	353	525
İthalat(cif) (milyon \$)	902	811	885	874	991
Cari Hs.Dengesi (milyon \$)	-418	-307	-278	-201	-170
Döviz Kuru (Dram:\$)	504,92	535,06	539,53	555,08	573,00
(yıllık ortalama kur)					

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Armenia Country Report,2003

Genel ekonomik göstergelerinden de görüldüğü üzere GSYİH'sı her yıl artan bir seyir izlemektedir. Ülkenin ithalat ve ihracatı da sürekli artmaktadır. İhracatının, ithalatına kıyasla daha hızlı artması ülke için olumlu bir gelişmedir. GSYİH'daki büyüme oldukça geniş tabanlı olmuştur. Bu büyümede inşaat, tarım ve imalat sektörlerindeki büyümenin katkıları vardır. Ayrıca imalat ve inşaat sektörleri yabancı yatırım ve yabancı yatırımlarla da desteklenmektedir. Reel GSYİH'daki %12,5'lük artış önemli bir rakamdır. Henüz 2003 büyüme verileri açıklanmamış olsa dahi bu oranın 2003-2004 döneminde düşmesi beklenmektedir.

2.7.1. Vergi Sistemi

Ermenistan hükümeti vergi konusunda yeni düzenlemeler yapmayı planlamaktadır. Ancak planlanan bu düzenlemelerin orta ve uzun vadede yatırımcıları olumsuz etkileyeceği beklentisi doğmuştur. Vergi tabanı genişletmek ve vergi toplamının daha etkin hale getirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Ancak şu durum da gözden kaçırılmamalıdır ki Ermenistan'da halk mutlu değildir. Ülke GSYİH'sı büyüme kaydetmesine rağmen yerli halk bu olumlu gelişmeden aynı yönde etkilenmemektedir. Hükümetin bu durumu göz önüne alarak çok kazanıp vergi kaçırınları engelleyecek, kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına alacak bir vergi sistemini düzenleyip, yürürlüğe koyması gerekmektedir. Hükümet, bu konuda rüşveti ve yozlaşmayı engellemek zorundadır. Eğer yasaların keyfi ve menfaate yönelik uygulamaları devam eder ve yaygınlaşırsa yabancı sermayenin ülkeye çekilmesinde de sorunlar yaşanacaktır.

2.7.2. Enflasyon

Ermenistan enflasyon konusunda çok büyük bir sorun yaşamamaktadır. Bunun nedeni Ermenistan Merkez Bankasının ekonomi politikasını yönlendirirken fiyat istikrarını sağlamayı hedef olarak benimsemesi olabilir. 2002 yılında enflasyon rakamları daha da düşmüştür.

Ermenistan'ın son yıllardaki tüketici fiyatlarındaki artışı görelim.

Tablo 2.26. Enflasyon Rakamları Tablosu

	1.ay	2.ay	3.ay	4.ay	5.ay	6.ay	7.ay	8.ay	9.ay	10.ay	11.ay	12.ay	Ort.
2000													
Aylık	1,9	0,1	-0,4	-0,8	-0,3	-0,3	-0,2	-1,3	0,3	0,0	0,9	2,4	-
Yıllık	0,1	0,2	0,4	-0,8	-1,6	-1,9	-0,8	-1,2	-1,2	-1,6	-1,0	0,4	-0,7
2001													
Aylık	4,6	-0,9	0,1	-0,1	1,6	-1,3	-2,7	-0,7	-1,2	0,1	1,2	2,4	-
Yıllık	3,1	2,0	2,5	3,2	5,2	4,1	3,3	3,9	2,4	2,5	2,8	2,9	3,1
2002													
Aylık	2,2	-0,7	-0,6	2,5	1,7	-0,5	-5,0	-3,0	-0,6	0,5	2,2	3,6	-
Yıllık	0,5	0,7	0,1	2,7	2,8	3,7	1,2	-1,1	-0,5	-0,1	0,9	2,0	1,1

Tablodan da görüldüğü üzere enflasyon rakamları oldukça düşüktür. Yıl içinde birçok ayda negatif oranlarla karşılaşılmaktadır. 2001’de tüketici fiyatlarında belirgin bir artış görülmüştür. 2002’de ise yıllık ortalama enflasyon %1,1’e düşmüştür. Ancak 2002’nin son ayı enflasyon oranı %3,6 kaydedilmiştir. Bu rakam 2001’in Ocak ayından beri kaydedilen en yüksek enflasyon oranıdır. Enflasyondaki bu düşüşü Ermenistan Merkez Bankası’nın fiyat istikrarını hedefleyen politikalarına bağlamıştık, ancak bu politika sadece bir yıllık bir politika değildir. Dolayısıyla 2002’deki 2 puanlık düşüşün diğer bir nedeni tarımsal ürünlerin toptan fiyatlarındaki büyük düşüşten kaynaklanmaktadır. Normalde mevsimsel olarak tarımsal ürün fiyatlarında her yıl belirli bir düşüş olmasına rağmen 2002 yılındaki fiyat düşüşleri bu olağan düşüşlerden daha fazladır. Yılın son çeyreğindeki fiyat artışları ise yıl başındakine kıyasla tüketici talebinin artış göstermesidir. Ayrıca ülkenin ihracat gelirlerinin artması, dolaşımdaki para miktarını arttırmış dolayısıyla fiyatların artmasına neden olmuştur.

2.7.3. İstihdam ve Reel Ücretler

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Ermenistan ekonomisi GSYİH rakamlarında sürekli büyüme kaydetmektedir. Ancak bu büyüme oranlarındaki hızlanma işsizlik rakamlarına yansımamaktadır. Ekonomi canlanırken işsizlik rakamlarının da hızla düşmesi beklenirken, Ermenistan'da resmi işsizlik rakamlarında yavaş bir düşüş görülmektedir. Bu istihdam ortamının yaratılamamış olmasından kaynaklanmaktadır. 2002'de devletin açıkladığı resmi rakamlara göre 1.283 milyon insan istihdam edilmektedir. Bunun nedeni GSYİH'daki artışın kaynağının işgücü yoğunluğu düşük sektörlerden kaynaklanmakta olmasıdır. Örneğin; elmas vb. kıymetli taşlar ülke ekonomisine büyük katkıda bulunmaktadır ancak bu sektörde işgücü istihdamı oldukça düşüktür. Endüstriyel girişimlerden daha çok bu tarz faaliyetler GSMH'nin yükselmesinde etkilidir.

İşsizlik rakamlarında yavaşta olsa bir düşüşün olduğunu söylemiştik. 2002 yılında işsizlik oranı %9,2 kaydedilmiştir, bir önceki yıl kaydedilen %10,3'e göre az da olsa düşüş sağlanmıştır. Bu düşüşün yavaş kalmasının bir nedeni de kayıt altına alınamayan faaliyetlerde işgücünün istihdam edilmesidir.

İstihdam rakamlarındaki artışın düşük kalmasının nedenlerinden biri de göçtür. Ermenistan'dan yurtdışına ciddi anlamda işgücü göçü olmaktadır. İstihdam edilen işgücünün %77'sine özel sektör iş vermektedir. Bu oran 1995'te %50 iken 2002'de %77'ye yükselerek, özel sektörün giderek güçlendiğinin işareti olmaktadır.³⁰

³⁰ Eryaman, Ülkü, Ermenistan, Küçük Rusya Olma Yolunda, 15 Aralık 2003, <http://www.ermeni.tv/forum/msgcontent.asp?ID=1478&GroupID=1>

Ülkede son yıllarda enflasyonun düşmesi reel ücretlerin de artmasına neden olmuştur. Ancak daha önce de bahsettiğimiz gibi yüksek ekonomik büyüme hızı halkın yaşamına yansımamıştır ve yoksulluk seviyesinin altında yaşayan birçok insan vardır. 2002 yılı itibariyle ülkedeki ortalama aylıklar 26,444 Dram'dır. Buda 2002 yılındaki yıllık ortalama döviz kurundan 46\$'a karşılık gelmektedir. Ancak bu ücret genel olarak alınmış bir ortalamadır. Oysa sektörler göre büyük gelir uçurumları bulunmaktadır. Örneğin sağlık ve eğitim gibi önemli kamusal hizmetlerde çalışanlar ortalama aylık ücretin (46\$) %50'sini alabilmektedirler. Özel sektörde ise ücretler çok daha yüksektir. Ancak birçok ülkede de olduğu gibi ücret üzerinden alınan vergilerden kaçınmak için özel sektörde alınan ücretler düşük beyan edilmektedir.

Ancak tüm bu açıklamalara rağmen Ermenistan'da belirli kesimler arasında büyük gelir farklılıkları mevcuttur. Hükümet bu konuda IMF ve Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadele programı çerçevesinde mücadele etmek durumundadır. Bu programın koşullarına uyduğu takdirde önemli ölçüde kredi kullanabilecektir.

Resmi verilere göre nüfusun % 50'si olarak açıklanan yoksulluk sınırının altında yaşayan insanların oranı 3 sene içinde %36'lara çekilmeye çalışılmaktadır. Ancak hükümetin açıkladığı %50 olan yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranı uluslararası araştırma kurumlarınca %86 olarak tahmin edilmektedir. Bu da halkın ne kadar güç bir durumda olduğunu göstermektedir.³¹

---

³¹ Selvi, Haluk , *Türkiye- Ermenistan İlişkilerinin Geleceği*, Sakarya Üniversitesi, 15 Aralık 2003, http://strateji.cu.edu.tr/ERMENI/ermeni_mak_7.asp

2.7.4. Ekonomi Politikası

Ermenistan 1991’de bağımsızlığını ilan ettikten sonra bir bütünün parçası olarak işlemekte olan ekonomisi çalışamaz hale gelmiştir. Dolayısıyla yeni ekonominin dinamiklerini oluşturmak için bir yapılanma süreci geçirmek zorunda kalmıştır. Ermenistan hükümeti, gelişmekte olan diğer ülkeler gibi başarılı bir ekonomi yönetimi sergilemek zorundadır. Çünkü ülkede yapılması gereken birçok altyapı yatırımı, özelleştirme çalışmaları ve vergi düzenlemeleri vardır. Bunların akılcı ve ekonomik usallık çerçevesinde yönlendirilmesi gerekmektedir.

Gerekliliklerden bahsettikten sonra Ermenistan’ın bu konuda izlediği ekonomi politikasının durumuna bakmakta yarar var. Ermenistan hükümeti gerekli yatırımları yapamamış ve adil bir vergi sistemi oluşturmakta duyarlı olmamıştır. Ermenistan’da ekonomiyi yönetenler halkın ekonomik durumunu göz ardı etmektedirler. İzlenen politika fiyat istikrarını sağlama yönündedir. Bunun dışında halkın ve ekonominin ihtiyaçlarına cevap verecek bir ekonomi politikası yoktur. Ermenistan’ın belli bir ekonomik politika izlememesinin nedeni olarak Ermeni Diasporası gösterilebilir. Amaç Ermenistan’ı tarihi ve ideolojik bir varlık olarak yaşatmaktır. Eğer ussal bir ekonomi politikası uygulanmış olsaydı bugün halkının %80’i yoksullukla mücadele etmek zorunda kalmazdı. Ermenistan ekonomisinin ve ekonomi yönetiminin başarılı olduğunu iddia eden birçok çevre bulunmaktadır. Ancak göz ardı edilen şey halkın yaşam koşullarıdır. GSMH her geçen yıl artmaktadır. Son yedi senedir istikrarlı bir şekilde artmaya devam etmektedir. Ancak halkı, giderek yoksullaşmakta ve nüfusu göç vermektedir. Adaletsiz gelir dağılımının temelinde etkin ve adil olmayan bir vergi politikası ve kayıt dışı ekonomi bulunmaktadır. Devletin vergi gelirleri gittikçe düşmektedir. Dolayısıyla devlet temel görevlerinden biri olan sağlık ve eğitim hizmetlerini dahi veremez hale gelmiştir. Bu hizmetleri karşılayabilmek için yurt dışından gelecek yardımlara güvenmektedir. Gerçekten de Ermenistan’a yurtdışında yaşayan vatandaşlarından ciddi boyutta maddi destek verilmektedir. Ancak devlet gönderilen bu paralarla ilgili sağlıklı bir istatistiğe sahip değildir. Birçok uluslararası kuruluş tarafından Ermenistan’ın

verileri sağlıklı kabul edilmemektedir. Bunu sadece dış gözlemciler değil muhalefet partileri dahi ifade etmektedir. Muhalefete göre açıklanan GSMH büyüme rakamları şişirilmiştir.³²

Görüldüğü üzere ciddi anlamda ekonomik verilerin düzenlendiği bir istatistik verisinden yoksun olan bir yönetimin sağlıklı bir ekonomi politikası olabileceğini savunmak güçtür.

Ermenistan bulunduğu konum dolayısıyla stratejik bir noktadadır. Uluslar arası ekonomik ilişkilerini çok hassas bir zeminde sürdürmek zorundadır. Türkiye ve Azerbaycan'la ticari ilişkisi olmayan Ermenistan, Rusya ve İran'la olan ekonomik ilişkilerini iyi tutmak zorundadır. Bunun dışında ekonomisinin gelişmesi için gerekli sermayeyi ülkeye çekmek için birçok düzenleme yapmak zorundadır. IMF ve Dünya Bankası'ndan almayı planladığı krediler için yapısal reformları gecikmeden tamamlamak zorundadır. Bunun için de çok güçlü bir siyasi ve ekonomik istikrara ihtiyacı vardır. Ancak Ermenistan tüm bu gerekleri yerine getirecek bir irade sergileyememiştir.

Bağımsızlığın ardından %3'ten %10'a yükselen işsizlik rakamları şuan % 40'larda olduğu açıklanmaktadır. Başlatılan reform sürecinde hızlı bir özelleştirme aşamasından geçildi. Çok önemli kurumlarını yabancı ülkelere sattılar. Bu özelleştirmelerin ne kadar karlı olduğu tartışılabilir konulardır. Çünkü en önemli ihtiyaçlarından biri olan enerji santrallerini Rusya'ya sattılar. Amerika, Fransa ve AB ülkeleri ile birçok yatırım anlaşması yaptılar. 2000 yılında ülkeye yapılan yabancı yatırımların arttığı gözlemlendi. Rakam olarak 107 milyon \$'lık yatırım yapıldı. 2001 için 400 milyon \$'a ulaşması beklenen yatırımların çoğu gerçekleşmedi. Yabancı yatırımların gerçekleşmemesinin nedeni Karabağ sorununun ülkeyi istikrarsız bir konuma sokmasıdır. Güvenlik sorununun olduğunu düşünen yabancı yatırımcılar planladıkları yatırımları durdurdular. Bu olumsuz gelişmeden kurtulmak için Ermenistan hükümeti 10 Aralık 2002'de Dünya Ticaret Örgütü'ne üye oldu. Böylece ülkenin istikrar

³² Selvi, Haluk, *Türkiye- Ermenistan İlişkilerinin Geleceği*, Sakarya Üniversitesi, 15 Aralık 2003, http://strateji.cu.edu.tr/ERMENI/ermeni_mak_7.asp

sorunu olmadığını göstererek yabancı yatırımların tekrar arttırılmasını amaçladılar. Ancak 2002 itibariyle bu girişimin başarılı olduğu söylenemez.

Hükümet 2003- 2004 dönemi için vergi idaresini iyileştirerek vergi gelirlerini arttırmayı finansal politika olarak benimsemiştir. Bu yönde vergi yasa paketini hükümet onaylamıştır, ancak önemli olan uygulamadaki etkinliktir.

Hükümetin vergi politikasını etkin bir şekilde değiştirmesi gerekmektedir. Özellikle adaletsiz gelir dağılımını önlemek için ve artan GSMH'dan yoksul halkın da pay alabilmesi için vergi tabanının genişletilerek, halkın temel ihtiyaçlarını, sağlık ve eğitim gibi, hükümetin daha sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi gerekmektedir. 2003 yılının ilk verilerine göre 2002 ile kıyaslandığında vergi gelirlerinin arttığı tespit edilmiştir. 2002'deki vergi istatistikleri KDV'nin arttığını göstermektedir. Hükümetin açıklamasına göre 2002'de KDV yıllık %25, Kurumlar vergisi %14, gelir vergisi %11 artış göstermiştir. İlk veriler vergi gelirlerinin 2002 yılı itibariyle GSMH'daki payının %16,1 olduğunu göstermiştir. 2001 ile kıyaslandığında %15,1 e göre artış sağlanmıştır. Hükümetin bütçe açığının 34bn Dram olduğu bildirilmiştir, bu rakam GSMH'nın %2,5 na tekabül etmektedir. Hükümet bu açığı kapatabilmek ve sosyal harcamalarını karşılayabilmek için ucuz dış kredilere ve bağışlara güvenmektedir. Umarsız bir finansal politika izlenmektedir.

Vergi otoriteleri vergi gelirindeki bu artışın kayıt dışı ekonomiyi kayıt altına almadaki başarılarına atfetmektedirler. Son çalışmalarla vergi yükümlülerinin sayısında 3500'lük bir artış tespit edilmiştir. Bu, vergi sisteminin yönetiminin düzeleceği yönünde hükümetin olumlu beklentilerini arttıran bir gelişmedir. Ancak yinede vergi gelirlerinin yapısına bakıldığında %40 gibi yüksek bir oranın KDV den elde edildiği görülmektedir. Kurumlar vergisinden elde edilen gelir giderek düşmektedir, bunun nedeni ise kurumların gelirlerini düşük beyan etmeleridir. Görülmektedir ki gelirdeki adaletsizlik vergide de sürmektedir.³³

³³ The Economist Intelligence Unit, *Armenia Country Report*, 2003, s. 19

Bütçe rakamlarını inceleyelim.

Tablo 2.27. Ermenistan Devlet Bütçesi Gelir ve Giderleri

GSMH'daki %	1999	2000	2001	2001	2002
Paylar				ocak-ekim	ocak-ekim
Gelirler ve Bağışlar	19,3	16,5	17,1	17,8	18,8
Bağışlar	1,5	0,6	1,6	0,9	0,9
Vergi Gelirleri	16,1	14,7	14,4	15,1	16,1
Vergi Dışı Gelirler	1,6	1,1	1,0	1,6	1,1
Toplam	26,5	22,8	21,0	22,5	18,5
Harcamalar	19,2	17,5	15,8	17,5	16,3
Nakit Harcamalar	4,6	3,8	3,9	3,1	1,0
Kapital Harcamaları	2,7	1,5	1,4	1,9	1,2
Borç Ödemeleri					
Denge	-7,2	-6,4	-3,9	-4,7	-0,3
Birikmiş Borçlar	2,0	1,2	-0,1	-	-
Denge	-5,5	-4,6	-4,0	-	-

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Armenia Contry Report, 2003

Ülkenin para politikasına baktığımızda, Ermenistan Merkez Bankası'nın para politikasını fiyat istikrarı sağlayacak doğrultuda yönettiğini görmekteyiz. Para tabanı hedeflerini fiyat istikrarını sağlayacak şekilde yön vermektedir. Ermenistan Merkez Bankası'nın 2003 yılı için hedeflediği yıllık ortalama enflasyon oranı %3'tür. Ancak uluslar arası gözlemciler bu oranın %5 civarlarına çıkabileceği beklentisi içindedirler. Aslında burada paradoks oluşturan bir durum vardır. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz. Normal koşullar altında ihracat geliri

artan ülkenin alım gücü artacaktır, dolayısıyla talep artacağından fiyatlarda artış beklenmesi doğaldır. Ancak Ermenistan için gözden kaçırılan bir unsur var. Halkın büyük bir kısmı yoksulluk seviyesinin altında yaşamaktadır. Bunun en önemli göstergesi başken Erivan'da lüks arabalar ve konutlar artarken diğer şehirlerde herhangi bir gelişmenin olmamasıdır. Eğer Ermenistan sadece Erivan'dan ibaret olsaydı fiyat artış tahminlerinin oldukça düşük olduğunu bile söyleyebiliriz. Örneğin bir önceki seneye göre Erivan'daki emlak fiyatları %50 artmıştır. Hükümetin döviz kuru hedefleriyle ilgili bir sorunu yoktur, çünkü artan ihracat gelirleri sonucu döviz kurunun fazla yükselme tehlikesi yoktur. Etkin bir finans sektörü ve düşük faiz oranları için bankacılık sektörünün ciddi anlamda reforma ihtiyacı vardır. Finansman giderleri düşürülmelidir. ³⁴

2.8. Ermenistan Ekonomisinin Başlıca Sektörleri

Ermenistan küçük bir ülke olmasına karşın gelişme konusunda önemli adımlar atmıştır. Sektörel yapıları oluşmaktadır. Kendine has geleneksel sektörleri oluşmuştur. Doğal olarak diğer geçiş ekonomilerinde de olduğu gibi SSCB dağıldığında ekonomisi bir bütünün parçası olarak çalışmakta iken bağları kopartılmış ve birçok sektör olumsuz etkilenmiştir. Bunu bağımsızlık sonrası enflasyon rakamının % 3730 gibi bir orana çıkmasından ve işsizlik oranının % 3'ten %10 gibi bir orana fırlamasından görmekteyiz. Birçok ürünün kıtlığı yaşanmış ve yerli talebe karşılık verilemediği için enflasyon rakamları görülmemiş bir çıkış göstermiştir. Özellikle enerji konusunda ciddi sorunlar yaşamışlardır. Bu sorunu halletmek için Rusya'dan zenginleştirilmiş uranyum temin edilmiştir. Enerji ihtiyacını Metsamor Nükleer Santrali ile çözmeye çalışmışlardır.

Tüm sektörlerde güçlü bir özelleştirme süreci geçirilmiştir. Ermenistan'ın birçok önemli kurumu özelleştirilmiştir. Bazı sektörlerin yetersiz kaldığını gören

³⁴Selvi, Haluk, **Türkiye- Ermenistan İlişkilerinin Geleceği**, Sakarya Üniversitesi, 15 Aralık 2003, http://strateji.cu.edu.tr/ERMENI/ermeni_mak_7.asp

yabancı yatırımcılar bu sektörlerle yatırım yaparak Ermenistan pazarından faydalanma yoluna gitmişlerdir.

Ermenistan ekonomisindeki sektörlerin durumunu yıllık gelişme oranlarına bakarak değerlendirelim.

Tablo 2.28. Yerli Üretim Sektörlere Göre Yıllık Değişim Oranları

	2001	2002
Sanayi	3,8	11,0
Tarım	11,8	2,8
Ticaret	15,2	15,1
Hizmet (ulaşım ve telekomünikasyon)	16,9	3,1
GSMH	9,9	11,0

Tablodan da görüldüğü üzere Ermenistan'ın sektörlerinde en büyük gelişimi sağlayan ticaret ve daha sonra da sanayi sektörüdür. Ancak tarımın düşük performansını son yıl verilerine göre değerlendirmemeliyiz, çünkü 2002 hasat döneminin hava koşulları dolayısıyla kötü geçtiğini bilmekteyiz. 2002'nin son çeyreğinde tarımdaki düzelmeye de GSYİH'ya olumlu etkisi olmuştur.

2002'de Reel GSYİH büyüme oranı %12,5 olarak kaydedilmiştir. Bu büyüme rakamı Ermenistan bağımsız olduğundan beri kaydedilen en yüksek büyüme oranıdır. Son beş yılın büyüme hızı ortalaması %7,7'dir. Bu gelişmede sektörlerin payına bakacak olursak, bu büyümede en fazla katkısı olan sektörler imalat ve inşaat sektörleridir. Bu iki sektörün yarattıkları katma değer diğerlerine oranla çok daha fazla artmaktadır. İnşaat sektörünün katma değer artışı %43 gibi çok yüksek bir rakama ulaşmıştır. İnşaat sektörünün bu yükselişinde yabancı yatırımların etkisi büyüktür. İmalat sektörünün katma değeri artışı ise %25 olarak kaydedilmiştir. 2002'nin ilk üç çeyreğinde GSYİH'nın %23'ünü imalat

sektörü sağlamıştır. İnşaat sektörü ise GSYİH'nın %12'sini oluşturmuştur. İmalat ve inşaat sektörlerindeki bu gelişmelere rağmen GSYİH'dan en yüksek payı alan %24 oranla tarım sektörü olmuştur. Dolayısıyla tarım sektörünün yerel ekonomideki payı göz ardı edilemez. Şimdi sektörlerin yapılarını ve sorunlarını daha ayrıntılı olarak inceleyelim.

2.8.1. Tarım Sektörü

Tarımsal üretim, Ermenistan ekonomisinin en önemli sektörlerinden biridir. Tarım sadece ülke ekonomisine katkıları dolayısıyla değil, aynı zamanda zorunlu ihtiyaçların karşılandığı bir sektör olduğu için kilit sektörlerden biridir.

Ermenistan'ın bağımsızlık sonrası gıdasal ürünlerde ciddi sıkıntı çekmesi tarım sektörünün ne kadar önemli olduğunu daha iyi gözler önüne sermiştir. Tarım sektörünün başarısı, para piyasalarına, diğer endüstrilere, ihracata ve dış ticaret dengesine yansımaktadır. Tarımsal üretimin düşmesi enflasyonun artmasına, ihracat gelirlerinin düşmesine, ithalat giderlerinin artmasına ve dış ticaret bilançosunun giderek bozulmasına neden olmaktadır. Tarım sektörünün öneminden bahsettikten sonra Ermenistan'ın bu sektörle ilgili çalışmalarına bakalım.

Ermenistan küçük bir ülke olması dolayısıyla tarım yapılabilecek toprakları da oldukça sınırlıdır. Ancak buna rağmen ülke toprakları tarıma elverişli ve verimlidir. Tarım sektörü, ülke GSYİH'sına en fazla katkıyı yapan sektördür. 2001'de GSYİH'nın %30'unu tarım sektörü oluşturmuştur. 2002'de ise olumsuzluklara rağmen GSYİH'nın %24'ü gibi önemli bir kısmını oluşturmuştur. Ancak sektörün katma değer artışı diğer sektörlerle kıyaslandığında düşük kalmaktadır. Resmi verilere göre tarım sektöründeki katma değer artışı 2002'de %4,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın ne ifade ettiğini anlamak için bir önceki yılın verisine baktığımızda %11,6 gibi yüksek bir oran ile karşılaşılmaktadır. Tarımdaki katma değer düşüşünün nedeni 2002 yılı için olumsuz hava koşullarına bağlansa dahi bu durum tarım sektörü için gerekli yatırımların yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Ermenistan'ın az topraktan

yüksek verim elde edebilmesi için modern tarıma biran önce geçmesi gerekmektedir. Ancak tarım sektörü bu yatırımları yapacak gerekli fona sahip değildir. Kredi olanakları oldukça azdır.

Yapısal zayıflıklar dolayısıyla sektörün orta ve uzun dönemde sürdürülebilir kalkınma sürecinde ana rol oynayan sektör olması beklenemez. Bu yapısal eksiklikler çiftliklerin ölçek ekonomisini sağlayacak büyüklükte olmaması, etkin bir sulama ağının bulunmaması ve modern tarım araçlarının kullanımının yaygın olmamasıdır.

Başlıca tarımsal ürünleri arasında; buğday, tahıl, meyve ve sebzeler, turunçgiller bulunmaktadır.

2.8.2. Sanayi Sektörü

Sanayi Ermenistan ekonomisi için de çok önemli bir sektördür. Özellikle yüksek boyutta işsizlikle karşı karşıya olan Ermenistan'ın sanayi sektörüne ciddi yatırımlar yaparak yeni iş alanları oluşturması gerekmektedir.

Ermenistan'ın bağımsızlık sonrası ekonomisi tamamen durmuştur. Sanayisi birlik dinamiklerine bağlı olduğundan sanayi sektörünün toparlanması için yeni oluşumlar yaratılmalıydı. Sanayinin en önemli girdilerinden biri olan enerji konusunda Ermenistan, Rusya'ya bağımlıydı. Enerji temin ettiği kanallar kapandığı için ciddi boyutta enerji sıkıntısı yaşanmıştır. Bu olumsuz koşullar altında sanayi üretimi düşmüştür. Üretim yapmaya devam eden tesislerin ise maliyetleri yüksek olduğu için ürünleri çok pahalı fiyatlarla piyasada yer bulmuştur. Görüldüğü üzere sanayi sektörünün gelişmesi için altyapı, hammadde ve ucuz enerji temini çok önemlidir. Enerji sektörünün şu anki durumu da pek iç açıcı değildir. Ermenistan bu sorununa ciddi bir çözüm bulamamıştır. Enerji sektörü 2002'de %20'den daha fazla küçülmüştür. Sektör en son 2000 yılında büyüme kaydetmiştir. Enerji sektöründeki bu olumsuz gelişmeler tüm endüstriyel büyümeyi etkilemektedir. Ermenistan'da enerji sektörü toplam endüstriyel üretimin %30'unu oluşturmaktadır. Medsamor Nükleer Santralinin

ana ünitelerinde bazı arızalardan ötürü tadilat yapılmaktadır ve gerekenden uzun süre bu santralin kapalı kalması düşüşün ana nedenlerinden biridir. Enerji üretimindeki bu düşüş gaz ve su teminindeki aksamalara da bağlanabilir.³⁵

Enerji sektörü tüm ekonomi için önemli olduğundan şu anki durumuna bakalım. Ermenistan'da enerji dağıtım ağında ciddi boyutlarda enerji kaçağı ve kayıpları mevcuttur. Dağıtım altyapısı yıllarca zarar görmüş ve zayıflamıştır. Sadece 2002 yılındaki kayıpların 50 milyon \$ olduğu tahmin edilmektedir. Elektrik kullanımında da kaçak kullanım çok yaygındır. Özelleştirme çalışmaları kapsamında elektrik üretim ve dağıtımını alan Midland Resources firması kaçakları minimuma indirmeyi hedeflemektedir. Kara geçmek amacıyla 700 civarında atıl personeli geçici olarak işten çıkartmıştır.

Diğer yandan sanayi sektörü için önemli bir girdi olan doğal gazda da sorun yaşanmaktadır. 2003 Ocak ayında Güney Oseya'daki Rusya'dan gelen ana boru hattında patlama olmuştur. Oluşan hasar büyük olduğundan Ermenistan'ın bütün gazı kesilmiştir. Yedek boru hattı devreye sokulmasına rağmen yetersizdir. Sanayi tesislerinin tüm gazı kesilmiştir, bunun nedeni kış ayları olması dolayısıyla hane halkının gaz tüketiminin artmasıdır ve rezerv gaz hane halkının kullanımına sunulmuştur. Sanayi sektörüne verilen gazın kesilmesi 2003'te sanayi sektörünü olumsuz etkilemiştir. Doğal gaz, petrol ve diğer yakıtların fiyatları artmıştır. Hem elektrik hem de yakıtların bu şekilde kıt kalması Ermenistan sanayisini ve ekonomisini çok olumsuz etkilemiştir. Her ne kadar Rusya gazı Ermenistan'a temin edemediği için tazminat ödemek durumundadır, ancak bu ekonomideki zararın tümünü karşılayacak boyutta değildir.

Serbest piyasa ekonomisi koşullarında uluslararası piyasalarda malları pahalı kaldığı için sanayisi ihracatına katkıda bulunamamıştır. Ancak son yıllarda imalat sanayi giderek artan bir performans sergilemektedir. Yarattığı katma değer artışı %25 olarak kaydedilmiştir. Bu artışta yabancı ülkelerde ikamet eden Ermenistan vatandaşlarının yaptığı altyapı yatırımlarının da katkısı vardır. Genelde bu tarz yardımlar para transferleri şeklinde olmasına rağmen

³⁵ http://www.stradigma.com/turkce/ozel/makale_03.html

Ermenistan'ın yurtdışında ciddi bir lobisi mevcuttur ve bu lobi kurumsallaşmıştır. Bugün uluslar arası kurumlar tarafından bilinen bir güç haline gelmiştir. Ermeni kökenli Amerika vatandaşı olan Kirk Kerkorian'ın başkanlığını yaptığı "Lincy Vakfı" 2002 yılında Ermenistan'daki altyapı yatırımları için 60 milyon \$ harcamıştır. Bu yatırımlar hiçte küçümsenecek boyutta değildir.³⁶

---

³⁶ The Economist Intelligence Unit, **Armenia Country Report**, 2003, s. 19

Tablo 2.29. Endüstriyel Üretimdeki Reel Değişim Oranları

	1999	2000	2001	2001	2002
				ocak-ekim	ocak-ekim
Endüstriyel Üretim	5,2	6,4	3,8	3,8	11,0
Enerji	-5,4	2,6	-7,3	-5,9	-20,5
Madencilik	15,6	24,8	19,7	23,7	6,1
İmalat	10,3	6,9	7,5	6,9	25,0
- Gıda Endüstrisi	6,7	4,5	10,3	11,0	4,5
- Metalurji	39,3	114,6	43,8	50,9	24,3
- Makine Yapımı	-37,3	25,7	40,2	53,2	-40,1
- Kıymetli Metal ve Taşlar	98,4	-9,3	-9,8	41,8	126,0

Tablodaki rakamlardan görüldüğü üzere endüstriyel üretim pek parlak bir seyir izlememektedir. Özellikle daha öncede açıkladığımız gibi enerji sektörü her geçen gün giderek küçülmektedir. Umut verici bir gelişme kıymetli metal ve taşlar endüstrisinde sürmektedir. Ancak bu sektörün gelişmesi ihracat rakamlarına ve GSYİH'ya pozitif yansımakla beraber işgücü yoğun olmayan bir sektördür ve istihdam konusunda ülke ekonomisine katkıda bulunmamaktadır. Gıda endüstrisi de her geçen yıl gelişmekte ve GSYİH'ya katkısı artmaktadır. Ancak 2002 yılının istisnai hava koşulları nedeniyle reel büyüme oranı %4,5'ta kalmıştır. Klasik endüstri dallarından biri olan makine yapımı ise 2002'de küçülme kaydetmiştir. İmalat sektöründeki büyüme ise endüstriyel sektörü desteklemektedir. 2001'in ilk üç çeyreğinde %3,8 büyüme kaydeden sektör, 2002'nin aynı döneminde %11'lik bir artış göstermiştir. Kimyasallar ve metalurji

gibi alt sektörler güçlü bir performans göstermiştir. Endüstriyel ıslah programı etkilerini göstermeye başlamıştır.

Sanayi sektörünün yıllık gelişiminden de görüldüğü üzere enerji sektörü oldukça kötü bir durumdadır ve bu durum tüm ekonomiye yansımaktadır. Ermenistan hükümetinin öncelikli sanayi politikası, endüstrisine süreklilik arz eden bir enerji kaynağı sağlamak ve daha sonra bu enerjiyi ucuz bir girdi haline getirmek olmalıdır. Bugün Ermenistan'da enerji fiyatları diğer BDT ülkelerine kıyasla %95 civarında daha pahalıdır. Bu göz ardı edilemeyecek bir farktır. Ülke ekonomisinin rekabet gücünü yok etmektedir.

2.8.3. Hizmet Sektörü

İyi bir hizmet sektörü için belirli altyapı yatırımlarının yerine getirilmesi gerekmektedir. Ancak Ermenistan hizmet sektörünün altyapı yatırımlarını yapmak için gerekli fona sahip değildir. Sağlık ve eğitim gibi zorunlu hizmetleri bile ucuz yabancı kredi ve dış yardımlarla finanse etmeyi planlamaktadır. Dolayısıyla iletişim ve ulaşım gibi önemli miktarlarda yatırım sermayesi gerektiren hizmetlerde gelişme sağlayamamaktadır. Bu eksikliği gören yabancı yatırımcılar Ermenistan'da bazı yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Özellikle telekomünikasyon ve bilişim teknolojileri konusunda ülkede faaliyet gösteren yabancı yatırımcılar bulunmaktadır.

2.9. Ermenistan'ın Dış Ticareti

2.9.1. Dış Ticaret İlişkilerinde Genel Durum

Ermenistan'ın dış ticareti siyasi nedenlerden ötürü bazı kısıtlamalarla karşı karşıyadır. Bulunduğu bölge dolayısıyla dış ilişkileri her an krize neden olabilecek bir konumdadır. Özellikle komşularıyla siyasi sorunları olduğundan bu sorunlar ekonomik ilişkilerine de yansımaktadır.

Ermenistan'ın Azerbaycan'la hala sürmekte olan Karabağ sorunu çözülememiştir ve bu yüzden hem Azerbaycan hem de Türkiye tarafından ekonomik ambargo uygulanmaktadır. Ermenistan hükümeti ambargonun kaldırılması durumunda ekonomisinin olumlu gelişme kaydedeceğinin bilincindedir ancak çözüm için Karabağ sorununun halledilmesi gerekmektedir. Ermenistan hükümeti bu konuda karşı tarafı suçlayarak çözüm konusunda onlardan olumlu bir hareket beklemektedir. Oysa komşularıyla kapalı olan sınır kapıları her geçen gün ekonomisine zarar vermektedir. Ermenistan hala Azerbaycan topraklarının %20'lik kısmını işgal etmiş durumdadır. Ermenistan piyasasında Türk mallarına rastlanmaktadır, ancak bu mallar genellikle ikinci bir ülkenin üzerinden geçerek ülkeye girmektedir. Örneğin; Gürcistan'dan Türk mallarını ithal etmektedirler. Buda Ermenistan'a ek bir harcama getirmektedir. Son zamanlarda Ermenistan'ın, Gürcistan'daki etnik sorunlara da taraf olması nedeniyle bu ülke ile de ticari ilişkileri zarar görmektedir.

Ermenistan bölgesinde kendine en yakın Rusya'yı görmektedir. Öyle ki en önemli tesislerini Rus firmalarına satmıştır. Ekonomi bakanının açıklamalarına göre ülkedeki 2500 yabancı sermayeli yatırımın 500'ü Ruslara aittir. Rusya ise Ermenistan'a Kafkasya'da sağlam ayak basabileceği bir yer gözüyle bakmaktadır. Bu yüzden Ermenistan'ın bu bölgede varolması Rusya'nın çıkarıdır ve ekonomik yönden Ermenistan'ı desteklemektedir. Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde giderek artan siyasi ve ekonomik etkisini engellemek temel amaçlarıdır. Bunun yanında enerji, gaz ve petrol ihtiyacını karşılayabilmek için Rusya ve İran'la işbirliği yapmaktadır. Ermenistan'ın Rusya ve İran'la olan bu yakınlaşması Amerika tarafından dikkatle izlenmektedir. Amerikan hükümeti

İran ve Ermenistan arasında inşa edilmesi düşünölen gaz boru hattı bağlantısına karşı çıktığını açık olarak ortaya koymuştur. Çünkü özellikle İran'la gelişebilecek yakın ticari ilişkiler Amerika tarafından hoş karşılanmamaktadır. Amerika finansal kaynak olarak bölge için önemli bir partnerdir. Bu farklı kutuplarla ilişkilerini iyi tutmak için Ermenistan hükümeti hassas bir dış ticaret politikası yönetimi sergilemektedir.³⁷

2002 yılında Ermenistan hükümetinin ekonomiyle ilgili yaptığı değerlendirmede, ülke ekonomisinin Rusya'ya çok fazla bağımlı hale geldiği tartışılmıştır. Ayrıca gelecek yıllarda Ermenistan'ın nükleer yakıt talebi daha da artacaktır ve bu talep dolayısıyla ekonominin Rusya'ya bağımlılığı daha da artacaktır.

Ermenistan bazı konulardaki ısrarından vazgeçer ve komşularıyla arasındaki sorunlara çözerek ekonomik ambargoların kaldırılmasını sağlarsa dış ticareti Ermenistan'ın lehine ilerleyecek ve ülkedeki kıt ve pahalı olan mallar ucuzlayacaktır. Ayrıca Rusya ve İran'a alternatif seçeneklerinin olduğunun bilinmesi ülkenin ekonomisine faydalı olacaktır. Görüldüğü üzere Ermenistan'ın dış ticaretini ekonomik koşullardan çok siyasi gelişmeler etkilemektedir. Şimdi ithalatının ve ihracatının durumunu inceleyerek uluslararası ticari partnerlerinin kimler olduğunu inceleyelim.

2.9.2. İthalat

Ermenistan birçok ticari mal ithal etmektedir. İthal ettiği ürünler arasında en önemlisi enerji ürünleridir. Bunun yanında mineral ürünler, makine ve yedek parçaları, otomobiller, sebze, meyve ve meyve ürünleri, kıymetli metal ve taşlar, çeşitli inşaat malzemeleri, borular, kablolar, telekomünikasyon ürünleri, elektrikli ev aletleri vb. birçok ürün ithal etmektedir.

İthal ettiği mal gruplarının yıllar itibariyle seyrine bakalım.

³⁷ Yanar, S., a.g.e., s.213

Tablo 2.30. İthalatın Kompozisyonu(milyon \$)

Toplam (cif)	İthalat	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2001 oca-eylül	2002 oca-eylül
Toplam İthalat		673,9	855,8	892,3	902,4	811,3	884,7	874,3	623,6	674,3
Kıymetli Taş ve Metal		62,5	129,8	47,5	45,5	86,7	113,3	106,8	69,9	134,3
Mineral Ürünler		224,7	186,5	209,7	206,1	176,0	178,0	184,8	137,8	115,4
Makine ve Teçhizatlar		49,6	80,5	102,1	78,9	86,5	117,4	88,4	58,1	71,9
Sebze Ürünleri		85,6	114,9	105,3	117,8	75,7	99,3	85,0	61,6	55,1

Ermenistan'ın ekonomisinde önemli bir yer tutan kıymetli maden ve taş ticareti ithalat rakamlarında da en yüksek paya sahiptir. 2002 yılının ilk üç çeyreğinde 134 milyon \$ değerinde kıymetli taş ve maden ithalatı tespit edilmişti bu tutar toplam ithalatın %20'lik kısmını karşılamaktadır. 2001'in aynı dönemiyle kıyaslandığında %11'den %20'ye çıkmıştır.

Mineral ürünlerin ithalatında 2002'de düşüş kaydedilmiştir. Bu düşüş kısmen dünya piyasalarındaki enerji fiyatlarının düşmesiyle açıklanabilir.

Makine ve teçhizat ithalatı ise 2002'de güçlü bir artış göstermiştir. Bunun nedeni olarak inşaat sektörünün ve yapısal çalışmaların artması gösterilebilir. Bu

çalışmalar daha fazla kapital gerektirmekte ve kapitalin büyük kısmını makine ve teçhizatlar oluşturmaktadır.

Sebze ürünlerinin ithalatı giderek azalmaktadır. Ermenistan tarımının giderek daha iyi bir üretim potansiyeline sahip olmasının etkisi büyüktür. Ülkenin bulunduğu konum itibarıyla ve komşularıyla ticari ambargoların olması nedeniyle tarım önemli bir sektördür ve kendi ihtiyacını kendisi karşılayabilme konumuna gelmeli ve bu ürünlerin ithalatını azaltmalıdır.

İthalat partnerlerinin durumu;

Daha öncede açıkladığımız gibi Ermenistan yakın komşularından Türkiye ve Azerbaycan ile ticaret yapmamaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerle ithalat işlemi yoktur. Önemli ithalat partnerleri; Belçika, İsrail, Rusya, Amerika ve İran'dır. Bu ülkelerin 2002 yılında Ermenistan ithalatındaki paylarını görelim.

Tablo 2.31. İthalat Partnerlerinin Toplam İthalat İçindeki Payları

İthalat	2002
Rusya	18,7
Belçika	9,9
İsrail	7,4
İran	6,4
Amerika	6,0

2002'de Ermenistan'ın en önemli ithalat partneri Rusya olmuştur. SSCB dönemindeki bağlardan dolayı Ermenistan'ın ithalatında Rusya'nın önemli bir pay tutması normaldir. Ancak bağımsızlık sonrasında hala bu kadar yüksek bağlılığın devam etmesi olumlu değildir. Sadece ithalat değil bir çok konuda Ermenistan ekonomisi Rusya'ya bağımlı haldedir. 2002'de Rusya'dan yapılan ithalatın bu kadar fazla olmasında kıymetli taş sektörünün işlemek amaçlı taş ithal etmek zorunda olmasıdır. 2002'nin ilk üç çeyreğinde gerçekleştirilen

ithalatın %19'u Rusya'dan gerçekleştirilmiştir. Rusya Ermenistan'a gaz ve yakıtta sağlamaktadır.

En önemli ikinci ithalat partneri ise Belçika'dır. Daha sonra ihracat rakamlarını incelerken de göreceğimiz üzere Ermenistan'ın Belçika'ya yaptığı ihracat oldukça yüksektir. ihracat konusunda en önemli partneridir. Dolayısıyla ithalatında da Belçika'nın önemli bir yerinin olması normaldir. Ermenistan Belçika'dan işlenmek üzere elmas satın almaktadır.

İthalatından üçüncü payı İsrail almaktadır. İsrail'le olan ticari ilişkileri Ermenistan için önemlidir. Çünkü ithalatından daha fazla bu ülkeye mal satmaktadır. Dolayısıyla iyi ticari ilişkilerinin devam etmesi Ermenistan ekonomisine pozitif katkıda bulunacaktır.

Ermenistan'ın diğer ithalat partneri ise İran'dır. Komşu ülkelerinden Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile olan olumsuz ilişkilerinden dolayı Ermenistan kendisini İran'a daha yakın hissetmektedir. Dolayısıyla Amerika'nın tepkilerine karşın, kendisine ithalat partneri olarak İran'ı seçmesi doğaldır. Eğer İran ile Ermenistan arasında petrol boru hattı inşa edilirse İran, Ermenistan'ın daha da önemli bir ithalat partneri haline gelecektir.

Ermenistan'ın önemli ithalat partnerleri içinde Amerika beşinci sırayı almaktadır. Pazarın uzaklığı ve Ermenistan pazarının küçük olması dolayısıyla Amerika'nın bu ülkeye ithalatı sınırlı kalmıştır.

2.9.3. İhracat

Bir ülkenin gelişimi ve kalkınması için ihracat gelirleri çok önemlidir. Ermenistan, ekonominin gerekli altyapı yatırımlarını sağlayabilmesi ve sürdürülebilir kalkınmayı tesis edebilmesi için ihracat gelirlerini hızla arttırmalıdır.

İhracat gelirlerinin artırılması yanında ihracat tabanının genişletilmesi de gerekmektedir. İhracat tabanının geliştirilmesinden kasıt, ihraç edilebilir malların çeşitliliğinin artmasıdır. Daha çok sektör, mallarını uluslararası pazarlarda

satılabilir hale getirmelidir. Bu açıdan bakıldığında Ermenistan'ın ihracatının zayıf bir noktası ortaya çıkmaktadır. Çünkü özellikle son yıllarda Ermenistan ihracatının artışı belirli sektörlerde odaklanmıştır. En önemli ihracat sektörü kıymetli taş ve maden sektörü olmuştur. 2002 yılında ihracat sektörü çok güçlü bir artış sergilemiştir.

Son yıllarda Ermenistan'ın ihracatı içinde en önemli yeri tutan ürünlerin payları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2.32. İhracatın Kompozisyonu

Toplam İthalat (milyon \$)	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2001 ocak	2002 ocak
								eylül	eylül
Toplam İhracat	270,9	290,3	232,5	220,5	231,7	300,5	342,8	243,4	355,4
Kıymetli Taş ve Metal	89,6	140,3	55,2	53,1	99,9	121,5	122,9	82,4	180,5
Hazır Gıda Maddeleri	12,6	11,8	24,6	16,8	15,9	27,3	48,0	34,5	38,3
Mineral Ürünler	28,8	19,1	17,8	30,8	38,0	37,2	38,4	30,8	34,1
Temel Madenler	30,5	47,3	57,7	40,3	25,0	44,2	43,4	34,0	31,8

Ermenistan ihracatının artmasını sağlayan en önemli sektör kıymetli taş ve metal sektörüdür. Bu sektör ciddi anlamda çıkış trendi yakalamıştır. 2002'nin ilk üç çeyreğinde 180 milyon \$ gelir elde edilmiştir. Sadece ilk üç çeyrekte elde edilen ihracat geliri 2001 yılındaki kıymetli taş ve metal sektörünün gelirinden daha fazladır. 2002'de kıymetli taş ve metal ihracatı tüm ihracat gelirlerinin % 50'sini oluşturmuştur. Mineral ürünlerin ihracatı ise %15 daralmıştır. Bu kısmen dünya piyasalarındaki enerji fiyatlarının düşüşüne bağlanabilir. Diğer ihracat mallarındaki artış kıymetli maden ve taşlara göre daha sınırlı kalmıştır. Ancak bu sektörün ihracatının artması yeni istihdam ortamlarının yaratılmasını sağlamamaktadır. Bu sektörden elde edilen girdilerin yeni yatırımlara dönüştürülmesi sağlanırsa ekonominin yapısı ve halkın yaşam standardı daha iyi bir düzeye ulaşacaktır.

Ermenistan'ın başlıca ihracat partnerleri; Belçika, İsrail, Rusya, Amerika ve İngiltere'dir. Bu ülkelerin 2002 yılında Ermenistan'dan yaptıkları ithalatın durumuna bakalım.

Tablo 2.33. İhracat Partnerlerinin Toplam İhracat İçindeki Payları

İhracat	2002
Belçika	20,2
İsrail	15,3
Rusya	13,1
Amerika	9,3
İngiltere	9,0

Tablodan da görüldüğü üzere Ermenistan'ın en büyük ihracat pazarı Belçika olmuştur. Belçika'ya yapılan ithalatta kıymetli taş ve metaller önemli bir pay almıştır. Belçika 2002'de kıymetli taş ve metallerin ana müşterisi olmuştur

ve toplam ihracat gelirlerinin %20'sinin bu ülkeden sağlandığı hesaplanmıştır. İkinci en büyük ihracat pazarı kendisine ve bölgesine daha yakın olan İsrail'dir. Ermenistan 2002'nin ilk üç çeyreğinde toplam ihracatının %15'ini bu ülkeden sağlamıştır. İsrail, Ermenistan'ın en hızlı büyüyen ihracat pazarıdır. İlginç olan Rusya'nın Ermenistan'dan oldukça az ihracat yapmasıdır. İhracat pazarları içinde üçüncü sırayı almasına rağmen Rusya gibi büyük bir pazara daha fazla ihracat gerçekleştirilebilirdi. Üstelik Rusya Ermenistan'ı bölgede stratejik işbirliği yaptığı bir ülke olarak görmesine rağmen Ermenistan'ın her zaman ekonomik açıdan kendisine bağlı kalmasına çabalamaktadır. Bu şekilde Rusya'nın Ermenistan'a ihracatı artarak Ermenistan ekonomisi Rusya'ya giderek artan bir şekilde borçlanmaktadır.

2.9.4. Dış Ticaret Dengesi ve Ödemeler Bilançosu

Daha önceki bölümlerde Ermenistan'ın ithalat ve ihracatının durumunu inceledik. İthalat ve ihracatın gelişimine bağlı olarak dış ticaret dengesinin nasıl oluştuğunu ve gelecekte neler beklendiğine bir bakalım.

Ermenistan son yıllarda dikkat çeken bir gelişme sergilemiştir. GSYİH'sı giderek artmaktadır. 2002'de açıklanan büyüme oranı %13,5 gibi büyük bir orandır. İhracatında son yılda olumlu yönde gelişme kaydedilmiştir. 2002'de ihracat gelirlerindeki bu canlanma dış ticaret bilançosunu dengeye yaklaştırmaktadır. Bu gelişme çerçevesinde dış ticaret bilançosunun nasıl oluştuğuna bakalım.

Tablo 2.34. Dış Ticaret Verileri

Dış Ticaret	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2001	2002
(milyon \$)								9 ay	9 ay
İhracat (fob)	270,9	290,3	232,5	220,5	231,7	299,3	342,8	243,4	355,4
İthalat (cif)	673,9	855,8	892,3	902,4	811,3	887,7	874,3	623,6	674,3
Dış Tic.Dengesi	-403,0	-565,6	659,8	-681,9	-579,6	-588,4	-531,5	-380,2	-318,9

Ulusal İstatistik Servisine göre 2002'nin ilk üç çeyreğinde dış ticaret açığı 56milyon \$ olmuştur. 2001'in aynı dönemi ile kıyaslandığında, dış ticaret açığında 40 milyon\$ düşüş olmuştur. 2001'in ilk yarısında dış ticaret bilançosu açığı GSMH'nin %13,7'si iken 2002'nin aynı döneminde dış ticaret açığı GSMH'nin %7,3'üne tekabül etmektedir.

Hizmet sektöründe açık giderek artmaktadır. Hizmet sektöründen bahsettiğimiz bölümde de açıklandığı gibi bazı hizmetler ciddi altyapı yatırımı gerektirmektedir. Ermenistan'da henüz bu altyapı yatırımları için gerekli finansman kaynağı bulunamamıştır. Dolayısıyla hizmet sektöründeki ihracat azalmış, ithalat ise artmıştır. Hizmet sektöründeki ihracatın düşüşü taşıma ve turizm hizmetlerindeki gerilemeden kaynaklanmaktadır. Hizmet ithalatındaki artış ise inşaat sektörü ile ilgili hizmetlerin ithalatının artmasından kaynaklanmaktadır. Yurt dışından net nakit transferler düşmüştür. Bu, ülkeye para transferlerinin azaldığı anlamına gelmektedir. Yinede ihracat sektöründeki güçlü performansın devam etmesi ile açık kontrol altında tutulabilmiştir.

Tablo 2.35. Ermenistan Ödemeler Dengesi Tablosu

	1997	1998	1999	2000	2001	2001	2002
						İlk 12 ay	İlk 12 ay
Mal İhracatı (fob)	233,6	228,9	247,3	309,9	354,1	160,0	225,3
Mal İthalatı (fob)	-793,1	-806,3	-721,4	-773,5	-770,3	-337,5	-348,0
Ticaret Dengesi	-559,5	-577,4	-474,0	-463,5	-416,2	-179,9	-126,8
Hizmet Dengesi	-62,8	-78,4	-62,1	-55,8	-14,3	-10,3	-23,2
Gelir Dengesi	98,5	60,4	54,9	52,9	61,5	28,8	36,3
Nakit Transfer Den.	217,2	177,4	174,1	188,1	172,8	65,5	58,0
Nakit Hesap Dengesi	-306,5	-418,0	-307,1	-278,4	-196,3	-95,9	-55,7
Net Direk Yatırım	51,9	220,8	122,0	104,2	69,9	47,1	32,2
Net Portföy Yatırımı	15,8	-15,9	1,6	-18,8	-5,7	-0,2	1,5
Diğer Net Yatırımlar	267,2	185,5	162,5	164,6	106,8	23,3	15,5
Finansal Hesap Dengesi	345,7	400,2	298,7	278,2	201,1	79,4	64,3
Capital ve Finansal Hesap Dengesi	10,8	18,4	13,1	17,0	11,4	5,0	-10,4
Net Hatalar	50,8	0,6	4,8	16,9	16,2	-11,5	-1,9
Genel Denge							

Mal ticareti ihracatın artmasıyla giderek düzelen bir seyir izlemektedir. Dış ticaret açığı 2001'den itibaren düşüş göstermektedir. Kapital ve finansal hesap dengesi 2002'nin ilk 6 ayında direk yabancı yatırımların düşük kalması

nedeniyle gerilemiştir. Ermenistan'ın serbest ticaret sisteminin daha rahat işlemesi için elverişli bir kanuni çatısı olmasına rağmen yabancı yatırımları ülkeye çekmeyi yeteri kadar başaramamıştır. Kapital transferleri ise artmıştır. Özellikle Amerika'daki Lincy Fonu önemli boyutlarda katkıda bulunmuştur. Bu fondan gelen kaynakla Ermenistan'ın karayolu altyapı onarımı, ulusal anıt ve yapıların onarımı yapılmıştır. Ekonomi bakanlığının verilerine göre Ermenistan'ın 2002 yılı dış borç stoku 1milyar\$'ı bulmuştur. 2001 yılında ise bu rakam 905 milyon\$ olarak gerçekleşmiştir. IMF'in açıkladığı verilere göre Ermenistan'ın dış borç stoku mal ve hizmet ihracatının %120'sine tekabül etmektedir. Ermenistan borçlarının bir kısmını yeni krediler ile finanse etmek istemektedir. Bazı borçlarını ise erteleme anlaşmaları yapmak yolundadır.

Hükümetin borç yönetimini içsel kaynaklarla finanse etmesi ve borçlarını yeni borçlarla döndürmemesi için gerekli altyapı yatırımları gerçekleştirilerek aktif bir vergi yönetimi ile vergi tabanının genişletilmesi ve kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

3.1 Türkiye İle Azerbaycan Arasındaki İlişkiler

Azerbaycan'ın Türkiye için Kafkasya ülkeleri içindeki statüsü farklı bir yeredir. Bunun nedeni olarak ortak kültürel bağlar gösterilebilir. Geçmişten gelen bu bağlar sayesinde iki ülke ekonomi ve diğer birçok konuda birbirlerine destek olmaktadır. Azerbaycan ise SSCB döneminden sonra serbest piyasa ekonomisine geçişte birçok konuda Türkiye ekonomisini kendisine model olarak almıştır. Ülkedeki yapısal ve ekonomik birçok konuda Türkiye'deki yetkili makamlarla görüşüp bilgi alışverişinde bulunmaktadırlar.

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiğinde bu ülkeyi ilk tanıyan devlet Türkiye olmuştur. Azerbaycan'da yapılması gereken altyapı çalışmalarında Türkiye'den birçok firma faaliyet göstermiştir. Dış ticarete de Azerbaycan Türkiye arasındaki ilişkiler üst düzeydedir. Azerbaycan İstanbul Konsoloslugu ile Azerbaycan'la ticaret ilişkisine girmeyi istediğinizi bildirdiğinizde konsolosluktaki görevliler Türk işadamlarına birçok kolaylık sağlamaktadırlar. Ticarete özellikle ithalat konusunda mal sınıfı gözetmeksizin ilk tercihlerinin Türkiye olduğunu bildirmektedirler. İthalat rakamları da bunu onaylamaktadır. Son yıllarda en fazla ithalat yaptıkları ülkeler sıralamasında Türkiye 2. sıradadır. İlk sırayı Rusya almaktadır. 2000 yılında Rusya'da iktidar değişimi ile Rusya'nın Azerbaycan'a uyguladığı ekonomik ambargo kalkmıştır ve Vladimir Putin'in hükümeti Azerbaycan'la ticari ilişkileri iyi tutmaya çalışmaktadır. Bu gelişmelerden dolayı Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracat sınırlı kalmıştır.

Azerbaycan'la olan iyi ilişkiler dolayısıyla bugün Türkiye'nin Ermenistan'la ticari ilişkisi bulunmamaktadır. Ermenistan'la Türkiye arasında tarihi bazı soykırım iddiaları bulunmakta ve bunlar uluslararası çevrelerde dile getirilmekle birlikte Türkiye Ermenistan'a olumlu yaklaşmıştır. Azerbaycan'la

Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu dolayısıyla Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi bölgede kabul edilemeyecek bir ortam yaratmıştır. Gerek kültürel ve tarihsel geçmiş gerekse hala sürmekte olan iyi ilişkiler nedeniyle Türkiye Azerbaycan'ın haklılığını savunmaktadır ve Azerbaycan'a destek olmak amacıyla Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ambargoyu devam ettirmektedir. Azerbaycan dış işleri bakanının da açıkladığı gibi eğer Türkiye ambargo uygulamasından vazgeçerse Azerbaycan haklı olduğu davasında güçsüz duruma düşecektir.

Görüldüğü üzere Azerbaycan'la ilişkiler sadece iki ülke arasındaki ticaret üzerinde değil aynı zamanda üçüncü ülkeler arasında da etkili olmaktadır. Türkiye açısından bakacak olursak, Azerbaycan Türkiye için önemli bir ülkedir. Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol kaynakları Türkiye'nin petrol ihtiyacını karşılaması için oldukça elverişlidir. Gerek bölgesel yakınlık gerekse stratejik bir ürün olan petrolün geçmişten beri iyi ilişkilerin var olduğu bir ülkeden temin edilmesi bu konuda önemli bir unsurdur. Petrol ticareti ile gelecekte Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin daha da kuvvetlenmesi beklenmektedir. Çünkü uzun süre uluslar arası boyutta tartışılan Azerbaycan petrolünün batılı ülkelere taşınması için gerekli petrol boru hattının Bakü-Tiflis-Ceyhan güzergahını takip etmesi kabul edilmiş ve inşasına başlanmıştır. Bu inşa sürecinde ulaşım, telekomünikasyon ve diğer alt sektörlerde gelişmeler olacaktır. Türk firmaları bu yatırımlarda etkin rol oynamaktadır. Özellikle telekomünikasyon sektöründe ciddi gelişmeler olmuştur. Türkiye'nin büyük üretici firmaları Azerbaycan pazarında etkili olmaktadır.

İki ülke arasındaki ticaretin yapısını inceleyelim. Bunun için Azerbaycan'ın Türkiye'den ithal ettiği mallara ve Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği mallara bir bakalım.

Türkiye Azerbaycan'ın ihracat partnerleri arasında çok üst seviyelerde değildir. Ancak Türkiye'nin, Azerbaycan'ın ihracatında özel bir yeri vardır. Çünkü Azerbaycan ve Türkiye arasında takas ticareti de yapılmaktadır. Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği malları temel olarak görelim.

Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği ürünler;

Pamuk, kereste, ham deri, demir, torna tezgahı, soğutucu ve ev aletleri, petro kimyasal ürünler.

Türkiye'den ithal ettiği mallar:

Tavuk eti, peynir, yumurta, sebzeler, makarna ürünleri, şekerlemeler, çikolata ve şeker, konsantre meyve suları, mineral su, bira, elektrik enerjisi, boya, temizlik malzemeleri, işlenmiş deri ürünleri, trikotaj ürünleri, kağıt, mermer, ilaçlar, inşaat malzemeleri, ambalaj malzemeleri, ayakkabı, çeşitli borular, alüminyum eşyalar, alüminyum tel, buzdolabı, televizyon ve yedek parçaları, yiyecek sanayi için teçhizat, kablo, telekomünikasyon malzemeleri, traktör, otobüs, binek otomobil ve yedek parçaları, kamyonet, kırtasiye malzemeleri, oyuncak, mobilya vb.

Azerbaycan Türkiye'den çok çeşitli mallar ithal etmektedir ve ithal ettiği malların Azerbaycan Cumhuriyeti'nin "Tüketici Haklarının Korunması Hakkında" kanunu gereğince uygunluk sertifikası olması gerekmektedir. Bu konuda Türkiye'ye istisnai bir hak vererek TSE tarafından verilen standart belgelerini kabul etmektedir. TSE ve Azerdövlətstandart arasında yapılan anlaşma dolayısıyla TSE belgesi ile gelen mallar diğer ülke mallarına göre avantajlı konumdadır.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için birçok protokol imzalanmıştır. Bu protokoller kapsamında sanayide ortak yatırım modeli, ortak pazarlama şirketlerinin kurulumu, ulaştırma ve haberleşme olanaklarının geliştirilmesi, petro kimya alanında, petrol arama ve üretimi alanında, madencilik alanında, tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi alanında, turizmin geliştirilmesi alanında işbirliğine gidilmesi kararlaştırılmıştır.

Sonuç olarak Türkiye Azerbaycan için çok önemli bir ülkedir. Hem ekonomik hem de siyasi açıdan uluslar arası platformda önemli bir partnerdir. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin daha da arttırılması için çalışmalar devam etmelidir. Görülen odur ki, Rusya gibi güçlü bir devletin karşı çıkmasına ve terör

gibi sorunlarla bölge güvensiz gibi gösterilmesine karşın Türkiye ve Azerbaycan petrol boru hattı konusunda kararlılıklarını göstermiş ve tezlerini uluslar arası platformda başarıyla savunmuşlardır. Bu açıdan her iki ülke de bölgelerinde ekonomik açıdan istikrar kaynağıdır ve ticari bağların artması ile bu konumları daha da sağlamlaşacaktır.

3.2. Türkiye İle Gürcistan Arasındaki İlişkiler

Gürcistan, Kafkasya'da çok önemli bir konuma sahiptir. Konumu itibariyle doğu pazarlarını batıya, kuzey pazarlarını ise güneye bağlamaktadır. Ancak bu konumunun önemi Türkiye için daha fazladır. Çünkü Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetleri ile ticari bağ kurabileceği en kısa yol Gürcistan üzerinden geçmektedir. Gürcistan ile kurulabilecek iyi ilişkiler Türk Cumhuriyetleriyle olan bağların da daha yakınlaşmasına neden olabilecektir.

Gürcistan açısından Türkiye'nin önemine bakacak olursak, Gürcistan için de Türkiye'nin çok önemli bir ülke olduğunu göreceğiz. Gürcistan 1991'de bağımsızlığını ilan ettiğinden beri kendi ayakları üzerinde durmaya çalışmaktadır. Ancak Rusya, Kafkasya bölgesine hakim olmak istediği için bu ülkeler üzerinde gerek azınlık politikası ile gerekse ekonomik baskılar ile yönlendirici bir konumda olmak istemektedir. Gürcistan bu baskıdan kurtulmak için Rusya'ya bağımlı olmayan bir ekonomik düzen kurmaya çalışmaktadır. Gürcistan için model alabileceği ve destek görebileceği tek ülke Türkiye'dir. Türkiye Kafkasya ülkeleri için ekonomik gelişmeleri açısından önemli bir ülkedir. İlk olarak Türkiye, 1991'de bağımsızlığını ilan eden Gürcistan'ı tanıyarak ticari ilişkilerini başlatmıştır. Gürcistan Rusya'ya ekonomik bağımlı olmak istemediği için Türkiye ile ilişkilerini iyi tutmuştur. Bu yüzden her ne kadar Rusya'dan tepkiler görmüş olsa dahi Bakü – Tiflis- Ceyhan petrol boru hattı projesine destek vermiştir. Bu proje Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik bağların artmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye, Gürcistan'ı batı pazarlarına bağlayan ülke konumundadır.

1992 yılında iki ülkenin ticari ilişkilerinin arttırılması için önemli adımlar atılmıştır. Türkiye ve Gürcistan arasında İş Konseyi Kuruluş Protokolü imzalanmıştır.

Gürcistan ve Türkiye'nin mal ticaretinin yapısına bakalım.

Türkiye'nin Gürcistan'a ihraç ettiği ürünler arasında en büyük payı gıda ürünleri sanayi almaktadır. Ardından elektronik cihazlar, makine sanayi ve dokumacılık mamulleri gelmektedir. Gürcistan'dan ithal edilen ürünler arasında en önemli paya sahip olanlar ise demir-çelik sanayi ürünleri, metaller, kimya sanayi ürünleri ve dokumacılık gelmektedir.

Bu ürünler dışında daha birçok malın ithalat ve ihracatı yapılmaktadır. Ancak Gürcistan'a direk yatırım yapan Türk firmaları da oldukça fazladır. Özellikle telekomünikasyon alanında Gürcistan'ın büyük eksiklikleri mevcuttur ve bu konuda Türk firmaları Gürcistan'a hem mal ihraç etmekte hem de temsilcilikler açmaktadır.

Mal ticareti dışında Gürcistan ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliğini arttıracak birçok protokol imzalanmıştır. Enerji konusunda Türkiye kış aylarında Gürcistan'a elektrik ihraç edip yaz aylarında bu elektriği geri alarak destek sağlamaktadır. Elektrikle ilgili TEK ve Gruzglavenergo arasında protokol imzalanmıştır. İki ülke hükümetleri arasında uzman eğitim hakkında protokol imzalanmıştır. Küçük ve orta ölçekli sanayinin geliştirilmesi için teknik işbirliği protokolü imzalanmıştır. Karayolu taşımacılığı, haberleşme, hava taşımacılığı, denizcilik, turizm ve ekonomik iş birliği alanlarında protokoller imzalanmıştır.

3.3. Türkiye İle Ermenistan Arasındaki İlişkiler

Ermenistan ve Türkiye iyi ticari ilişkilere sahip olabilecek iki sınır komşusudur. Ancak gerek Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik soykırım iddiaları gerekse 1991'de Karabağ savaşı ile Azerbaycan topraklarını işgal etmesi iki ülke ilişkilerinin olumsuz gelişmesine neden olmuştur.

Ermenistan 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra Türkiye, Ermenistan'ı tanıyarak iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Ancak Ermenistan'ın Türk toprakları üzerinde hak iddia etmesi ve devletin merkezinin Ağrı dağı olarak kabul edilmesi düşmanca tutumlarının devam ettiğini göstermektedir. Bu olumsuz tutumlar Ermenistan'ın ekonomik yapısını olumsuz etkilemektedir. Ermenistan bölgede yalnızlaşmaya devam ederken Rusya ve İran'la yakınlaşmaktadır. Dış ticaretinde Rusya'dan temin ettiği malların büyük payı vardır. Ancak bu ticaret Ermenistan açısından ussal değildir. Rusya'dan gelen malların nakliye giderleri çok yüksektir. Mallar önce Batum ve Poti limanlarına gelmekte, buradan da demir yolu ile Ermenistan'a götürülmektedir. Malların bu şekilde nakliyesi çok pahalıdır ve bu nakliye şekli güvensizdir.

Ermenistan Türkiye ile anlaşmazlıklarını çözebilirse bu pahalı ticareti yapmak zorunda kalmayacaktır. Rusya'dan ithal ettiği bir çok malı Türkiye'den çok daha ucuza ve daha kısa sürede temin edebilecektir. Sınır ticareti dolayısıyla yüksek nakliye giderlerinden kurtulacak ve piyasadaki ithal malların birçoğunun fiyatı düşecektir. Özellikle gıda ürünleri konusunda Ermenistan ciddi sorunlar yaşamaktadır. Birçok ürünü ithal etmesi gerekmektedir. Bu şekilde pahalı ithalat, bu mallardan yoksulluk seviyesinde yaşayan halkın çoğunun faydalanamamasına neden olmaktadır. Eğer ucuz ithalat gerçekleştirilebilirse piyasadaki mal artacak ve fiyat artışları da sınırlı kalacaktır.

Görüldüğü üzere Ermenistan ve Türkiye'nin ticaret potansiyeli yüksektir ve bu ticareten Ermenistan daha karlı çıkacaktır. Ekonomik ambargoya rağmen bu gün Ermenistan piyasasında Türk mallarına rastlanmaktadır. Bu mallar Gürcistan üzerinden Ermenistan'a satılmaktadır. Bu şekilde Türk mallarının temini Ermenistan'a ek yükler getirmeye devam etmektedir. Hangi yolla olursa

olsun ekonomik ambargonun kalkması Ermenistan için bugünkü dış ticaretinden çok daha ekonomik koşullarda olacaktır.

Sonuç olarak iki komşu ülkenin aralarındaki sorunları çözerek ekonomik işbirliği yapmaları faydalı olacaktır. Var olan kaynakların etkin kullanımı ancak bu yolla sağlanabilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GEÇİŞ EKONOMİLERİ VE GEÇİŞ EKONOMİLERİNİN GÜÇLÜKLERİ

4.1. Geçiş Ekonomisi ve SSCB

18. yy.'da dünya ekonomisine hakim iktisadi görüşün temelinde görünmez el teoremi bulunmaktadır. Bu teoreme göre rekabetçi koşullar altında tüm ekonomik birimlerin kar maksimizasyonunu dikkate alarak yaptığı işlemler, piyasa güçleri aracılığı ile toplumun optimum noktaya ulaşmasını sağlayacaktır. Kişilerin kar maksimizasyonuna yönelmesi dolayısıyla ekonomi tam istihdama yönelecektir. Bu durumda ekonomiye müdahale gereksizdir. Serbest piyasa ekonomisinin tam anlamıyla başarılı olacağı savunulmaktadır. Ancak tarihsel süreç bu teoremin işlerliğini doğrulamamıştır. 1930'larda büyük bir ekonomik depresyon oluşmuş ve ekonominin tam istihdama yönelmediği görülmüştür. Bu durumu iktisadi açıdan tespit edip, tutarlı bir açıklamayı Keynes yapmıştır. Bu yeni görüşün en önemli özelliği, tam rekabet koşullarında bile piyasanın tam istihdamı sağlamayabileceğidir. Keynesyen görüş piyasanın kendi dinamikleriyle optimal noktaya ulaşamayacağını savunduğu için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunur.¹

İşte yukarıda kısaca özelliklerinden bahsettiğimiz iki görüşten ilki serbest piyasa ekonomisini savunurken, ikinci görüş devlet müdahalesini savunmaktadır. Günümüzde dünyada en yaygın olan ekonomik düzen, devletin yönlendirici etkisinin bulunduğu serbest piyasa ekonomileridir. Bu durum karma sistem olarak adlandırılmaktadır. Karma sistemde devletin yol gösterici müdahalesi söz konusudur ve özel teşebbüse oldukça geniş haklar verilmiştir.

Makro açıdan, fiyat sinyallerine dayalı piyasa dengelerinin oluşması için gerekli ortamın hazırlanması bağlamında, makro ekonomik istikrar göstergelerinin güven verici bir istikrara kavuşturulması. Bu çerçevede, bütçe

¹ Başoğlu, Ufuk, - Ölmezoğulları, Nalan, - Parasız, İlker, Çağdaş İktisadi Düşüncede Devrimler, Karşı Devrimler, Ezgi Kitapevi, Bursa, 1999, s. 5, 6

disiplini ile kamu gelir ve harcama sistemlerinin mikro düzeyde piyasaları destekleyecek unsurlara kavuşturulması gerekmektedir.

Diğer önemli bir husus da, piyasaların işleyişine güven kazandırmak açısından mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü, pazara giriş serbestliğine ilişkin hukuki ve fiili ortamın oluşturulması önem kazanmaktadır.

Ayrıca anılan ekonomilerin uluslararası ekonomik ve ticari sistemle entegrasyon dereceleri de piyasa koşullarının ne ölçüde sağlandığını ve ciddiye alındığını değerlendirmek açısından önem taşımaktadır.²

Dolayısıyla dönüşüm sürecini yaşayan ekonomilerin performanslarının yukarıdaki kriterlere göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kısaca bu farklı görüşlerden bahsettikten sonra geçiş ekonomisi olarak adlandırdığımız ekonomilerin nasıl oluştuklarına ve bu ekonomilerin sorunlarına değinelim. Dünya genelinde karma sistem benimsenmiş olsa dahi çok yakın zamanda SSCB gibi ciddi anlamda devlet yönetiminin olduğu ve özel mülkiyet ve teşebbüs haklarının olmadığı devletler de mevcuttu. SSCB’de tam anlamıyla planlı ekonomi uygulanmaktaydı. Bu sistemde tüm endüstriyel, tarımsal ve ticari faaliyetler merkezi otorite tarafından planlanmıştır. Birlik içindeki mikro ve makro ekonomik kararların tümü merkezi planlama otoritesince alınmakta ve birimlere bildirilmekteydi. Ufak, büyük tüm tesislerin mülkiyeti devlete aittir. İşletmelerin yöneticileri, üretim sistemiyle ilgili herhangi bir karar alma yetkisine sahip değillerdir. Karlılık veya verimlilik gibi kavramlar işletmenin performansı için kriter olarak kabul edilmemektedir. Yıl başında merkezi planlama otoritesince belirlenen miktar üretilmek zorundadır. Amaç bu miktardaki üretimi sağlamaktır. Ucuz ve kaliteli hammadde temini gibi kaygılar bulunmamaktadır. Hammaddenin nereden ve ne miktarda geleceği yine merkezi planlama otoritesince belirlenmiştir. Üretilen ürünün hangi pazarlarda satılacağı gibi bir kaygı da yoktur, çünkü piyasada rekabet söz konusu değildir. Tesisin zarar

² Demir, Musa, *Kazakistan’da Geçiş Ekonomisi Uygulamaları ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci*, 15 Aralık 2003, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/piyasa.htm>

etmesi yöneticiler açısından herhangi bir sorun teşkil etmemektedir, çünkü bu zararı devlet tarafından karşılanacaktır.

Birliğe bağlı tüm cumhuriyetlerdeki yatırım kararları merkezi otorite tarafından alınmaktaydı. Ancak bu kararların ussal kararlar olmadığı söylenebilir. SSCB, birlik üyelerini birbirine bağlı tutmak için bir malın üretimi için gerekli girdi, hammadde, tesis ve satılacak pazar konusunda birbirine bağımlı halde yatırımlar yapmıştır. Örneğin; bir malın üretimi için hammadde bir cumhuriyetten diğerindeki tesise nakledilmekte, ürün tesiste işlendikten sonra satış için diğer bir cumhuriyete gitmek zorundaydı. Bir malın üretiminde birden çok girdinin kullanıldığını da göze alacak olursak ne kadar zor bir üretim sürecinin yaşandığı düşünülebilir. Bununla birlikte tesislerin üretim miktarları doğru tespit edilememiştir. Oldukça büyük tesisler inşa edilmiş ve büyük kısmı atıl olarak kalmıştır.

Piyasaların yapısına bakacak olursak, üretim kadar tüketim kararlarının da merkezi otorite tarafından belirlendiği görülecektir. Hangi cumhuriyete ne kadar mal verileceği merkezi otorite tarafından belirlenmekteydi. Bu durumda arz ve talep piyasalarda karşılaşılarak fiyat belirleme gibi temel bir işlevi gerçekleştirememektedir. Dolayısıyla SSCB’de piyasadan yada piyasa sisteminden bahsedilemez. Serbest piyasa ekonomisinin en önemli unsuru olan rekabet söz konusu değildir. Üretim kararlarının ve satış kararlarının tek ve aynı otorite tarafından alınması, özel mülkiyetin olmaması rekabet koşullarının oluşmamasına neden olmaktadır. Rekabetin olmadığı bir ortamda kaynakların etkin kullanımı düşünülemez.

Yukarda yaptığımız açıklamalardan da görülmektedir ki SSCB’de uygulanan ekonomik sistem verimsiz ve hantal bir yapıya sahiptir. Böyle bir sistem dağıldıktan sonra bağımsızlıklarının elde eden cumhuriyetler, dünya ekonomisinde hakim olan serbest piyasa ekonomisine geçiş kararı almışlardır. Bu ülkeler ekonomik faaliyetleri yeni oluşan ülkeler değildir. Belirli bir ekonomik altyapıları mevcuttur. Dolayısıyla var olan altyapıdan ve sistemden yeni sisteme adapte olmaları bir süreç gerektirecektir. Yasal ve yapısal altyapının

oluşumu, piyasa aktörlerinin oluşumu, serbest piyasa ekonomisinin sinyallerini yorumlayabilecek ve kararlar alabilecek yöneticilerin yetiştirilmesi ve yeni sistemin mantığına adapte olunması gibi birçok oluşumun gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu süreci yaşayan ülkeler Geçiş Ekonomisi olarak adlandırılmaktadır. İncelediğimiz Kafkasya ülkeleri de bu süreci yaşamakta olan ülkelerdir. Son bölümde geçiş ekonomisi olmanın güçlüklerine değinerek, incelenen ülkelerin sorunlarından bahsedecektir.

4.2. Geçiş Ekonomisi Olmanın Güçlükleri

Bir önceki bölümde tanımını yaptığımız gibi geçiş ekonomisi diye adlandırılan ekonomiler bir süreç yaşamaktadır. Bu süreci yaşarken birçok güçlük yaşanmaktadır. Bu sorunların temelinde daha önce var olan ekonomik sistemin serbest piyasa ekonomisinden çok farklı olması yatmaktadır. Şimdi bu sorunlara değinelim.

Geçiş ekonomilerinde en büyük sorun serbest piyasa ekonomisinin tesis edilebileceği hukuksal ve yapısal altyapının bulunmamasıdır. Hukuksal alt yapının tesisi nispeten daha kolaydır. Ancak bu kanunların uygulamaya geçirilmesinde büyük sorunlar yaşanmaktadır. İlk olarak özel teşebbüsün tesisi için yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak daha önce özel mülkiyetin ve teşebbüsün yasak olması, özel sermayenin oluşmamasına neden olmuştur. Dolayısıyla geçiş ekonomisi olarak adlandırılan ülkelerin en önemli sorunlarından biri de yatırım sermayesinin olmamasıdır. Yatırım sermayesinin yokluğu ülkenin gelişim sürecinin gecikmesine neden olmaktadır. Özel mülkiyetin tesisi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmış ancak yetersiz özel sermaye dolayısıyla yatırımlar sınırlı kalmıştır. Gerekli yatırımlar için sermaye eksikliği geçiş sürecini yaşayan tüm ülkelerde görülmektedir.

Geçiş ekonomisini yaşayan ülkelerin ikinci büyük sorunu tarım sektöründe yaşanmaktadır. Bu sorun eski düzenden kaynaklanmaktadır. Daha

önce devlete ait büyük kollektif çiftliklerin varolması nedeniyle bu ülkelerde ciddi toprak reformları gerçekleştirilmiştir. Ancak bu reformlar toprakların çok küçük parçalara bölünmesine neden olmuştur. Oluşan bu yeni küçük çiftlikler ölçek ekonomisi yaratamamaktadır. Eski sistemin sulama kanalları yeni üretim tarzına uygun değildir. Çiftçilik yapanların yeterli eğitimi yoktur. Çünkü yıllardır merkezi otoritenin belirlediği ürünlerin tarımı yapılmıştır. Toprak daha farklı ürünlerde daha verimli olma şansına sahiptir. Yeni teknolojilerin tarım sektöründe uygulanabilmesi için sektörün ihtiyaç duyduğu kredi sağlanamamaktadır.

Sanayi sektörüne bakarsak bu sektörde geçiş ekonomisi olmanın güçlüklerini yaşamaktadır. İlk olarak mevcut yöneticiler piyasa sinyallerini yorumlamaktan yoksun ve bu konuda bilgisiz kişilerdir. Dolayısıyla diğer birçok zorluğun aşıldığını düşünsek bile firmalar karlılık ve verimlilik gibi amaçlara yönelik faaliyet göstermemektedir. Bunu bağımsızlığını elde eden birçok ülkede gördük sanayi tesislerinin birçoğu çok büyük miktarlarda zarar ettiler ve bu zararlar devlet bütçesine gider olarak kaydedildi. Geçiş ekonomisi olmaktan kaynaklanan diğer bir sorun, mevcut tesislerin çok büyük inşa edilmiş olması sonucu büyük kısmının atıl kalmasıdır. Geçiş ekonomisi olarak adlandırılan ülkelerin birçoğunda çok büyük tesisler atıl olarak beklemektedir. Bunun nedeni tesislerin gereğinden büyük olması yanında kurulum aşamasında gerekli fizibilite etütlerinin yapılmamış olmasıdır. Tesisler ciddi anlamda hammadde sorunu yaşamaktadırlar. Hammadde temini güç olduğu için maliyetler artmakta bu da firmanın karlılığının düşmesine neden olmaktadır.

Geçiş sürecini yaşayan ekonomilerin bir diğer önemli sorunu ise enerji kıtlığıdır. Bu ülkelerdeki enerji sorunu ciddi boyutlardadır. İncelediğimiz ülkelerden sadece Azerbaycan'ın bu konuda sorunu yoktur. Bunun nedeni ülkenin zengin petrol kaynaklarının bulunmasıdır. Enerji kıtlığı piyasadaki ürünlerin fiyatlarına yansımakta ve ürün fiyatları yükselmektedir. Bu sadece yurt içi piyasalara değil ülkenin dış ticaretine de olumsuz yansımaktadır.

Geçiş ekonomilerinin gelişmek için gerekli yatırım sermayesinin temini güçtür. Geçiş ekonomilerinde sağlıklı bir bankacılık sektörü yoktur. Geçmişte tüm bankaları devlete bağlı olarak faaliyet göstermekteydiler. Bağımsızlıklarını elde ettikten sonra ise bu konuda ciddi düzenlemeler yapılmıştır. Etkin bir finansal piyasanın olması için hızlı ve sağlıklı bilgi akışının olması gerekmektedir. Fakat bu ülkelerde yeterli iletişim altyapısı bulunmamaktadır. Telefon ağı çok yetersiz ve ilkelidir. Bu ülkelerde tüm uluslararası görüşmeler Moskova üzerinden yapılmaktaydı. Bu sektörlerde gerekli yatırımı yapacak gücü olmayan bu ülkeler yabancı yatırımcıları ülkeye çekmeye çalışmaktadırlar. Ancak yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesi için gerekli olan siyasi istikrarın sağlanması çok güçtür.

Geçiş sürecinin yaşandığı bu ülkelerde demokrasi henüz tam anlamıyla yerleşmemiştir. Devlet hakimiyetinden, serbest bir sisteme geçiş sürecinde kaçakçılık ve kayıt dışı ekonomi oluşmuştur. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınması çok güçtür. İdari yapıda büyük eksiklikler mevcuttur. Ekonomiye yol gösterici bir yönetim sağlayacak otorite yoktur. Para ve maliye politikası araçları etkin olarak kullanılmamaktadır. Örneğin; bu süreci yaşayan tüm ülkelerde vergi sistemi ve vergi yönetimi yetersizdir. Bu konuda ciddi problemler yaşanmaktadır. Ülkelerin sağlıklı veri kaynakları mevcut değildir. İstatistiksel çalışmalardan yoksun olunması ekonomiyi yönlendirenlerin önünü görememesine neden olmaktadır.

Ancak tüm saydığımız güçlüklerle rağmen geçiş sürecinde en zor durumu halk yaşamaktadır. Halkın alım gücü fiyatlardaki artış nedeniyle düşmüştür. Üretimdeki aksaklıklar ve diğer cumhuriyetlerle varolan bağların kopması nedeniyle bazı malların kıtlığı çekilmiştir. Bu durum giderek düzelmektedir. Geçiş sürecinin başındaki ağır koşullar hafiflese de işsizlik büyük bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu sorunun çözümü daha fazla yatırıma, daha fazla yatırım ise daha fazla sermaye stokuna bağlıdır. Sonuç olarak yabancı sermaye ve yatırımlar geçiş ekonomileri için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu ülkelerin önemli boyutlarda dış borcu bulunmaktadır. Dolayısıyla çözüm yabancı

krediden çok yerli ekonominin verimliliğini arttırarak ihracat potansiyelinin yükseltilmesine bağlıdır.

SONUÇ

Bu çalışmada Kafkasya bölgesi ülkelerinin Türkiye ile dış ticaret olanakları incelenmiştir. Ancak bu bölgedeki bağımsız olan ülkelerin farklı bir konumu bulunmaktadır. Bu ülkeler geçiş (transition) ekonomisi olarak adlandırılmaktadırlar. Bu konumları dolayısıyla ülkelerin yaşadıkları bazı güçlükler mevcuttur. Geçiş ekonomisi olmanın güçlükleri ve bunların giderilmesi çalışmada önemli bir yer tutmaktadır.

Kafkasya bölge olarak geçmişten günümüze stratejik bir önem taşımaktadır. Sanayi devriminden önce özellikle İpek Yolu gibi ticari yolları bağladığı için önem taşıırken, sanayi devrimi sonrası enerji ve petrol kaynakları önem kazanmıştır. Bölgenin zengin petrol kaynaklarına sahip olması diğer dünya ülkelerinin de ilgisini çekmiştir. Ancak bölge siyasi açıdan belirsizliklerin olduğu bir konumdadır. Çevresindeki büyük ülkelerin bu bölge üzerinde her zaman belirli amaçları olmuştur. Özellikle Rusya ve İran bölgede geçmişten beri hakimiyet kurma isteği içinde bulunurken Türkiye tarihi ve kültürel bağları dolayısıyla bölgedeki halklarla her zaman yakın ilişkiler kurmuştur. Ancak günümüzde bağımsızlığını ilan eden Kafkasya ülkeleri için önemli olan, bu bölgenin potansiyelinden yararlanarak gelişim süreçlerini tamamlamaktır. Bunun için en önemli kaynakları petroldür. Sorunlardan biri petrolün batılı pazarlara nasıl ve hangi yolla pazarlanabileceğidir. Uzun süre uluslar arası gündemde kalan konu Bakü- Tiflis- Ceyhan petrol boru hattının kabul edilmesi ve inşasına başlanması ile çözüm bulmuştur. Bu gelişme bölgenin daha hızlı ve daha güvenli bir şekilde gelişeceğini göstermektedir. Çünkü uluslar arası bir konsorsiyum şirketi tarafından sürdürülen bu proje birçok ülkenin onayını almıştır.

Ülkelerin coğrafi ve doğal kaynaklarının ekonomilerine katkılarına değinildikten sonra bağımsızlık öncesi ve sonrası ekonomik yapıları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar geçiş sürecini yaşayan bu ülkelerin hala büyük sorunlar yaşadığını göstermektedir. Tam anlamıyla siyasi ve iktisadi bağımsızlıklarını elde edememişlerdir. Bu konuda Türkiye'nin bu ülkeler için önemli bir partner olacağı görülmektedir. Rusya alternatifinin baskıcı ve

sömürücü bir tavır takındığı görülmektedir. Bu ülkelerin tam anlamıyla bağımsız olmaları ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini tamamlamaları için Türkiye'nin model ülke olduğu görüşü savunulmuştur. Türkiye ile bu ülkelerin her birinin bugünkü ilişkilerine değinilmiştir. Elde edilen sonuçlar memnun edici değildir. Türkiye Azerbaycan ile ciddi ticari ilişkilere sahip olmasına rağmen Rusya'nın Azerbaycan'a uyguladığı ambargoyu kaldırması sonucu bu ülkeyle olan ticaretini daha fazla arttırdığı görülmüştür. Diğer yandan Gürcistan Rusya'nın baskıları altında Türkiye ile sınırlı ilişkiler kurabilmektedir. Rusya, Türkiye ile yakınlaşmasını engellemek için Gürcistan'daki etnik unsurları kullanmaktadır. 2003 yılında Gürcistan'daki seçimlerde ortaya çıkan sonucun değiştirilmesi sivil darbe ile olmuştur. Görülen odur ki ülkede demokrasi tam anlamıyla işlememektedir ve belirli güçlerin istediği kişiler iktidara gelmektedir. Bölge üzerinde siyasi ve iktisadi çıkarlar hala bazı güçlerin faaliyetlerine neden olmaktadır. Diğer bir bölge ülkesi olan Ermenistan ise Türkiye ile ilişkilerini en düşük seviyede tutmaktadır. Bu her iki ülke için de olumsuz bir durumdur. İki ülkenin de biran önce sorunlarını çözmeleri ve ciddi anlamda ticari işbirliği yapmaları gerekmektedir. Bu hem bölgenin hem de iki ülkenin ekonomik açıdan yararına olacaktır. 2003 seçimleriyle gelen yeni iktidarın Türkiye ile ilişkilere daha olumlu bakması ve akılcı çözümlere olumlu yaklaşması iki ülke ilişkileri için yeni bir dönemi başlatabilecektir.

Son bölümde ise SSBC dönemindeki ekonomik sistemden kaynaklanan sorunlara değinilmiştir. Bu sorunların giderilmesi için öncelikle ülkelerin mevcut durumu daha sağlıklı görebilmeleri için sağlam istatistiki verilere sahip olması gerekmektedir. Bu veriler ışığında gerekli altyapı yatırımları gerçekleştirilmeli ve mevcut tesislerin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu yatırımlar için ciddi anlamda sermaye birikimi sağlanmalıdır. Sermaye birikimi içinse karlılık artmalıdır. Maliyetlerin düşürülmesi için verimliliğin artırılması gerekmektedir. Görüldüğü üzere bu bir sarmal oluşturmaktadır. Maliyetlerin düşmesi için altyapı yatırımları yapılmalı, bu yatırımların yapılması için sermaye birikimi artmalıdır. Siyasi iktidarlar bu kısır döngüden kurtulmanın yolu olarak yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini görmektedirler. Yabancı sermaye önemlidir ancak yerli

sermaye birikimini oluşturmak daha da önemli bir unsurdur. Gelişmenin sürekli ve kalıcı olabilmesi için bu ülkelerin kıt kaynaklarını ihracata yönelik sanayiye yönlendirmeleri akılcı olacaktır. Ayrıca ihracat tabanlarını geliştirmeli sadece birkaç sektöre bağlı kalmamalı birçok sektörün ihracat yapabilir düzeye gelmesi gerekmektedir. Geçiş sürecindeki bu ülkelerin en önemli sorunlarından biri olan işsizlik ve yoksulluğun çözümlü için ise işgücü yoğun sektörlerin artması için çalışmalar yapılmalıdır.

Geçiş sürecini yaşayan ülkelerin bu süreci tamamlamaları için gerçekleştirmeleri gereken birçok aşama vardır. İktisadi birimlerin tam anlamıyla oluşmaları, piyasa sinyallerini doğru bir şekilde algılayabilmeleri ve bu sinyallere paralel kararlar alabilmeleri önem arz eden unsurlardır. Bunun yanında hükümetlerin yaptıkları yasal düzenlemelerin fiiliyatta da işlerlik kazanması önemlidir. şu an bu ülkeler karma ekonomik süreci yerleştirmeye çalışmaktadırlar. Yönlendirici bir devlet planlaması ile gerekli yatırımların yapılması ve ilerleyen safhalarda tam anlamıyla serbest piyasa ekonomisi sürecini yaşamaları geçişin sağlıklı olmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akgür, Muhsin, **Gürcistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İ.T.O., İstanbul, 1999, ss. 20-22

Başoğlu, Ufuk,- Ölmezogulları, Nalan,- Parasız, İlker,Çağdaş **İktisadi Düşüncede Devrimler, Karşı Devrimler**, Ezgi Kitapevi, Bursa,1999, ss. 5-6

Bice, Hatice, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, ss. 51-52

Çakmak, Haydar, **1989'dan Günümüze Gürcistan**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1998/2, Trabzon, 1998, ss. 49

Duran, Meltem, **Azerbaycan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2002-28, İstanbul, 2002, ss.16-21

EBRD Country Promotion, **Azerbaijan Investment Profile**, 2002, ss.12

Ersun C., - Palacıoğlu T., **Azerbaycan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimciler**, İstanbul Ticaret Odası., İstanbul, 1997, ss.20-25

Eryaman, Ülkü, **Ermenistan, Küçük Rusya Olma Yolunda**, 15 Aralık 2003

Gamsız, Yüksel, **Kur. Alb. Türk Tarihi İçinde Azeriler**, Harp Akademisi Yayınları, Şubat 1994 http://www.stradigma.com/turkce/ozel/makale_03.html, ss.25
<http://www.ermeni.tv/forum/msgcontent.asp?ID=1478&GroupID=1>

Selvi, Haluk , **Türkiye- Ermenistan İlişkilerinin Geleceği**, Sakarya Üniversitesi, 15 Aralık 2003 http://strateji.cu.edu.tr/ERMENI/ermeni_mak_7.asp, ss.5

T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Bilgi Notu, 2001

T.C. Bakü Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği Bilgi Notu, 2002

Taştekin, Fehim, **Bitmeyen Bir Sürgün**, 2001,
www.kafkas.org.tr/ajans/bitmeyensurgun.html, 2001

The Economist Intelligence Unit, **Armenia Country Report**, United Kingdom, 2003, ss.5-19

The Economist Intelligence Unit, **Azerbaijan Country Report**, United Kingdom, 2003, ss.9-29

The Economist Intelligence Unit, **Georgia Country Report**, United Kingdom, 2003, ss.24-29

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, **Gürcistan Ülke Raporu**, Ankara, 1998, ss.21-39 / 71-112

Uludağ,İ., **Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye İle İlişkileri**, TOBB,1992

web:<http://www.statcom.baku-az.com>, 2002

Yanar, S., **Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, ss. 20-22 / 39-40 / 210-213

